

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ PROGRAMI

BİREYSEL VE TOPLUMSAL BİR DURUM OLARAK

TÜRKİYE'DE ÖNYARGI VE AYRIMCILIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehtap ERDOĞAN

HAZİRAN-2013

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ PROGRAMI

**BİREYSEL VE TOPLUMSAL BİR DURUM OLARAK
TÜRKİYE'DE ÖNYARGI VE AYRIMCILIK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehtap ERDOĞAN

Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ

HAZİRAN-2013

TRABZON

ONAY

Mehtap Erdoğan tarafından hazırlanan “*Bireysel ve Toplumsal Bir Durum Olarak Türkiye’de Önyargı ve Ayrımcılık*” adlı bu çalışma 13 Haziran 2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Salih DURSUN (Başkan)

Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Bünyamin ER (Üye)

Yukarıda imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. 26 /06 /2013

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Mehtap ERDOĞAN

13.06.2013

ÖNSÖZ

Toplumsal gruplar arasındaki ilişki çeşitli nedenlerden dolayı kesintiye uğrar ve önyargı bu temassızlıktan beslenir. Bu tez ile önyargının ne olduğu ve nasıl oluştuğu, tutum ve davranışlara nasıl dönüştüğü incelendiği gibi, ön yargının tutum ve davranışlara dönüşmesi biçiminde anlam kazanan boyutunu oluşturan ayrımcılığın da bireysel ve toplumsal hayatta ne biçimlerde açığa çıktığı ele alınıp ayrıntılı şekilde incelendi. Psiko-sosyal bir durum olan ve bireylerarası ilişkilerde belirleyici niteliğe sahip bulunan önyargı ve ayrımcılık bu tezin konusunu oluşturdu.

Hiç kuşku yok ki bir araştırma ve özellikle de akademik bir araştırma benim gibi akademik hayatının başlangıcında olan birisi için bilenlerin yardımını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla ben de bu araştırmama da birçok kişinin doğrudan veya dolaylı destek ve yardımlarını gördüm ve aldım. Bu kimselerin başında ise bu araştırmayı yapmamda bana yol göstermiş, beni amacımda desteklemiş ve katkılarını sunmuş olan Saygıdeğer Hocam, tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Celalettin Vatandaş'a büyük teşekkürlerimi, sevgi ve saygılarımı sunmayı borç bilirim.

Yine tezin hazırlık aşamasında moral ve desteğini benden esirgemeyen sevgili arkadaşım Arş.Gör. Aslı Güler'e müteşekkirim. Son olarak, öğrenim hayatım dâhil olmak üzere tüm hayatım boyunca daima yanımda olan ve maddi-manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen canım aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Trabzon, Haziran 2013

Mehtap ERDOĞAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
TABLolar LİSTESİ	IX
GİRİŞ.....	1-2

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÖNYARGI.....	3-33
1.1. Tutum.....	3
1.2. Önyargı	5
1.3. Kalıpyargı	8
1.4. Önyargının Kaynağı ve Tetikleyiciler	9
1.5. Önyargıya İlişkin Yaklaşımlar	13
1.5.1. Sosyo-Kültürel Yaklaşım	13
1.5.2. Durumsal Yaklaşım	14
1.5.3. Psikodinamik Yaklaşım	14
1.5.4. Otoritaryen Kişilik Yaklaşımı	15
1.5.5. Dogmatik Kişilik yaklaşımı	16
1.5.6. Engellenme- Saldırganlık Kuramı ve Günah Keçisi Anlayışı	17
1.6. Stereotiplere İlişkin Bazı Araştırma Bulguları ve Öteki.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

2. AYRIMCILIK	34-98
2.1. Ayrımcılık.....	34
2.1.1. Doğrudan Ayrımcılık	36

2.1.2. Dolaylı Ayrımcılık	36
2.2. Etnosentrizm	45
2.3. Irkçılık	48
2.4. Ayrımcılığın Çeşitleri	51
2.4.1. Cinsiyet Ayrımcılığı	52
2.4.2. Irk ve Etnik Ayrımcılık	66
2.4.3. Dinsel Ayrımcılık	70
2.4.4. Yaş Ayrımcılığı	80
2.4.5. Fiziksel Görünüm Ayrımcılığı	84
2.4.6. Sınıf Tabaka Ayrımcılığı	95
SONUÇ	99
YARARLANILAN KAYNAKLAR	103
ÖZGEÇMİŞ	110

ÖZET

Psiko-sosyal bir durum olan ve bireylerarası ilişkilerde belirleyici niteliğe sahip bulunan önyargı ve ayrımcılık bu tezin konusunu oluşturdu. Günlük hayatımızda, bireysel ve toplumsal durumlarda her an karşımıza çıkabilen cinsiyet, yaş, ırk, din, bedensel görünüm gibi faktörleri referans alan ayrımcılıklar çoğu zaman adeta kanıksandığı için bir sorun olarak da görülmeyebilmektedir. Hâlbuki önyargılar ve önyargıların tutum ve davranışlara yansıyan boyutunu teşkil eden ayrımcılıklar kişilerarası ilişkileri sorunlu hale getirdiği gibi, toplumsal uyumu da tehdit eder niteliğe kavuşabilmektedir. Dolayısıyla önyargı ve ayrımcılık konusu gündemde olan ve olacak bir konu olarak hep önem ifade etmektedir. Bu tez ile önyargının ne olduğu ve nasıl oluştuğu, tutum ve davranışlara nasıl dönüştüğü incelendiği gibi, ön yargının tutum ve davranışlara dönüşmesi biçiminde anlam kazanan boyutunu oluşturan ayrımcılığın da bireysel ve toplumsal hayatta ne biçimlerde açığa çıktığı ele alınıp ayrıntılı şekilde incelendi. Araştırma, konu bağlamında yapılmış bilimsel/akademik araştırmaların bulguları üzerinde gerçekleştirildi; tartışmalar bu araştırmaların bulguları üzerinden gerçekleştirildi.

Anahtar Kelimeler: Önyargı, Ayrımcılık

ABSTRACT

Interpersonal relations and psycho-social situation of prejudice and discrimination in determining qualification created the main subject of this thesis. Individual and social situations in our daily life, every moment we can accommodate gender, age, race, religion, physical appearance is not seen as a problem of discrimination for most of the time. However, prejudice and discrimination make problematic such as interpersonal relations, threatens social harmony. So will be the subject of prejudice and discrimination on the agenda as a topic and always refers to the importance. This thesis analysis what is prejudice, how it occurs and turns into attitude and behavior. At the time of making the thesis, scientific and academic sources were researched and The findings of this research was carried out through discussions.

Key Words: Prejudice, Discrimination

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Kadınlar ve Erkekler İçin Düşünülen Nitelikler.....	20
2	Türkiye’de Dost veya Düşman Görülen Milletler.....	23
3	Türlere Benzeyen Milletler ve Nitelikler	23
4	Farklı Milletler İçin En Çok Kullanılan Sıfatlar.....	24
5	Türlükler İçin Kullanılan Sıfatlar	24
6	Üniversiteli Gençlerin Alevî Kimliği Hakkındaki Önyargıları.....	26
7	Üniversiteli Gençlerin Kürt Kimliği Hakkındaki Önyargıları.....	27
8	Üniversiteli Gençlerin Çingene Kimliği Hakkındaki Önyargıları.....	28
9	Üniversiteli Gençlerin Türk Kimliği Hakkındaki Önyargıları	29
10	Toplumsal Cinsiyet Esasında Gönüllü Kuruluşlara Üyelik ve Katılım.....	54
11	Cinslere Göre Ev İçi İşler	56
12	Cinslere Göre Meslek ve İşler	57
13	Cinslere Göre Davranış ve Görünümler	58
14	Cinslere Göre Cins Öz Nitelikleri	59

GİRİŞ

Önyargı ve ayrımcılık toplumsal yaşam içerisinde sıkça karşılaşılan bazı olgusal durumlardır. Farklı alanlarda, farklı görünümde ortaya çıkabilmektedir. Bu konuda tarihi malzeme pek çoktur. İnsanlık tarihi birçok önyargı ve ayrımcılık olaylarına sahne olmuştur: cinsiyet, ırk, inanç ayrımı gibi. Farklı olaylarda ayrımcılığa ya da önyargıya maruz kalan insan bundan yakınmakta ancak bilinçli ya da bilinçsiz yakındığı olayın işleyeni olmaktan vazgeçememiştir. İnsan ben-sen, biz-siz ayrımını koymuş; kendi özelliklerini taşımayan birey ya da gruplara bakış açısını belirleyerek bu olayların süregelmesine neden olmuştur. Birey kendisine yapılan ayrımcı ya da önyargı gibi tutumlarda; kendisine haklılık payı çıkarmış; yapılan davranışı bir şekilde yapana iade etmiştir. Bu da yaşamda bir kısır döngüye dönüşmüştür.

Ayrımcılık ve önyargı genellikle birbirini ardına görülmekte ya da karıştırılarak birbirleri yerine kullanılmaktadır. Ancak her iki kavramda farklı durumlara işaret etmektedir. Önyargı kelimedenden de anlaşılacağı gibi “önceden yargıya” varmaktır. Söz konusu burada bireyin eylemi değil, zihindeki düşüncedir. Zihinde varolan düşünce olumlu ya da olumsuz olabilir. Bireyler önyargıya genellikle olumsuz anlam yüklemekte; ancak kavram her iki özellikte de bulunabilmektedir. Ayrımcılık ise; olumsuz önyargının davranışa dönüşmesidir. Ancak her olumsuz önyargıda davranışa dönüşmez. Ayrımcılık farklı görünümde ortaya çıkmaktadır; bu bazen önyargı sahibi olduğu kişiden uzak durmaktan başlar, onu yok etmeye kadar gidebilmektedir. Bu durumu ortaya çıkaran unsurlar bireyin kültürel çevresi, ekonomik yapısı, aldığı eğitim ve en önemlisi ailedir.

Ayrımcılık ve önyargının tarihsel başlangıcı insanlık tarihi kadar eskidir. İlk ayrımcılık büyük olasılıkla doğal, insanın yaratılışından kaynaklanan tarihsel kadın-erkek arasındaki ayrımcılıktır.

Ayrımcılık ve önyargı olguları sosyal psikolojide yer alan kavramlardır. Bu konuda çokça araştırma yapılmıştır. Önyargı hakkında farklı kuramlar geliştirilmiş, sebebi ve

tetikleyicileri araştırılarak; kavramın birçok boyutu ortaya çıkmıştır. Ayrımcılık ve türleri üzerinde de birçok araştırma yapılmış; sebep-sonuç bağlantılarıyla ele alınmıştır. Bu araştırmada, önyargı ve ayrımcılık Türkiye bağlamında ele alınmıştır. Ülkemizin farklı etnik yapı, farklı dinlerden oluşması bazen bu tür olaylara sahne olmasına neden olmaktadır. Bu bakımdan Türkiye’de ayrımcılık (ırk, cinsiyet, inanç, siyasi, sınıf, yaş vb) ne kadar yaygın, hangi toplumsal sınıfta daha çok ya da az varolmakta, insanlar niçin ayrımcı tutumlar sergilemekte gibi olgusal faktörler araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Ayrıca önyargı olgusu, bireysel, grupsal ve toplumsal düzeyde araştırmanın diğer konusunu oluşturmaktadır.

Araştırma iki ana bölümden ve bir dizi alt başlıklardan oluşmaktadır: İlk ana bölümde *önyargı* ele alınmıştır. Birinci alt başlıkta önyargı olgusu ve ilgili terimler açıklanmış; ikinci alt başlıkta önyargının kaynağı, tetikleyicileri; üçüncü alt başlıkta ise önyargıyı açıklamaya çalışan kuramlar ele alınmıştır. Dördüncü alt başlıkta ise çeşitli gruplara ilişkin stereotipler ve ilgili araştırma bulguları ele alınmıştır.

İkinci ana bölümde *ayrımcılık* ele alınmıştır. Birinci alt başlıkta ayrımcılık ve ilgili terimler tanımlanmış; ikinci alt başlıkta ayrımcılığın sebepleri ele alınmış; üçüncü alt başlıkta ise ayrımcılığın türleri açıklanıp, bu türleriyle ilgili yapılan araştırmalar aktarılmıştır. Son olarak ta araştırmanın genel değerlendirilmesi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÖNYARGI

Önyargı, özellikle sosyal psikolojide yer alan; bireysel, grupsal ve toplumsal yönü bulunan bir kavramdır. Önyargının kullanıldığı alana göre tanımı değişmektedir. Önyargı en kısa anlamıyla; birey, grup ya da toplumun yeteri kadar bilgi sahibi olmadığı ya da yanlış bilgi edinerek karşı tarafa (bilgi-grup-toplum) takındığı olumlu-olumsuz tutumlardır. Dolayısıyla ön yargı bir tutumdur. Bu ise öncelikle tutumun ne olduğunu bilmeyi gerektirmektedir. Zira tutumun ne olduğunun ve nasıl işlediğinin bilinmesi önyargının anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

1.1. Tutum

Tutum kelimesinin etimolojisine bakıldığında Latince’de harekete hazır anlamına gelmektedir. Bugün için geçerli olan anlamıyla tutum kavramı ilk defa, 1918’de yayınlanan Thomas ve Znaniecki’nin *Polonya Köylüsü* adlı kitabında kullanılmıştır. Bu kitapta Amerika’ya göç eden Polonya köylüleri incelenirken tutum kavramı üzerinde önemle durulmuş, sosyal psikoloji tutum bilimi olarak tanımlanmıştır. Tutumun bu alanda böylesine merkezi bir yer tutmasının nedeni, tutumların davranışları etkilediği varsayımdır. Pozitivizmin egemen olduğu dönemde ortaya çıkan diğer bütün bilimler gibi sosyoloji ve psikolojinin içinden yeni bir disiplin olarak çıkan sosyal psikoloji; tutumların davranışların yegâne belirleyicisi olduğu, tutumları öngörmenin davranışları öngörmek ve kontrol edebilmek olduğu ileri sürülerek tutum bilimi olarak tanımlanmıştır (Küçük, 2007: 11).

Tutum, en genel manada bireyi belli insanlar, nesnelere ve durumlar karşısında belli davranışlar göstermeye iten öğrenilmiş eğilim (Demirel, 2001: 125) olarak tanımlanmaktadır. Öner’e (2006: 199) göre; tutum bir tür zihniyettir. Zihniyet, zihnin akıl yürütürken içinde bulunduğu ortamdır. Bu ortam akıl yürütmede kullanılan kavramlara

anlam kazandırır. Ülgen'e (1995: 97) göre ise; tutum öğrenme ile kazanılan, bireyin davranışlarına yön veren, karar verme sürecinde yanlılığa neden olan bir olgudur. Bir obje ya da bir olaya karşı geliştirdiğimiz tutum, eğer olumlu ise, onunla ilgili kararlarımızın olumlu olma olasılığı; eğer tutumumuz olumsuzsa onunla ilgili kararlarımızın olumsuz olma olasılığı vardır. Bir bireyin tutumları gözle görülemez fakat onun davranışlarına bakarak bir objeye ilişkin tutumu hakkında fikir sahibi olunabilir (Tavşancıl, 2002: 67). Lambert ise tutumu, bireyin insanlar, gruplar, sosyal konular ve daha genel olarak herhangi bir çevresel olayla ilgili örgütlenmiş ve tutarlı bir düşünce, duygu ve tepki biçimi olarak tanımlayarak tutum geliştirmeyi insanların çevrelerine uyum sağlama yollarından biri yani sosyalizasyon süreci olarak görmektedir (İnceoğlu, 1993: 13).

Tutumlar Ölçülebilir makalesiyle sosyal psikoloji alanında bir çığır açan Thurstone, tutumu psikolojik bir nesneye olan lehte veya aleyhte duygular olarak tanımlamıştır. Thurstone, tutumu, bütünsel bir yapı olarak görürken çağdaşlarından Allport, tutumu iki ögeli bir yapı olarak görmektedir; tutum, öncelikle zihinsel bir hazır oluş durumu, diğer yandan bir değerlendirme sürecidir. Ona göre, bir tutum yaşantı ve deneyimler sonucu oluşan, ilgili olduğu bütün nesne ve durumlara karşı bireyin davranışları üzerinde yönlendirici ya da dinamik bir etkiye sahip olan ruhsal ve sinirsel bir hazırlık durumudur (Krech, 1970: 228; Arkonaç, 1998: 171).

Lambert'e ve Muzaffer-Carolyn Şerif'lere göre tutum, sosyal kökenli güdüdür. Onlara göre bir tutum, kişinin davranışında yol açtığı sonuçlar açısından bakıldığında amaca yöneliktir. Bir tutumun oluşması, kişinin artık tutum objesine karşı nötr olmadığı anlamına gelir; artık bu objeler kişi için olumlu ya da olumsuz anlam taşır. Tutumlar sosyalleşme sürecinin bir ürünü olarak ortaya çıkmışlardır. Sosyalleşme sürecinin sonuçları, kişinin sosyal tutumlarında ve bu tutumları yansıtan söz ve eylemlerinde ortaya çıkar. Bir kişiyi kendi referans grubunun iyi bir üyesi yapan temel özellik, bu grupla ilişkili olarak oluşturduğu tutumlardır (Şerif, 1996: 489-490).

Tutumların davranışlara olan etkisini incelemek üzere çok sayıda araştırma yapılmıştır ve bugün artık tutumla davranış arasındaki ilişkiyi belirleyici 4 faktör olduğuna dair bir görüş birliği mevcuttur. Bunlar; davranış, davranışın yöneldiği hedef, davranışın yapıldığı çevre ve zaman unsuru. Davranış, karşılaştırılabilir bütüncül bir tarzda

kavramlaştırıldığı sürece bütüncül tutumlarla davranışsal hareketler arasında oldukça önemli bir ilişki olabilir. Kağıtçıbaşı, çevre faktörünü vurgulayarak tutumun ortamsal etkilerle birleşip davranışa dönüştüğünü, yalnızca çok güçlü tutumların ortamsal engelleri aşarak her durumda davranışa yol açabileceğini belirtir (Arkonaç, 1998: 183-184; Kağıtçıbaşı, 1999: 108-109).

Esasen sosyal psikologlar arasında tutumun ne olduğu hakkında oldukça farklı görüşler vardır; tanımlar bir merkezde toplanmamaktadır. Bundan hareket eden Berkowitz, 30 farklı tutum tanımı belirleyerek bunları 3 grupta toplamıştır (Berkowitz, 1980: 275):

- Tutum, bir değerlendirme ya da duygusal tepkilerdir.
- Tutum, bir insanın bir objeye ya da konuya karşı istekliliği ya da isteksizliğidir.
- Son olarak tutum, bilişin etkili ve sürekli çalışan bir parçasının seçkin bir topluluğudur. Böylece, bir bireyin tutumu onun bir obje ya da konuyu nasıl anlayacağını, hissedeceğini ve davranacağını bir birleşimi olur.

1.2. Önyargı

Tutum türü olarak anlam kazanan önyargı sosyal yaşantımızda birçok alanda karşımıza çıkmaktadır. Önyargının varlığının toplumsal düzlemde genişliğini ifade eden birçok tanımdan birisi Budak'a aittir: "İrk, etnik, din, cinsiyet, meslek, eğitim düzeyi vb. ile tanımlanan bir grubun üyelerine yönelik çoğunlukla olumsuz düşmanca bir değerlendirme ve tutumdur" (Budak, 2000: 572). Önyargının iki temel bileşeni olduğu konusunda genel bir fikir birliği vardır: 1) Bir insan grubuna karşı temelsiz bir inanç ya da fikir olarak tanımlanabilecek bir kalıpyargı ve 2) buna eşlik eden güçlü bir duygulanım. Kalıpyargı, önyargının bilişsel (*cognitive*) parçasıdır ve insan gruplarına dair genel geçer, şablonvari inançları içerir. Bir kalıpyargıya güçlü bir duygulanım da eşlik ederse, bir tutum olarak önyargı oluşmuş olur. Önyargıdaki duygulanım genellikle olumsuzdur (antipatik), ama olumlu (sempatik) duygular eşliğinde seyreden önyargılar da mevcuttur. Önyargı psikolojisine dair ilk kapsamlı açılımı yapan Allport, önyargıyı "hatalı ya da esnek olmayan bir genellemeye dayalı antipati" olarak tanımlamıştır. Allport'un zamanından beri önyargı psikolojisine dair teorileri çok daha incelikli bir hal almışlarsa da tanımın temel

eksenleri değişmemiştir. Önyargı, eksik/hatalı bir yargılama süreci sonucunda oluşmuş, bir insan grubuna veya o grubun tekil üyelerine yönelik, genellikle olumsuz bir tutum olarak tanımlanmaktadır (Paker, 2012: 42).

Günlük yaşantımızda da yaygın olarak kullanılmakta olan önyargı sözcüğü etimolojik olarak Latince'deki *praejudicium*dan gelmektedir. Ancak sözcük zaman içerisinde anlam değişikliğine uğramıştır. Önyargıların doğası konusunda kapsamlı çalışmalar yapmış olan Allport (1954), bu değişikliğin üç dönemde gerçekleştiğini belirtir: Antik dönemde, önceki karar ve deneyimlere dayanan bir yargı anlamında kullanılan *praejudicium*, daha sonra İngilizce'de gerçekler hakkında bir inceleme yapmadan ve düşünmeden oluşturulmuş bir yargı -olgunlaşmamış veya aceleci bir yargı- anlamını kazanmış, son olarak önceden varılmış ve desteklenmiş bir yargıyla birlikte bir şeyin lehinde yada aleyhinde olmayla ilgili duyguları da içerecek şekilde genişletilmiştir (Harlak, 2000: 7). Günümüzdeki anlamda önyargı teriminin ortaya çıkışı Billig ve arkadaşlarına göre (1988) Aydınlanma Çağı'nda olmuştur. Bu yazarlar terimin kullanımını ve uğradığı anlam değişikliği ile ilgili olarak yaptıkları tarihsel analizde, önyargının aydınlanma düşünürleri tarafından "rasyonelliğin düşmanı" olarak ilan edildiğini ifade etmişlerdir. 18. yüzyılda terim, bir ırka veya etnik önyargıya işaret etmek için değil, herhangi bir konuya ilişkin olarak kullanılmıştır. 20. yüzyıldaki kullanımında ise önyargı, sosyal gruplara karşı hissedilen mantıkdışı duygulara veya tutumlara işaret etmektedir (Harlak, 2000: 9).

Önyargıyı olumlu ya da olumsuz tutum olarak tanımlamıştır. Yani tutumlar önyargıyı meydana getiren sebeplerdendir. Tutumlar oldukça organize olmuş uzun süreli duygu, inanç ve davranış eğilimleridir. Bu eğilimler diğer insanları, grupları, fikirleri, ülkenin diğer yönlerini ya da nesnelere konu edinir (Cüceloğlu, 1999: 521). Turhan, (1983: 316) tutumların oluşumunda grubun etkisinin önemini çokça vurgulamıştır: "*Ferdin tutumlarının çoğunun kaynağı ve mesnedi sadakatle bağlı olduğu gruplardır. Ferdin tutumları, onun mensup olduğu grupların inançlarını, kıymetlerini ve normlarını aksettirir. Fert tutumlarını devam ettirebilmek için aynı düşüncede olan şahısların yardımına muhtaçtır. Tek başına kalmış bir şahıs kendi aralarında ittifak etmiş bir ekseriyete karşı uzun müddet muhalefet edemez. İçtimai bir destek temini maksadıyla birkaç kişiyi kendi fikirlerine çevirmeye, böylece taraftar edinmeye çalışacaktır. Kendi görüşlerini benimseyen bir grup bulamadığı veya teşkil edemediğı takdirde ekseriyetle teslim olacak,*

onlara uyacaktır”. Bu nedenle bir bireydeki tutumların biçim kazanma ve gelişmelerini tamamen anlamak istiyorsak, onun grupla olan ilişkisini, grubu ve grubun düşüncelerini benimsemesini de incelemek zorundayız. Aynı grupta bulunan bireylerin tutumlarında görülen benzerlik kısmen grup üyelerinin nesnelere, insanlara, olaylara vs. ait ortak bakış açılarına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Birbirinden ayrı kültür gruplarının tutumları arasındaki fark da yine kısmen inançların farklı olmasının bir sonucudur. Bireyler mensup oldukları aile, okul, sosyal çevre gibi ait oldukları grupların düşüncelerinden bağımsız değildirler. Birey sosyalleşmesini bu gruplar aracılığıyla yaptığından ister istemez etkilenmektedir.

Olumsuz bir tutumun davranışa yansımalarının çok çeşitli nedenleri olabilir, ama bu nedenlerden belki de günümüzde en önemli olanı, çevreden gelen baskının ve insancıl beklentilerin ayrımcılık gösterilmemesi yönünde olmasıdır. Pettigrew (1998), son yıllarda özellikle Avrupa’da yabancılara karşı önyargıları ölçtüğü çalışmalarında, gizil ve görünür önyargı ayrımı yapmıştır. *Görünür önyargı*, gizil önyargıya göre çok daha açık, saklamaya gerek duyulmayan, kontrolsüz ve direk önyargıdır ve bunun dışı vurumu çok daha kolaydır. *Gizil önyargı*, sessiz ve gizlemiş önyargıdır. Kendini kolayca belli etmez, bakıldığında hoşgörü, davranış göze çarpabilir, oysa insanların ele vermek istedikleri gizil önyargıları mevcuttur. Pettigrew’e göre (1998); yabancılara yaygın olarak bulunduğu özellikle de Avrupa’da yabancılara karşı önyargının ve politik olarak doğru olmadığı ve dile getirilmesinin hoş görülmediği demokratik toplumlarda, önyargının olmadığını söylemek yanlış olur. Ona göre, önyargılar ve ayrımcılık sadece şekil değişmiş ve daha sinsi bir hal almıştır. Görünür önyargı, kendini özellikle Almanya’da Türklere, Fransa’da K. Afrikalılara vb. karşı göstermekle birlikte, başka tutumlarda (örn. Hollanda) gizil önyargı toplum tarafından daha fazla oluşturulmakta ve önyargı şekil değiştirmiş olarak varola gelmektedir. Örneğin, görünür önyargı sahibi insanlar, önyargının çok açık bir biçimde ortaya konulmasını kabul etmemekle birlikte, ülkelerindeki azınlıkları, geleneklere zarar veren, çok az miktarda sempati duydukları “garip insanlar” olarak dile getirmektedirler. Gizil önyargı sahibi insanlar, ayrımcılık ve önyargı hakkında sorular sorulduğunda çok dikkatli cevaplar vermekte ve önyargıların ortaya çıkmasına engel olmaya çalışmaktadırlar (Kağıtçıbaşı, 1999: 126).

1.3. Kalıpyargı

Önyargı, sıklıkla *kalıpyargı* (stereotipler) ile karıştırılır. Önyargı ve kalıpyargı birbirinden farklı, ama birbirini tamamlayan iki kavramdır. Her ikisi de sosyal gerçekliği kabaca şematize etmeye yarayan sürecin birer ögesidir. Kalıpyargı da önyargı da, insanın gerçekliğe ilişkin sosyal ve zihinsel temsillerini biçimlendirme işlevi görür. Kalıpyargılar, belirli bir objeye ya da gruba ilişkin bilgi boşluklarını dolduran, böylece onlar hakkında karar vermeyi kolaylaştıran, önceden oluşturulmuş birtakım izlenimler, atıflar bütünü olarak zihnimizde oluşturduğumuz imgelerdir. Bu imgeler tıpkı dış dünyadaki objelerin gerçek özellikleri gibi rol oynarlar (Göregenli, 2012: 23). Kavramı ilk kez kullanan Lipmann'a (1922) göre kalıpyargılar, sosyal sınıfları betimleyen *beyindeki resimler*dir. Belirli bir grubu sevmediğini dile getirmek bir önyargıyken, o grubu sevmeme gerekçesi olarak dillendirilen, grup üyelerine yüklenmiş özellikler birer kalıpyargıdır. Kalıpyargılar bir grubun üyelerine atfedilen, aşırı genellenmiş inançlardır. *Kadınlar matematikten anlamaz, Sarışınlar aptaldır, Soğuk ülkenin insanı soğuk olur* gibi ifadeler kalıpyargıya örnek olarak verilebilir. Kağıtçıbaşı'na (1999: 124) göre kalıplaşmış tutumlar (kalıpyargılar = stereotip); belirli gruplar hakkında sahip olduğumuz bilgilerin özetidir. Az bildiğimiz bir grup hakkında tutum geliştirmek için başkalarından duyduğumuz, okuduğumuz bilgileri bir araya getiririz. Böylece geliştirdiğimiz kalıp halindeki tutum bize o grup hakkındaki kestirme yoldan bir fikir, bir bilgi verir.

Kalıpyargı, bireysel düzeyde bilişsel ve değer işlevleri, sosyal düzeyde ise çeşitli sosyal eylemleri açıklayan ve meşrulaştıran grup ideolojilerinin yaratılması ile korunmasına katkıda bulunma ve bir grubu diğer gruptan farklılaştırmalar yaratma ve korumaya yardım etme işlevleri vardır. Stereotipler kişilerin bilişsel yapılarında dünyanın çeşitliliğine uygun olarak birbirinden farklı kategorilerin oluşturulması ve kullanılması sayesinde dünya ile başa çıkmayı sağlarlar. Mesela etnik merkezli stereotipleme (siyah, beyaz, köle gibi). Bunun yanı sıra stereotipleme, kişilerin kendilerini görel olarak daha olumlu bir şekilde değerlendirebilmeleri için diğerlerine olumlu ya da olumsuz nitelikler atfetmeyi içerir (Harlak, 2000: 60).

Stereotiplerin bireyler için gördüğü işlevlerin yanı sıra, toplum içinde önemli işlevleri vardır. Bunlar; sosyal nedensellik, sosyal meşrulaştırma ve sosyal farklılaşmadır.

Sosyal nedensellik, karmaşık genellikle stres yaratan büyük ölçekli sosyal olayları anlamaya çalışmaya işaret eder. Bu tür olayların açıklanması “Günah Keçisi” yaratma olarak değerlendirilebilir. Sosyal meşrulaştırma, bir gruba karşı planlı bazı eylemleri meşrulaştırmak için belirli bir stereotipin o gruba birleştirilmesidir. Örnek olarak genelde Türk halkı doğudaki vatandaşların cahil, düşünmeyen kaba insanlar olduğunu düşünür. Çünkü onlar bunu yansıtmaktadırlar. Ancak onların öyle olmasını biz bir takım engeller koyarak yaratıyoruz. Sosyal farklılaşma ise; sosyal gruplar arasındaki farklılıkların vurgulanması ve netleştirilmesidir, yani etnosentrizm eğilimidir (Harlak, 2000: 61).

Kalıpyargılar (stereotip) açık ve kapalı yargılar olarak sınıflandırılmaktadır. Bu ayırımı göre bazı okulların veya bir okulda bazı derslerin sadece bir cinse uygun görülmesi; örneğin ev ekonomisi derslerinin kızlar, iş ve teknik eğitimi derslerinin erkekler için olması açık kalıpyargılardır. Kapalı kalıpyargılar ise bazı davranışların veya özelliklerin belli bir cinse özgü kabul edilmesidir. Örneğin, kızların “güzelliği, zarifliği, uysallığı” ile övülmesi, “pasif, bağımlı, heyecanlı, duygusal, sübjektif, fedakâr ve verici” olarak tanımlanması, “çalışkanlık, başarılı olma, korkusuzluk, aktiflik, hükmetme, sertlik, doğru düşünme, objektiflik” vb. özelliklerin erkeklere özgü sayılması gibi (Külahçı,1989: 148).

Önyargı ile basmakalıpyargı (stereotipleme) arasında ilişki olduğunu belirtmiştik. Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi önyargılarda kişisel, basmakalıpyargıda ise toplumsallık vardır. Ancak önyargı ile basmakalıpyargı arasındaki sınır akışkan ve belirsizdir. Kısaca; önyargılar çeşitli nedenlerden dolayı topluma mal olduklarında ortaya stereotipleme çıkmaktadır. Önyargı bireyin herhangi bir kişi ya da nesne hakkındaki şablonu, stereotipleme ise grubun ya da toplumun şablonudur.

1.4. Önyargının Kaynağı ve Tetikleyiciler

Önyargıların kökenleri konusunda çeşitli açıklamalar getirilmiş ve bir toplumda önyargılar ve ayrımcılığın nasıl geliştiği sorusu kısır döngü kavramıyla yanıtlanmaya çalışılmıştır. Toplumda baskın durumda olan grupların geleneksel önyargıları, azınlık gruplarını sınırlı bir yaşam tarzı sürdürmeye zorlar. Bu durum, o grupların toplumda alt statülerde yer almalarına yol açarak baskın gruplarla iletişimlerini azaltır ve bu iletişim

eksikliği, ortak sosyal değerler oluşturulmasını engelleyerek baskın grupların hoşlanmadığı kişilik özellikleri ve tutumların oluşmasına neden olur. Dolayısıyla bu tutumlar, baskın grupların önyargılarını akla yatkın hale getirmelerini (rasyonalize etmelerini) sağlar ve bu süreç böylece devam eder (Harlak; 2000: 10).

Alkan'a (1983: 134) göre de önyargılı davranış toplumun alt tabakalarından kaynaklanmaktadır. Bu tabakalarda eğitimin düşük oluşu, önyargılı davranışın nedenlerinden ya da hazırlayıcılarından olabilir. Ayrıca ona göre önyargılı davranışın alt tabakalarda görülmesinin bir diğer nedeni, kişilerin toplumsal statüleri ile ilgili endişelerinden kaynaklanmaktadır. Kişilerin özimgeleri, özsaygıları, özgüvenleri, kısaca insana yaşama sevinci ve hırsı veren, insanı "uğrunda mücadele etmeye değer" diye düşündüren şeylerin büyük bir çoğunluğu toplum durumlarından kaynaklanır. Toplumun alt tabakasından olanlar kendilerinden daha da altta bazı tabakalar yaratmayı denerler. Bir taraftan gerçekleri kendi istekleri doğrultusunda çarpıtmaya, değiştirmeye ve yeniden biçimlendirmeye kalkabilirler. Önyargıcı ve otoriter davranışın temelinde yatan *gerçekdışı* diyebileceğimiz davranışın nedenlerinden birisidir. Dünya gerçekten istedikleri gibi değilse, dünyayı öyle algırlarlar.

Morgan'a göre (2000: 370) önyargılarda tutumlar gibi öğrenme yoluyla kazanılmıştır. Bu öğrenme bireylerin 1-Önyargılı olan kişilerle ilişkileri ve 2-Önyargılarının nesnelereyle olan yaşantıları yoluyla gerçekleşir. Önyargıların çoğu ana-baba başta olmak üzere, diğer önyargılı kişilerden öğrenilir. Önyargılı ana-babalar bilinçli veya bilinçsiz çocuklarını önyargılı olacak biçimde yetiştirirler. Bu nedenle ana babaların önyargıları ile çocuklarının önyargıları arasında oldukça yüksek bir korelasyon vardır. Ayrıca önyargılar okul arkadaşlarından, öğretmenlerden ve basından da öğrenilir. Önyargılar bazen bir nesne ile olan yaşantılar sonucu ortaya çıkabilir, örneğin bir birey etnik bir grupla ilgili tatsız olaylar yaşayabilir ve bunun sonucunda da o etnik gruba karşı önyargılar geliştirebilir. Ancak, önyargıların nesnelereyle olan yaşantılar sonucu ortaya çıkması oldukça az rastlanan bir durumdur. Önyargılar daha çok önyargılı olan kişilerle ilişkiler sonucunda, nesnelereyle karşılaşmadan önce kazanılır. Bir kere kazanıldıktan sonrada önyargıları besleyen kaynaklar tarafından beslenir, giderek daha kuvvetli ve devamlı hale gelirler.

Pek çok çalışma, insanların başka insanlara ‘beklentilerine uygun davranmalarını sağlayacak şekilde’ davrandıklarına ilişkin kanıtlar ortaya koymaktadır. Temel beklenti etkisini, ilk olarak toplum bilimci Robert Merton ele almış, bu sürece ‘*kendini gerçekleştiren kehanet*’ adını vermiştir. Ona göre, belli bir duruma ilişkin tanımlamalar (kehanetler ya da beklentiler), bir süre sonra bu durumun ayrılmaz bir parçası haline gelirler ve bu da daha sonraki gelişmeleri etkiler. Kendini gerçekleştiren kehanet oldukça yaygın biçimde işleyen bir süreçtir ve kalıpyarguların kalıcı hale gelmesi ve yaygınlaşmasında oldukça etkilidir. Belli bir grubun üyelerinin nasıl olmaları ve nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin beklentiler geliştirdiğimizde, bu süreç devreye girer. Bu sürece klasik bir araştırmayla örnek verilebilir. Rubovits ve Maehr birçok beyaz tenli orta sınıf öğretmenin, alt sınıftan gelen siyah tenli öğrencilerden çok düşük akademik başarı beklediğini ortaya koymuşlardır. Bu beklentinin etkisini incelemek için 66 öğretmenden dörder kişilik öğrenci gruplarına ders vermeleri istenmiştir. Her grupta iki beyaz tenli ve iki siyah tenli öğrenci bulunmaktadır. Dersler sırasında, gözlemci, öğrencilerin yanına oturmuş ve öğretmenin davranışlarını; dikkat yöneltme, yüreklendirme, düzeltme, reddetme, övme ve eleştirme oranları açısından kaydetmiştir. Sonuçta, beyaz tenli öğrencilere daha fazla dikkat yöneltildiği, siyah tenli öğrencilerinse daha az övülüp yüreklendirildiği, daha çok eleştirildiği ve yanıtlarının daha çok reddedildiği gözlenmiştir. Kendini gerçekleştiren kehanet birçok kalıpyargının gerçeğe dönüşmesinde ve ayrımcılığın hayata geçmesinde etkili bir süreçtir. Cinsiyet, ırk ve etnik kökene dayalı ayrımcılığın sürmesinde, fiziksel çekiciliğin kişilerarası algıdaki yerinin belirlenmesinde, eğitimde fırsat eşitsizliklerinin yaşanmasında ve daha birçok toplumsal olayda kendini göstermektedir (Madran, 2012: 36).

Önyargılar bir kere oluştuğundan sonra kolay kolay değişmezler. Önyargıları besleyerek devam etmelerini sağlayan kaynaklardan bazıları şunlardır:

Gereksinmeler, önyargıların değişmeme eğiliminde olmalarının bir nedeni önyargılı bireylerin bazı gereksinimlerine cevap vermeleridir. Üstünlük duygusu önyargıların cevap verdikleri gereksinimlerin başında gelir. Örneğin “ırkçılık” bazı insanların kendilerini üstün görmelerini sağlayacak bir toplumsal ayırım olarak ortaya çıkar. “İrkçılık” saldırganlık duygularının ifade edilmesine de olanak sağlar. Gereksinimlerin tatmininin engellenmesi insanlarda genellikle saldırganlık duygularının ortaya çıkmasına neden olur:

insanların büyük bir çoğunluğu şu veya bu nedenle engellenir, ancak engellenmenin yarattığı saldırganlık duygularını çeşitli nedenlerle engelin gerçek kaynağına yöneltmezler. Bunun yerine bu duyguları, suçsuz bile olsa uygun bir nesne üzerinde tatmin ederler.

Saldırganlığı günah keçisine yöneltme, gereksinimlerin engellenmesi insanlarda genellikle saldırganlık duygularının ortaya çıkmasına neden olur. Engellenmenin yarattığı saldırganlık duygusu bazen engelin asıl kaynağı yerine bir azınlık grubuna yöneltir. Saldırganlığın yöneltildiği bu gruba günah keçisi adı verilir. Ekonomik, politik ve sosyal engellemeler yaşayan birey, bu engellemelerin yarattığı saldırganlık duygularını uygun bir nesneye yöneltecektir. Bu uygun nesne ise çoğu kez, hakkında bazı önyargılar olan bir azınlık grubu olacaktır. Hitler döneminde Yahudilere yapılan, engellenmenin yarattığı saldırganlık duygularının bir azınlık grubuna yöneltilmesi bunun en iyi örneğidir.

Algı, önyargıların devamını sağlayan bir diğer etken, olayların çarpıtılarak algılanmasıdır. İnsanlar tutumlarına uygun olan bilgileri seçip algılayarak, tutumları ile olgular arasındaki çelişkilerin yaratılabileceği rahatsızlık duygularını ortadan kaldırırlar. Önyargıların devamını sağlayan bu tür yargılar uygun bilgilerin seçilerek algılanması, ters düşen bilgilerin görmemezlikten gelinmesidir. Yani; önyargılı bireyler sadece görmek istedikleri şeyi görürler.

Toplumsal engeller, önyargıları besleyen bir diğer kaynak kendilerinin yarattığı toplumsal sonuçlardır. Önyargılı tutumlar çoğu kez hedef aldıkları grupların önüne bir takım toplumsal engeller koyarak, önyargılı kişilerin beklentilerine uyacak bir takım sonuçlar yaratırlar. Irkçılar beyazların zencilerden üstün olduklarına inanırlar, buna inandıkları içinde zencilerin yeterli düzeyde eğitim görmelerine, koşulları iyi yerlerde oturmalarına ve bazı diğer sosyal hakları elde etmelerine engel olurlar (Morgan 2000: 371-372).

Çeşitli ulusal gruplara karşı beliren kalıplaşmış tutumlarla ilgili incelemeler, bize tutumların gelişmesi ve durağanlığı hakkında etraflı bilgi sağlamaktadır. Bu bilgileri özetleyecek olursak: a) Kalıplaşmış tutumların küçük yaşlarda gelişmeye başladığını, b) Bu gelişmelerde politik, tarihsel, ekonomik, kültürel çeşitli etkenlerin rol oynadığını, c) Çoğunlukla kalıplaşmış tutumların başkalarından kulaktan dolma edinilen bilgilerle

beslendiğini ve gerçek bilgi eksikliğini kapatma ve kişi için gerçeği tanımlama görevi gördüğünü, d) Dolayısıyla, çoğu zaman akılcı olmaktan çok duygusal olarak kalıplaşmış tutumların kolay değişmeyip zaman içinde oldukça durağan olduğunu söyleyebiliriz (Kağıtçıbaşı, 1999: 133).

1.5. Önyargıya İlişkin Teoriler

Önyargıların dinamikleri ya da başka bir deyişle hangi süreçlerin sonucunda ortaya çıktığı ile ilgili olarak, başlangıcından günümüze dek farklı açıklamalar getirilmiştir. Allport (1954) bu konudaki kuramsal yaklaşımları, temel aldıkları kuramlara göre değerlendirmiştir. Önyargıyı açıklama amacıyla olan teoriler şunlardır:

1.5.1. Sosyo-Kültürel Yaklaşım

Sosyo-kültürel teori öğrenme sürecinde bireyi aktif bir bileşen olarak ele alan kuramlardan birisidir. Laura, Vygotsky'nin ileri bilinç düzeyindeki davranışların kökenini bireyin dış dünya ile kurduğu sosyal ilişki ağında aradığını belirtir (Aylar, 2012: 768). Birey bu ilişki ağında çevrenin sadece bir ürünü değil, aynı zamanda çevrenin şekillenmesinde, yaratılmasında aktif olan bir öznedir. Bu diyalektik ilişki içerisinde birey öğrenmenin aktif bir bileşeni olarak ele alınmaktadır. Örneğin çocuk için öğrenme etkinliği yakınındaki insanlar ve içerisinde yer aldığı sosyal gerçeklikte başlar. Kazandıkları kavramların, fikirlerin, olguların, becerilerin ve tutumların kaynağı bu sosyal çevredir (Senemoğlu, 2004). Bilginin edinilmesi için gereken tüm uyarıcılar öğrencinin ait olduğu sosyal çevre tarafından sağlanır. Bu nedenle çocuğun sosyal çevresi, çevresindeki insanlar, ait olduğu kültürel ortam ve çocuğun tüm bunlarla kurduğu ilişki, onun bilişsel gelişiminde etkili olmaktadır. Bu açıdan öğrenme süreci sosyal bir etki altındadır. Çocuk bilgiyi alır, bilginin içselleştirilmesi, çocuğun bilgiyi kendi düşünce sisteminin içerisine alması, onunla bütünleştirilmesi ve bilgiyi anlamlandırması sonucu gerçekleşir. Ne var ki bilginin bu şekilde işleme süreci değinildiği üzere sadece yetenek, zekâ gibi doğal veya biyolojik etmenlere değil, bireyin sosyo-kültürel aidiyetine bağlı etmenlere de bağlıdır. Yani “aklı süreçler sadece kişinin kendi içinde değil, kişiler arasındaki ilişkilerle oluşur. Aklın, akıl yürütmenin kültürel-tarihi yönü de önemlidir (Ergün, 2006). Sosyo-kültürel teori önyargıyı kentleşmenin bir sonucu olarak; kentte öne çıkan, ancak tam anlamıyla onaylanmayan ve

benimsenmeyen birtakım niteliklerin belli bir grupta sembolleştirilmesi ve o gruba yönelik olumsuz tutumlara dönüşmesi şeklinde açıklar.

1.5.2. Durumsal Yaklaşım

Kişi çevre uyumu kavramı temel olarak insan davranışlarını açıklamak için etkileşimli psikoloji perspektifinden ortaya çıkmıştır. Geleneksel olarak psikolojide insan davranışını açıklamak için biri durumsal diğeri kişisel olmak üzere iki tür yaklaşım vardır. Bir tarafta kişilik özellikleri yaklaşımı, insan davranışını onun kişisel özellikleri, değerleri ve yetkinlikleri sonucu olarak görürken diğeri tarafta ise durumsal yaklaşım bireyin davranışının en iyi onun durumunun analiz edilerek açıklanabileceğini tartışmıştır (Aktaş, 2011: 14-15). Genel olarak düşünüldüğünde durumsal yaklaşım etkileşimleri vurgulamaktadır. Örneğin örgütsel yapı açısından düşünüldüğünde stratejik, örgütsel ve çevresel değişkenler devreye girmektedir. Stratejik değişkenler; insan kaynakları yönetimi uygulamalarının performans düzeyine katkısının, doğrudan, bu uygulamaların işletme stratejisiyle uyumuna bağlı olduğunu ifade etmektedir. Örgütsel değişkenler; yapı, teknoloji ve örgüt büyüklüğü gibi faktörleri içermektedir. Çevresel değişkenler ise rekabetçi, teknolojik, makroekonomik ve işgücüne ilişkin faktörlerden oluşmaktadır. Davranışsal kuram temeline dayanan bu yaklaşıma göre, örgütsel etkinliğin sağlanabilmesi için örgütün insan kaynakları yönetimi politika ve uygulamalarının, örgüt stratejisi ile uyumlu olması gerekmektedir. Örneğin Miles ve Snow, insan kaynakları yönetimi uygulamalarının strateji tiplerine göre farklılaşacağını belirterek, işletme stratejileri (fırsatçı-prospectör, analizci-analyzer, savunmacı-defender ve tepkici-reactor) ile insan kaynakları yönetimi uygulamalarının nasıl uyumlaştırılabileceğini tartışmışlardır (Akar, 2011: 99). Durumu tutum ve dolayısıyla ön yargılar bağlamında değerlendirdiğimiz zaman, durumsal yaklaşım, kişinin yaşadığı toplumda kendisine öğretilenler ve çevresinde gördüklerine göre bir imaj oluşturduğunu ve böylece çeşitli önyargıların bulunduğu toplumlarda bu önyargıların kişilerce benimsendiğini savunmaktadır.

1.5.3. Psikodinamik Yaklaşım

İnsan davranışlarının anlaşılmasına yönelik dinamik yaklaşımlar ile ilgili çalışmaların başlangıcına ait izleri 19. Yüzyılda bulabilmeye başlıyoruz. Freud'dan önce

Schopenhauer, Nietzsche, Hartman gibi pek çok filozof ve hekimin çalışmalarında psikanalitik düşüncenin izlerini görmek mümkün olduğu gibi Freud'dan önce bilinç ötesi (bilinçaltı) kavramından söz eden pek çok bilim adamı olduğu bilinmektedir. Freud ise o döneme değin birikmiş olan bu bilgilerden yola çıkarak dinamik psikiyatriyi (psikolojiyi) oluşturmuştur (Alper, 2003: 10). Freud'un öne sürdüğü dinamik yaklaşıma göre yüzeyle görünen belirti, bulgu, bozukluklara değil (ancak bunlar gözardı edilmeden) onların altında yatan olaylara bakmak gerekir. Freud psikodinamik ve psikanalitik terimlerini bilinçaltı psikolojisinin temel alanı olarak gördüğü yaklaşımı adlandırmak üzere aynı anlamda kullanmıştır. Zira psikanalitik yaklaşım, gözlenen normal veya anormal insan davranışlarının önemli bir bölümünün bilinçaltı süreçlerin etkisinde olduğunu bu nedenle bu davranışların anlaşılabilmesi için bilinçaltının anlaşılmasına çalışılması gerektiğini savunur (Kesken, 2011: 3501). Psikodinamik yaklaşım önyargıyı tarihsel, sosyo-kültürel ve durumsal özellikleri göz önüne almaksızın, insan doğası ile ilgili açıklamalardan hareketle ele alır.

1.5.4. Otoritaryen Kişilik Kuramı

Otoriterlik, katılık, belirsizliğe tolerans gösterememe, bilişsel olarak kapanma ihtiyacı gibi özellikler genellikle önyargıyla birlikte ortaya çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda ise Frankfurt Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün üyeleri Horkheimer, Marcuse, Adorno ve Fromm, Nazizmi bir kişilik özelliği olarak kavramsallaştırmışlardır. Theodor Adorno ve meslektaşları, yürüttükleri çalışmalarda bireyin, diktatörlerin ilkelerine olan itaatini bir kişilik özelliği olarak betimlemişlerdir.

Otoritaryen kişilik araştırmalarının çıkış noktasını II. Dünya savaşı sırasında, özellikle Almanya'da Yahudilere karşı sürdürülmüş olan etnik soykırımın ve Nasyonal faşist eylemlerin temelinde rol oynayan faktörler ve bu tür hareketlerin dinamiklerinin incelenmesi oluşturulmuştur. Otoritaryen kişilik kuramında, büyük ölçüde psikoanalitik yaklaşımın etkisiyle, çocuklukta içinde yaşanılan aile ortamında-özellikle babanın otorite figürü olduğu ailelerle – karşı fikirlerini söylemesine izin verilmemiş kişilerin, bu engellemelerin daha sonra ki yıllarda dış gruplara öfke ve düşmanlık şeklinde kendini gösterdiği fikri temel alınır. Araştırmacılar, kalıplaşmış düşünce tarzının etnik merkezci (*etnosantrizm*) yaklaşımları da içerdiğini ve saldırganlığa temel oluşturduğunu

vurgulamışlardır. Önyargının sadece belirli bir grupla kurulan ilişkiden değil, genel bir zihinsel yapıdan kaynaklandığını ileri sürmüşler ve bunu ‘etnosentrizm’ olarak adlandırmışlardır. Etnosentrizm, ‘kendi grubunu merkezde görüp, diğer bütün şeylerin ona bakılarak ölçülüp biçildiğini düşünen’ bir bakış açısı olarak tanımlanabilir. Etnosantrik yaklaşım, kendini beğenmişlik ve gururla beslenip, kendini, kendi dışındaki her şeyden olumlu anlamda farklı ve üstün görmektir.

Otoriterlik ve önyargı, dogmatik kafa yapısının alt gölgeleri olarak görülebilir. Otoriterlik; buyruklar, katı düzenlemeler, kesinlikler, ayrıntılar, belirginlikler, denetimler, basit genellemeler, kolay çözümler, birlik ve beraberlik dünyasıdır. Bu dünyada, kuşkulara, sanatsal coşkulara, kişisel ve kurumsal özelliklere yer yoktur. Tek-biçimlilik, tek-düzelilik, tek-ruhluluk kişiyi ezer, geçer (Alkan, 1983: 133).

Amerikan ve Türk toplumundaki gençlerin karşılaştırıldığı bir araştırmada (Kağıtçıbaşı, 1973: 76), Otoritaryen Kişilik Kuramı’nın evrensel geçerliliğinin olmadığı ortaya konmuştur. Kağıtçıbaşı’na göre (1973: 77) önyargının bu iki kültürde farklı mekanizmalara dayandığı görülmektedir. Amerikan örneğinde önyargı ile öz-otoriteryanizmin, hiç olmazsa bir ölçüde, çocukluktaki ailesel etkilerin bir sonucu olarak doğduğu görülmektedir. Buna karşılık, Türkiye’de önyargının çok yakından bağımlı olduğu faktör öz-otoriteryanizm değil, yurt severlik toplumsal normudur. Bu nedenle, çocukluktaki aile çevresinin önemi dışında, Türkiye’de var olan bir toplumsal normun etkisiyle önyargı, bu ülkede Amerika’da olduğundan daha kuvvetlidir. Türkiye’de normatif olarak tayin edilmiş olan yurt severlikle öz-otoriteryanizm birlikte yürüyemezler, bu iki değişken arasındaki korelasyon bulunmuştur, o kadar ki, milliyetçilik ve etnosantirizm düzeyindeki yurt severlik, Amerikan araştırmalarında otoriteryanizmin bir ögesi olarak kabul edilmiştir.

1.5.5. Dogmatik Kişilik Kuramı

Rokeach, önyargı ile ilgili diğer kişilik kuramlarından farklı olarak, kişinin diğerine yönelik tutumunda iki tarafın sahip olduğu inanç sistemleri arasındaki uygunluğun önemli rolü olduğunu ileri sürer. Rokeach’ın kuramına göre, etnik, dinsel ve milletlere yönelik önyargılar, insanların bu türden gruplara üyeliklerinden, ilgili normlardan ve gruplar arası

ilişkilerden kaynaklanmaz. Bu önyargılar, inanç uygunluğunun bir sonucudur. Rokeach, inanç uygunluğunu diğer insanların kendimizdekilere zıt olan inanç sistemlerine sahip olduklarına ilişkin bir algılama olarak tanımlar. Bu açıdan bakıldığında zencilere yönelik ayrımcılığın nedeni, onların belirli bir kategoriye ait olmaları değil, ayrımcılık yapanlardan farklı inançlara sahip olduklarının varsayılmasıdır (Harlak; 2000: 23).

1.5.6. Engellenme-Saldırganlık Kuramı ve Günah Keçisi Anlayışı

Önyargıyı, bireyin bilinçdışındaki belirli dinamiklerin bir sonucu olarak gören ve analiz eden kuramlara psikodinamik kuramlar denir. Bu kuramlardan biri engellenme-saldırganlık kuramı ve günah keçisi anlayışıdır. Çeşitli faktörlerden kaynaklanan engellemeler sonucunda kişiler, toplumdaki bazı gruplara karşı önyargılar oluşturur ve saldırgan davranışlar gösterirler. Çocukluk dönemi boyunca aile içinde engellemeler yaşamış kişi, yetişkinlik yıllarında azınlık gruplarına karşı şiddet gösterebilir. Özellikle, ekonomik açıdan sıkıntılar yaşayan toplumlarda, toplum içindeki belli gruplar sıkıntının sorumlusu olarak görülür. Bu durum günah keçisi kavramı ile de ifade edilmektedir. (Harlak; 2000: 25). Günah keçisi olayı, otoriter kişilik konusunda yer alan yansıtımdan başka bir şey değildir. Kişiler kendilerinde bulunmasından korktukları nitelikleri, *günahları*, bastırılmış duyguları, otoriteye karşı ikircikli tutumları sonucunda biriken düşmanlıkları, kendilerine karşı duydukları nefreti, kendilerinde var olduğunu sezindikleri saldırganlık eğilimleri ve denetleyemeyeceklerinden korktukları cinsel dürtüleri *dış gruplara* yansıtırlar (Alkan; 1983: 134).

Bir grup psikolog tarafından ortaya atılan engellenme saldırganlık kuramı, saldırgan davranışın daima engellenme¹ sonucu ortaya çıktığını iddia etmektedir. Kurama göre, kişinin amaca yönelik faaliyet göstermesi, amaca ulaşmak için bir psişik enerji yaratır. Amaca ulaşıldığında ise bu enerji boşalır ve birey arınma duygusu, yani psikolojik bir rahatlama yaşar. Ama eğer kişi bir şekilde amaca ulaşmaktan alıkonmuşsa, bu psişik enerji boşaltılmadan kalır ve bireyi rahatsız eder. Diğer bir deyişle, engellenme sonucu saldırganlık dürtüsü hareket geçer. Kişinin rahatlama için, artık saldırganlık dürtüsüne bağlı olan psişik enerjinin bir biçimde bir yere boşaltılması gereklidir. Bu durumda

---

¹ Engellenme: Ortaya çıkan bir ihtiyacı doyumak üzere gerçekleştirilecek amaca yönelik davranışın dışsal etmenler tarafından bloke edilmesidir.

arınmayı sağlayacak tek yol, engellenme kaynağına yöneltilecek saldırganlıktır. Kişi çoğu zaman çeşitli nedenler yüzünden engellenmeyi yaratan hedefe saldırganlığını yöneltmez, bunun yerine saldırganlığını gösterecek başka hedefler bulur. Sonuçta farklı bir hedefe de olsa saldırganlık dürtüsü boşaltılmış olur. Burada söz konusu olan saldırganlığın yer değiştirmesidir. Bu kuramın önyargıyla ilişkili olarak ortaya çıkan saldırganlığı açıklamada kullanılacak asıl kavramı da saldırganlığın yer değiştirmesidir. Yer değiştirme tepkisine günlük yaşamda sık sık rastlanmaktadır. Anne ya da babasına kızan bir gencin onlara bir şey diyemediği için kapıyı hızla çarpması, patronuyla kavga eden bir adamın eve gelip çocuklarına kızıp bağırması, ender yaşanan olaylar değildir. Çoğu kez engellenmeyi yaratan kaynak saldırganlığın gösterilmesi için uygun değildir. Örneğin Türkiye’de birey, bürokratik nedenlerden dolayı bir engellenme yaşadığını düşünürse, bürokrasi gibi belirsiz bir hedefe saldırganlığını yöneltmeyecektir. Benzer olarak, ekonomik kriz zamanında işsiz kalan kişi, yaşadığı engellenmenin sorumlusu olarak ekonomik sistemi görürse, yine saldırganlığını yöneltmek bir hedef olmayacaktır. Ya da bazen yukarıdaki patron örneğinde olduğu gibi, engellenme kaynağı güçlü biri ya da anne-baba örneğinde olduğu gibi sevilen biri olabilir. Bu durumlarda hedef belirgin olsa bile, bu kez de misilleme veya cezalandırılma korkusu ya da suçluluk duygusu yüzünden saldırganlık gösterilemeyecektir. Yukarıda da belirtildiği gibi, saldırganlık, engellenmeyi yaratan kaynağa yöneltilemiyorsa, yapılacak tek şey, saldırganlığı başka bir hedefe yöneltmektir. Bu, kişi ya da eşya olabilir. Yeni hedef herhangi bir misilleme korkusu duyulmadan saldırılacak, yani görece güçsüz ve meşru bir hedef olmalıdır. Diğer bir deyişle, saldırganlığın yöneltileceği bir günah keçisi bulunmalıdır. Bu kuram, Almanya’da 1920 ve 30’larda giderek artan Yahudi aleyhtarlığının nasıl ortaya çıktığını açıklamada kullanılmaktadır. Buna göre, Almanya Birinci Dünya Savaşı’ndan ağır bir yenilgiyle çıkmış ve savaş sonrası ekonomik kriz yaşamaya başlamıştır. Ekonomik krizin nedeni olarak ittifak devletleriyle yapılan anlaşma görülmüşse de, bu hedef çok güçlü olduğundan günah keçisi olarak Yahudilere tepki gösterilmeye başlanmıştır. Benzer şekilde, bir arşiv araştırmasının sonuçlarına göre, ABD’nin güneyinde pamuk fiyatları düştüğünde siyahlara karşı linç girişimlerinde bir artış olduğu bildirilmektedir. Ekonomik güçlüklerden bunalan fakir beyazların, günah keçisi olarak siyahları seçtiği ve saldırdığı ifade edilmektedir. Önyargıyla ilişkili saldırganlığı makul bir biçimde açıklıyor görünmesine rağmen, bu kuram pek çok açıdan eleştirilmektedir. Öncelikle, kuramın öne sürdüğü gibi engellenmenin her zaman saldırganlığa yol açmadığı gösterilmiştir. Diğer yandan, yer değiştirmiş saldırganlığın her

zaman engellenmeyi giderdiği de pek açık değildir. Örneğin, Güneyli fakir beyazların siyahları hor görerek kendi yaşam standartlarını yükseltmeyecekleri aşikârdır. Böyle düşünülünce, saldırganlığın başarılı bir şekilde boşaltılmasından söz edilemez. Ayrıca neden bir grubun günah keçisi seçilip başka bir grubun seçilmediği de pek açık değildir.

Mascouici, niçin toplumdaki bazı gruplar hakkında komplo teorileri üretildiğini ve azınlıkların nasıl günah keçisi haline geldiğini açıklamaya çalışmıştır. Ona göre, azınlıkların yalnızca “var olmaları” suçlamaları için yeterlidir. Toplum, üyelerini korumak ve birleştirmek için belli bazı inanç ve uygulamalara razı olmalarını ister. Bu anlamda bireylere, sorgulamadan kabul edilmek üzere bir takım inançlar, normlar dayatılır. Hiç kimse bu normlara uymaktan muaf tutulamaz. Ancak azınlıklar, sürdürdükleri yaşam tarzı ile (gizli inançları, günlük etnikleri, dilleri ve giyimleri) bir anlamda “tabu”yu çiğnemektedirler. Bu durum, tek başına azınlıklara yönelik düşmanlığın nedeni olmamakla birlikte, böyle olmakla azınlıkların bir meydan okumayı temsil ettikleri gerçektir. Böylece azınlıklar çoğunluk tarafından hor görmeye ve bir içerlemeye neden olur; bir aşağılık duygusuyla, gizli bir hasetle birleştirilir. Bu duygularla düşmanlık, bir hedef (Yahudiler, Müslümanlar, Komünistler, Protestanlar vb.) üzerine odaklanır. Böyle gruplara erişmek daha kolaydır ve onlar daha “yaralanabilir” niteliktedir. Onlar, günah keçisidirler (Harlak; 2000: 30-31).

1.6. Stereotiplere İlişkin Bazı Araştırma Bulguları ve Öteki

Toplumdaki çeşitli gruplara ilişkin stereotipler vardır. En yaygın olanları ırk, etnik, cinsiyet, yaş, engelliler vb. gibi faktörlerdir. Günlük yaşamımız içerisinde kadın-erkek, genç-yaşlı, zengin-fakir, vb. için bir takım değerlendirmeler yaparız. Özellikle kitle iletişim araçları bu tür stereotiplerin yaygınlaşmasında önemlidir. Televizyonlardaki programlarda kadın-erkek vurgusu belirgin bir şekilde yapılmaktadır. Kadına biçilen özelliklerle erkeklere biçilen özellikler arasında farklılıklar hatta zıtlıklar bile bulunmaktadır. Cinsiyetle ilgili çalışmalarda biyolojik cinsiyet (sex) ile toplumsal cinsiyet (gender) ayırımının yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu ayırım biyolojik olarak kadın veya erkek olma ile kadın ve erkek olmanın psikolojik ve sosyo kültürel uzantıları arasındaki ayırmadır. Cinsiyet stereotipleri incelenirken genellikle toplumsal cinsiyet ele alınır. 25 ülkeyi kapsayan kültürler arası nitelikli bir çalışmada (Williams ve diğerleri, 1972) cevapçılardan

300 nitelik arasından kadınlar ve erkekler için en tipik olanları işaretlemeleri istenmiştir, aşağıdaki Tablo: 1 de 25 ayrı ülkede yapılmış araştırmanın bulguları yer almaktadır (Harlak, 2000: 111-112).

Tablo 1: Kadınlar ve Erkekler İçin Düşünülen Nitelikler

KADIN	ERKEK
Duygusal	Saldırgan, dayanıklı, güçlü
Değerbilir	Maceracı, cesur
Zayıf, güçsüz	Bağımsız
Konuşkan	Düzensiz
Kararsız	Hırslı, girişimci
Nazik	Neşeli
Telaşlı, dırdırcı	Zalim
Yumuşak başlı, kibar	Duygusal olmayan, heyecanlı değil
Mızumsuz, şikâyetçi	Güvenilir
	Kaba, haşin gibi

Kaynak: Harlak, 2000: 111

Araştırmada, yalnızca ülkelerin gelişmişlik düzeyi arttıkça genel olarak kadın-erkek nitelikleri arasında farkın azaldığı yani stereotiplerin birbirine benzediği bulunmuştur. Cinsiyet stereotiplerin, kadınlar ve erkeklerin toplumda yerine getirdikleri farklı rollerden kaynaklandığı kabul edilir. Tarihsel olarak cinsiyete dayalı iş bölümünün gelişmesinden sonra endüstri devrimine kadar geçen uzun dönemde kadın-erkeğin rolleri arasındaki farklılık oldukça belirgindir. Sanayileşme ve daha sonra ki dönemde kadının erkekle birlikte aktif olarak iş gücüne katılması sonucu geleneksel kadın rollerinde modern toplumun gereklerine göre değişmeler meydana gelmiştir. Cinsiyet gruplarından başka yaşlılar, homoseksüeller, sosyal sınıflar, meslek grupları gibi toplumdaki hemen hemen tüm sosyal gruplar için bir takım stereotipler vardır.

Engelli insanlar görünümünün normal insanlardan farklı olmasından dolayı farklı tutumlarla karşılaşabilmektedirler. *İlkokul öğrencilerinin zihinsel engelli yaşlılarına karşı tutumu* adlı araştırma da Aksütoğlu (1997) bu konuya değinmiştir. Araştırmada, kaynaştırma eğitiminde bulunan öğrencilerin zihinsel engelli yaşlılarına karşı tutumlarının, bu eğitimde bulunmayanlardan daha olumsuz olduğu görülmüştür. Yani, engelli olan ve

olmayan öğrencilerin birlikte eğitim olmalarının tutumları olumsuz yönde etkilediği söylenebilmektedir. Ayrıca, birlikte olma sıklığının farklılaşmasının da tutumları etkilediği bulunmuştur. Buna göre, zihinsel engelli yaşlıları ile uzun süre ve sık birlikte olan öğrencilerinin en olumsuz tutumlara sahip oldukları görülmüştür. Bu öğrencilerin birlikteliklerin azalmasının tutumları daha olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Ancak, zihinsel engelli yaşlılarına karşı en olumlu tutuma, onlarla hiç birlikte olmayan öğrencilerin sahip olduğu görülmüştür. Kaynaştırma eğitiminde bulunan öğrencilerin zihinsel engelli yaşlılarına daha olumsuz tutuma sahip olmalarında çeşitli etkenler rol oynayabilir. Ancak zihinsel engelli öğrencinin sahip olduğu bazı yetersizliklere eşit konumda ilişkiyi etkileyebilmektedir. Olumsuz tutuma sahip olunmasındaki etkenler ise;

1. Okulda öncelikler akademik yeterlilik üzerinedir. Akademik başarı öğrencilerin ilişkilerinde önemli bir etken olması zihinsel engelli öğrencilerin diğer öğrencilerle eşit konumda olmasını güçlendirmektedir.
2. Zihinsel engelli öğrenciler zihinsel yetersizliklerine paralel olarak sosyal yetenek eksikliklerine de sahiptirler. Bu da onların yaşlılarıyla eşit konumda ilişkide bulunmalarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durumları onların yaşlılarının beklentilerine uygun davranışta bulunmalarına engeldir.
3. Ayrıca zihinsel engelli öğrencilerin yetersizliklerin yanında diğer öğrencilerin onların hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları da etkilidir.

Bu çalışmada incelenmemesine rağmen, yapılmış olan çalışmalarda öğrencilerin, öğretmenlerinin zihinsel engelli öğrencilere karşı olan tutumlarından etkilendikleri bulunmuştur. Kaynaştırma programlarının başarı olabilmesi büyük ölçüde öğretmenlerin tutumuna bağlıdır, öğretmenlerin bu öğrencilere karşı olumlu tutum pekiştirerek engelli olmayan öğrencilerle iletişim kurmaları için teşvik edici davranışlarda bulunması olumlu tutumların artmasına neden olabilmektedir. Engellilere karşı takınılan olumsuz tutumlar gerek öğrenciler ve bireylerin gerekse öğretmenlerin bu konuda eğitilmesiyle azaltılabilir.

Yaşlı insanlara karşı peşin hükümlülük ve basmakalıp görüşlülük toplumda oldukça yaygındır. Yaşlılar genellikle bitkin, unutkan, pasif, dayanıksız, hoş görüden yoksun, tutucu, bezgin ve toplumdan soyutlanmış olarak tanımlanırlar. “Yasemince” adlı dizideki *Sürahi Hanım* tiplemesi toplumumuzda yaşlı insanlara karşı bulunan her türlü basmakalıp

düşünce ve önyargının tek kişi üzerinde toplanmış halidir. Dik kafalı, sinsî, pintî, kötü kaynana, genç kuşakları kendi çıkarları için kullanan bir egoist (Tufan, 2002: 166).

Yaşlılar hakkında bir çok önyargılı söylenceler vardır ama bunlara karşılıklı varolan gerçekler vardır:

Söylence: Yaşlıların çoğu hastanelerde, bakımevlerinde, yaşlılar yurdunda yada diğer kurumlarda yaşamaktadır. *Gerçek:* 65-74 yaş grubundaki 1000 kişiden 12'si şifa yurtlarında yaşamaktadır.

Söylence: Yaşlıların çoğu hastalıklar nedeniyle yetersizdir ve zamanının çoğunu yatakta geçirir. *Gerçek:* Evde yaşayan yaşlıların sadece %8'i yatağa bağlıdır, %5'i ciddi biçimde yetersizdir ve %11-16'sı hareket bakımından sınırlıdır (Onur, 2000: 300).

Ayrıca yaşlılar hakkında önyargıları romanlarda da görmekteyiz. H. E. Adıvar "Sinekli Bakkal" romanında şöyle yazıyor: "...Sürülü kafeslerin arkasında kocakarı başları dizili. Arada dikişlerini bırakır, pencereden pencereye dedikodu yaparlar". "Tanınmayan Adam" eserinde R. N. Güntekin, gençler tarafından yaşlılar için en fazla yapılan yakıştırmalardan biri olan "bunaklık" kavramını ele almış. Artık söylediği sözün nereye varacağını bilmeyen, patavatsız ve yaşamla pek alakası kalmayan bir yaşlı insan görüntüsünü zihinlerde şu şekilde çağrıştırıyor: "...Bunak amca, yerinden kalkmış masaya yaklaşmıştı" (Tufan, 2002: 166).

Farklı milletlere ait stereotiplerin belirlenmesi için de araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalardan biri olan Hacer Harlak'ın 1995'te yaptığı çalışmadır. Araştırmanın amacı toplumumuzun değişik kesimlerinde başka milletler için kullanılan stereotipleri ortaya koymaktır. Araştırmanın örnekleme Kuşadası ve Kiraz'dır. Kiraz başka milletlerden insanlara kapalı iken, Kuşadası farklı milletlerle karşılaşılacak bir alandır. Araştırmada Kirazda toplam 194, Kuşadası'nda 167 kişi ile çalışılmış. Araştırmada yer alan milletler; Almanlar, Ruslar, Filistinliler, Bulgarlar, Fransızlar, Suriyeliler, İngilizler, Ermeniler, Iraklılar, İtalyanlar, Japonlar, Yunanlılar, Gürcüler, Suudi Arablar, Romenler, Amerikalılar, İsraililer ve Türklerdir.

Tablo 2: Türkiye’de Dost veya Düşman Görülen Milletler

DOST		DÜŞMAN	
KİRAZ	KUŞADASI	KİRAZ	KUŞADASI
Japonlar	Japonlar	Ermeniler	Ermeniler
Gürcüler	İtalyanlar	Yunanlılar	Yunanlılar
Filistinliler	Gürcüler-İngilizler	Bulgarlar	Suriyeliler
Almanlar	Amerikalılar	Ruslar	Irak-İran
İtalyanlar	Almanlar- Fransızlar	İranlılar	Bulgarlar

Kaynak: Harlak, 2000: 111

Bu milletlerden hangisinin, hangi özellikler bakımından Türklere benzediği ile ilgili bulgular şöyledir:

Tablo 3: Türklere Benzeyen Milletler ve Nitelikler

KİRAZ	KUŞADASI
<u>1-İtalyanlar</u> 1-Fiziksel özellikler 2-Akdenizli 3-Sıcakkanlı 4-Yaşam tarzı 5-Kültür-gelenek	<u>1-İtalyanlar</u> 1-Fiziksel özellikler 2-Sıcakkanlı 3-Kültür-gelenek 4-Akdenizli 5-Yaşam tarzı
<u>2-Gürcüler</u> 1-Aynı soy-köken 2-Kültür- gelenek 3-yaşam tarzı 4-Din	<u>2-Yunanlılar</u> 1-Kültür-gelenek 2-Fiziksel özellikler 3-Akdenizli 4-Sıcakkanlı 5-Yaşam tarzı
<u>3-Almanlar</u> 1-Sıcak kanlı-cana yakın 2-Çalışkan 3-Yaşam tarzı 4-Fiziksel özellikler	
<u>Yunanlılar</u> 1-Kültür 2-Fiziksel özellikler 3-Yaşam tarzı 4-Akdenizli	

Kaynak: Harlak, 2000: 112

Tablo 4: Farklı Milletler İçin En Çok Kullanılan Sıfatlar

ALMANLAR		IRAKLILAR	
KİRAZ	KUŞADASI	KİRAZ	KUŞADASI
-İyi -Çalışkan -Dürüst -İrkçı -Soğuk	-Rahat para harcar -İyi -Soğuk	-İyi -İrkçı -Baskı altındaysa savaşçı -Türklere düşman	-Pis -İyi -Baskı altında yaşayan -Arap, İranlı gibi
BULGARLAR		AMERİKALILAR	
KİRAZ	KUŞADASI	KİRAZ	KUŞADASI
-Acımasız -Kötü -Soğuk -İyi -Türklere düşman	-Fakir -Türklere eziyet eder -Türklere düşman	-Zengin -Çalışkan -İyi -İrkçı -Menfaatçi	-Zengin -İyi -Bonkör -Kibirli -Eğitilmiş

Kaynak: Harlak, 2000: 112

Tablo 5: Türkler İçin Kullanılan Sıfatlar

KİRAZ	KUŞADASI
Misafirperver	Misafirperver
İyi	İyi
Çalışkan	Yardımsaver
Tembel	Cahil
Yardımsaver	Sıcakkanlı
Sıcakkanlı	Tembel
Sevecen	Çalışkan
İnsancıl	Sevecen
İyi niyetli	Menfaatçi
Dürüst	Cana yakın

Kaynak: Harlak, 2000: 112

Konu bağlamında Şehnaz Işık'ın (2012) araştırması da örnek olarak hatırlanabilir. Işık, Cumhuriyet Üniversitesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırması ile Almanlar hakkındaki görüş ve kanaatleri tespit etmiştir. Araştırmanın bulgularına göre öğrencilerin %82'si Almanları 'akıllı', %8'i ise Almanları 'aptal' bulmaktadır. Sonuç olarak, çalışmaya katılanların Almanları 'akıllı' bulma oranı yüksektir. Öğrencilerin %20,8'i Almanları 'alçakgönüllü', %53,2'si ise 'kibirli' bulmaktadırlar. Dolayısıyla, çalışmaya katılanların Almanları 'kibirli' bulma oranı yüksektir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %82,1'i

Almanları ‘aktif/sosyal’ bulmakta, %8’i ise ‘pasif/asosyal’ bulmaktadırlar. Sonuç olarak, çalışmaya katılanların Almanları ‘aktif/sosyal’ bulma oranı yüksektir. Işık’ın çalışmasına katılan öğrencilerin %24,5’i Almanları ‘barışsever’, %48,9’u Almanları ‘kavgacı’ bulmaktadır. Sonuç olarak, çalışmaya katılanların Almanları ‘kavgacı’ bulma oranı yüksektir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %62,6’sı Almanları ‘bencil’, %13’ü ise Almanları ‘bencil değil’ bulmaktadırlar. Sonuç olarak, çalışmaya katılanlar Almanları ‘bencil’ bulma oranı yüksektir. Işık’ın çalışmasına katılan öğrencilerin %90,6’sı Almanları ‘çalışkan’, %5’i ise Almanları ‘tembel’ bulmaktadır. Sonuç olarak, çalışmaya katılanlar Almanları ‘çalışkan’ bulma oranı yüksektir. Öğrencilerin %88,5’i Almanları ‘disiplinli’, %3,6’sı ise Almanları ‘disiplinsiz’ bulmaktadır. Sonuç olarak, çalışmaya katılanlar Almanları ‘disiplinli’ bulma oranı yüksektir (Işık, 2012: 170-175).

Bu bağlamda Uygun’un yine üniversite öğrencileri ile gerçekleştirdiği araştırma da örnek olarak dikkate alınabilir. Araştırma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi ile sınırlıdır. Üniversitenin farklı birimlerinde okuyan 282 öğrenci örneklem olarak seçilmiştir. Gençlerin Alevî, Kürt, Çingene ve Türk kimlikleri hakkındaki görüşleri, toplumsal sorunların temelinde yatan nedenler hakkında bilgi vermektedir. Aşağıdaki Tablo-6,7,8 ve 9 araştırmanın bulgularını içermektedir (Uygun, 2006: 9-14):

Tablo 6: Üniversiteli Gençlerin Alevî Kimliği Hakkındaki Önyargıları

ÖNYARGI İFADELERİ	N	%
1.Hz. Ali yanlısı, Ehl-i Beyt'i örnek alan	64	25,2
2. İslam'ın bir mezhebi	32	12,6
3. Müslümanlığı farklı yorumlayanlar	22	8,6
4. Din dışı tavırları olan	19	7,5
5. Batıl inanç	13	5,1
6. Pek sevilmeyen / sevmediğim grup	12	4,7
7. Kültürel bir inanç- bir tür hayat tarzı	11	4,3
8. Manevi duyguları ve Amelleri zayıf dini grup	9	3,5
9. Hümanist Müslümanlar	6	2,3
10. İnsan	6	2,3
11. Pir Sultan Abdal- Hacı Bektaş Veli ve Cem evleri	6	2,3
12. Ne kız alınır ne kız verilir	5	1,9
13. Aydın-ileri görüşlü insanlar	4	1,5
14. Temizlenmezler	3	1,1
15. Dürüstler	3	1,1
16. Saygı duyduğum bir kimlik	3	1,1
17. Kardeşlerimiz	3	1,1
18. İyi insanlar / Doğulu / Bölücü / Dine karşı saygısız / Türkü yürekli / Hoşgörülü-geniş kültürlü / Yardımsever / Cahil / Kalıplaşmış düşünceli / Siyasi dini akım /	20	7,9
19. Cana yakın / Dışlanan / Zengin / Gururlu / Çatışma / Türkiyeli / Azimli / Ateist / Gizemli / Demokrat-çağdaş / Kuvvetli inanç / Gereksiz bir ayrımcılık daha	12	4,7
Toplam	253	100

Kaynak: Uygun, 2006: 9

Tablo 7: Üniversiteli Gençlerin Kürt Kimliği Hakkındaki Önyargıları

ÖNYARGI İFADELERİ	N	%
1. Ayrılkçı- bölücü	81	30,4
2. Doğulu	35	13,1
3. Soyunun Kürt olduğunu iddia edenler ya da etnik grup	19	7,1
4. Sevmediğim insanlar	19	7,1
5. Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı	14	5,2
6. Kimisi hain kimisi ülkesine bağlı insanlar	13	4,8
7. Problemliler insanlar	12	4,5
8. Dili farklı, Kürtçe konuşanlar	8	3,0
9. Eğitimsiz- Cahil	7	2,6
10. Hemşehrilik bağları kuvvetli	6	2,2
11. Kardeşlerimiz	4	1,5
12. Türklüğü reddeden kesim	4	1,5
13. İnsan	4	1,5
14. Toplumda dışlanan, seilmeyen	4	1,5
15. Esmer	3	1,1
16. Kavgacı	3	1,1
17. Kaba- itici	3	1,1
18. Yanık sesli / Mücadeleci / Çok çocuklu	6	2,2
19. Güzel gözlü / Hakir görülen / Milliyetçi / Kalın sesli / Tutucu / İran Menşeli / Tembel / Katı kuralları olan / Kindar / Çalışkan / Mezopotamyalı yerli halk / Bencil / Acı çeken / İnsancıl / Türk-Arap karışımı bir halk / Kolaycı / Dinine bağlı / Görgüsüz / Bölücü olmayan halk / sömürücü / itilip kakılan	21	7,8
Toplam	266	100

Kaynak: Uygun, 2006: 10

Tablo 8: Üniversiteli Gençlerin Çingene Kimliği Hakkındaki Önyargıları

ÖNYARGI İFADELERİ	N	%
1. Dans ve eğlenceye düşkün	28	10,1
2. Dışlanan, pek sevilmeyen bir toplumsal kesim	25	9,0
3. Belalı- Hırgür çıkarıcı, suça eğilimli	23	8,3
4. Yurtsuz, göçebe yaşayan gezginler	22	7,9
5. Neşeli, şen şakrak insanlar	20	7,2
6. Dilenci, çalan çırpan- Dolandırıcı	16	5,7
7. Pis kokan	15	5,4
8. Çalgıcı, müzisyen bir topluluk	11	3,9
9. Amaçsız	10	3,6
10. Günü birlik yaşayan	10	3,6
11. Eğitimsiz- kültürsüz	10	3,6
12. İlginç bir kültür ve yaşam tarzı	10	3,6
13. Ahlâkî duyarlılığı zayıf	9	3,2
14. Basit işlerde çalışırlar	7	2,5
15. Hint soylu	6	2,1
16. Yurdum insanı	6	2,1
17. Genelde Trakya'da yaşayan farklı bir topluluk	6	2,6
18. Esmer vatandaşlar	3	1,0
19. Yoksullar	3	1,0
20. Şiveleri farklı topluluk	3	1,0
21. Tarihte hiç devleti olmamış topluluk	3	1,0
22. Buçuklu-yarım millet / Küfürbaz / Âlemci / Roman / Grup halinde dolaşırlar / Hayatları renkli / Çalışmaz / Allahsız / Yüzsüz / sevimli	18	6,4
23. İnsan / Dürüst değiller / Kırmızı giyerler / Türkleşen insanlar / milleti olmayan topluluk / Yalancı / Benliksiz / Garip / Bir millet / Falcı / Kötü yaşam koşulları / Kalitesiz insan / Ezilmiş bir millet	13	4,6
Toplam	277	100

Kaynak: Uygun, 2006: 11

Tablo 9: Üniversiteli Gençlerin Türk Kimliği Hakkındaki Önyargıları

ÖNYARGI İFADELERİ	N	%
1. En soylu ırk - asil bir millet veya gurur duyulacak bir kimlik	32	13,1
2. Türkiye sınırları içerisinde yaşayan halk	25	10,2
3. Türküm diyebilen yada kendisini Türk hisseden herkes	23	9,4
4. Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı	18	7,4
5. Bir millet- Bir ırk	11	4,5
6. Güçlü- kuvvetli- cesur- kahraman	11	4,5
7. Soyu Orta Asya'ya dayanan topluluk veya Türk soyundan olan	10	4,1
8. Misafirperver	9	3,7
9. Ben ve çevremdeki herkes	8	3,2
10. Üst kimlik yada aslı unsur	7	2,8
11. Türkiye'de yaşayan ırk- damarlarında Türk kanı taşıyan	6	2,4
12. Tembel	6	2,4
13. Geçmişten günümüze bağımsız en uzun yaşayan toplum	5	2,0
14. Milliyetçi	5	2,0
15. Çalışkan	5	2,0
16. Türkçe konuşan	4	1,6
17. Yardımsever	4	1,6
18. Türk bayrağına ve Atatürk değerlerine sahip çıkan	4	1,6
19. Ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan topluluk	4	1,6
20. Dürüst / Akıllı-zeki / Vatansever / İnsan / Sıcakkanlı / Dost canlısı	18	7,4
21. Tembel ama zeki / İnsancıl	4	1,6
22. Ülkesine bağlı / Hoşgörülü / Müslüman / Değişik renkler / Saf ırk / Meraklı / Geleneklerine bağlı / Aile bağları kuvvetli / Özümüz / Atatürkçü / Saf bir ırk değil / Vatan için canını veren / Onurlu / İyi niyetli / Renkli ırk / Savaşçı insan / Kurnaz / Osmanlı / Mutaassıp / Ahlâklı / Anadolu çocuğu / Yurdum insanı / Zor anlar dışında bir araya gelemeyen / Yozlaşan bir toplum	24	9,8
Toplam	243	100

Kaynak: Uygun, 2006: 12

Farklı uluslara, toplumlara ve kesimlere ilişkin değerlendirmeler esasen öteki algısıyla ilgilidir. Bu nedenle bugün sosyal bilimlerde önemli ve öncelikli bir konu haline gelmiş olan öteki ile ilgili bazı tespitleri hatırlamak yararlı olacaktır.

Çok çekici, bir o kadar da karmaşık bir kavram olan “öteki” kavramı zihnimizi aydınlattığı kadar karıştırıyor, açıkladığı kadar cevapsız bırakıyor, çözüldüğü kadar da sorun getiriyor. Bu çalışmada yapılacak olan, ötekiyle ilgili temel saptamaları ortaya koymak, ona iliştilen özelliklerden bazılarını ele almak, varlığın devamı için temel unsur olmasının önemini vurgulamak ve bunların öteki üzerindeki etkilerini belirtmektir.

İlkel insan için farklılık yaşam alanının paylaşımı üzerinden anlam kazanıyordu. En temel farklılık; cinsiyet bağlamında yalnızca kadın ile erkeğin ayrımı ile diğer topluluklarla olan mekânsal farklılıklardan ibaretti. Dilin gelişimi, avcılık, toplayıcılık gibi süreçlere geçilmesi ile bugünün farklılıklarının temeli atılmış oldu. Kavramsal olarak öteki kelimesinin ilk kullanımı diyebileceğimiz barbar (barbaroi) ifadesi Yunanlılar tarafından yunanca konuşamayanlar için bir aşağılama ifadesi olarak kullanılmaya başlandı. Dilin ardından din, milliyet, sosyo-ekonomik statüde farklılık ve aynılığı belirleyen dinamikler haline geldi.

Öteki en somut şekli ile bizden/benden olmayanın ifadesidir. Bireylerin birbirine yaklaşımından üretim ilişkilerine, toplumsal cinsiyetten etnik kimliğe kadar birçok alanı etkilemektedir. En ileri safhasında ırkçılığa ve yabancılaşmaya kadar varabilen öteki basit bir temelde: cinsiyete bağlı olarak öteki, etnik kimliğe bağlı olarak öteki, dini kimliğe bağlı olarak öteki, coğrafi kimliğe bağlı olarak öteki, ekonomik kimliğe bağlı olarak öteki, ideolojik kimliğe bağlı olarak öteki olarak sıralayabilir. Bu belirttiğimiz tarzlarda ötekinin ortaya çıkışını gündelik yaşam içerisinde, toplumsal ilişkilerde, uluslararası ilişkilerde ve daha birçok alanda görebiliriz.

‘Öteki’ kavramına ilişkin doğru bileşimlere ulaşılabilmesi için kavram olarak ‘ötekinin’ tarihsel süreç içerisinde kuramsal yaklaşımlar tarafından nasıl kurgulandığını incelemek gerekmektedir. ‘Ötekine’ ilişkin sosyolojik ve antropolojik olarak beş farklı yaklaşım karsımıza çıkar. Buna göre;

1. Ampirik nesne olarak öteki: ‘Öteki’ burada, hakkında rasyonel araştırmalar ve çıkarımlar yapılabilecek bir kavram olarak nitelendirilir.

2. Kültürel bir nesne olarak öteki: Modern ve geleneksel yani doğu ve batı ayrımından yola çıkılarak geliştirilen bir söylemdir. Modern olmayan ötekidir. Ötekinin ne olduğu ile değil ne olmadığı ile ilgilidir.
3. Bir varlık olarak öteki: Modern kimliğin anlaşılmasını sağlayan ve benliğin oluşumuna katkıda bulunan bir yapıdır. Ötekiyi tarihsel bir varlık olarak kurgular ama bunu yaparken de moderniteye bağlıdır.
4. Söylemsel bir yapı olarak öteki: ‘Öteki’, çeşitli söylemler açısından bilgi nesnesi durumundadır. Özellikle Edward Said, “Oryantalizm” adlı kitabında Doğu’nun Batı tarafından söylemsel olarak kurgulanması meselesi üzerinde durur. Bu açıklamaya göre de Doğu yani ‘öteki’, Avrupa kültürünün ne olmadığına açılımıdır.
5. Farklılık olarak öteki: Said bu çalışmasında ötekinin kuruluş sürecinden bahsederken, sömürge sonrası dönemde kimliklerin nasıl ötekileştirdiği konusu üzerine düşünmez. Ona göre Doğu homojen bir yapıdır. Halbuki post modern ve feminist söylemler ötekiyi bu şekilde düşünmezler, aksine kimlik-farklılık ekseninde eleştirel bir yaklaşımla değerlendirirler (Keyman ve diğerleri, 1996: 77-78).

Ötekileşme: Farklılıklar üzerine kurulu olan öteki kavramı Batı’nın Batılı olmayan toplumları kendinden ayırmak için kullandığı bir kavramdır ve temelinde Avrupa merkezilik (etnocentrizm) egoizmi yatar. Kendinden olmayan her şeye başka/farklı olarak bakmak insanı ötekileşmeye götürür. Bu kendinden olmama hali cinsiyet, davranış, dil, din vb. ayrımlarla oluşur ve insanları ayırarak onları birbirinden uzaklaştırır. Ötekileşme ‘insanları kategorize etmek suretiyle aralarını acar, bir sonraki trajik boyutu yabancılaşmadır (Erkul 2003: 297-316). Ötekileşme kavramındaki özne-nesne hep değişkendir. Bunu her ülkenin tarih kitaplarında, edebiyatında, sinemasında görmek mümkündür. Hamzaoğlu’nun kitabında Balkan Türklerini tanımlaması şu şekildedir. “378 yılından itibaren Balkan Yarımadası’na yerleşmeye başlayan Hun Türkleri, bu yarımadaya çok yüksek bir medeniyet getirdiler. Bu Türk Boyu’ndan sonra yarımadaya iskân eden Avar, Bulgar, Oğuz, Peçenek, Kuman, Selçuklu ve özellikle Osmanlı Türkleri, yarımadada bulunan bütün kültürleri etkilerine alarak günümüze kadar yaşattılar (Hamzaoğlu, ty: 14).” Bir yandan böyle bir gerçek öne sürülürken, diğer yandan Balkanlar’ın hemen de her ülkesinde, özellikle tarih kitaplarında Hun ve diğer Türk kavimleri barbar, görgüsüz,

gaddar, yıkıp yakan, nezaketsiz özellikleriyle gösterilmişlerdir; Osmanlı ise bu kitaplarda 500 yıllık esaret, 500 yıllık kölelik çağını ifade etmektedir.

Dünyada bu durum Doğu ve Batı arasında hep yaşanırken, Türkiye de ise Kürt-Türk ve Alevi-Sünni ayrımında çoklukla yaşanmaktadır. Başkaları tarafından belirlenme hali Türkiye özelinde de batılılaşma hareketleri ile yaşanmıştır. Modernleşme için taklit etmeyi seçen modern Türk ‘ben’ i de kendisine göre doğulu-geri kalmış olanı, ileri derece tekilleştirip yabancılaştırmıştır. Aslında kendisi, batı tarafından belirlenen bir ‘öteki’ iken, kendisine göre dışladığını aynı konuma getirip kendisini merkeze oturtur ve onu dışarıda bırakıp, ötekileştirir. (Temizkan 2001: 24-26).

Ötekinin yaratılması sürecinde kimlik birincil öneme sahiptir. Bunu Connolly’nin su ifadelerinden anlayabiliriz: “Benim kimliğim seçtiğim, istediğim ya da rıza gösterdiğim şeylerden çok ne olduğum ve nasıl tanındığımdır” (Connolly 1995: 92). Nasıl ki yüzümüzün nasıl görüldüğünü bilmemiz için bir aynaya ihtiyacımız var ise öz benliğimizi oluşturan kimliğimizin farkına varmak ve kimliğimizi anlamak için ötekine ihtiyaç duyarız. O zaman Connolly’nin kimlik için söylediğini öteki içinde şu şekilde ifade edebiliriz. Benim ötekim seçmediğim, istemediğim ya da rıza göstermediğim şeylerden çok ne olmadığım ve nasıl tanınmadığımdır. Varlığın korunabilmesi içinde ötekine ihtiyaç vardır. Wallerstein’in şu ifadesine referans verecek olursak; ‘öteki’liğin sınıfsal anlamda işlevselleştirildiği söylenebilir; ‘Eğer ortada hiç siyah yoksa ya da bu rolü oynamak için sayıları yetersizse ‘beyaz zenci’ler icat edilebilir (Balibar, 2007: 47).

Kötü Olan “Öteki” İyi Olan “Biz”: Öteki, felsefi bir problem olarak da, sosyal bilimlerin kullandığı bir kavram olarak da “Ben” temel öznesine karşın varlığın temel nesnesi halindedir (Temizkan 2001: 77). Kimilerine göre diyalektik bir sonuç iken kimilerine göre yapay bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ama yaygın görüşe göre her iki durumda da ‘Ben’in karşısında olan bir şey gibi ele alınmıştır. Ben kendini her zaman ötekine dayatmaktadır ve her zaman belirleyici olmak isteyecektir. Öteki ise Ben’e benzediği, Ben’e yaklaştığı ölçüde kabul görecektir. Bu ise Öteki’nin bizzat kendine yabancılaşması dediğimiz durumun da başlangıcıdır. Bu sorun teoride çözülebilir ama pratikte Ben ile Öteki arasında bir gerilim vardır ve bu gerilim de genelde, Ben’in olumlu olan her türlü değeri temsil ettiği, Öteki’nin ise olumsuz değerleri temsil ettiği, Ben’i

Ben olarak varlıkta sürekli tutmaya yarayan bu inançtır. İnanıldığı dinin en mükemmel din olduğu, temsil ettiği ahlâkın biricik ahlâk olduğu, sahip olduğu kültürün diğer kültürlerden üstün olduğu; buna karşılık Öteki'nin değerler dünyasının ise tam tersine ya da büyük oranda yanlış temsil ettiği inancıdır ki, Ben'i Öteki'ne karşı ihtiyatlı davranmaya iter. Mesela Bush'un İkinci Körfez Savaşı başlamadan önce, “bu savaşın iyilerle kötüler arasında olduğunu ve savaşı kendilerinin kazanacağını, zira kendilerinin iyiliği temsil ettiklerini” söylemesi, hiç de şaşırtıcı değildir. Çünkü Ona göre veya amacına hizmet etmesi için benimsediği tutuma göre ABD veya Batı, insanlığın evrensel değerlerini temsil etmektedir ve bu değerlerin herkese götürülmesi yine insanlık için bir hizmettir. Buna benzer başka bir örneği bize, Augustinus'tan alıntılanarak, Noam Chomsky veriyor. Bu örnek, Büyük İskender ile esir aldığı bir korsan arasındaki bir diyalogdur. “İskender korsana ‘Hangi cesaretle denizlerde saldırganlık yapabildin?’ diye sorar. Korsan “Sen hangi cesaretle tüm dünyaya saldırabildin?” diye cevaplar ve konuşmasını şöyle sürdürür: ‘Ben sadece çok küçük gemiye sahip olduğum için korsan diye adlandırılıyorum sense aynı şeyi çok büyük bir donanmayla yaptığın için imparator olarak adlandırılıyorsun (Chomsky 2004: 7).” Bu cevap, Augustinus'un da belirttiği gibi, çok zekice verilmiş bir cevaptır. Aslında bu diyalog, iki taraf arasında hangi ölçüde “iyiliği temsil etmenin”, günümüzün tabirleriyle söylersek, kimin terörist, kimin terörizm ile mücadele ettiğinin ve terörist olarak nitelendirilenlerin bu niteleme gerekçesini anlatması bakımından oldukça ilginçtir. Korsan, korsanlık değerlerini; imparator, imparatorluk değerlerini temsil etmektedir. Aslında ortada ne korsan ne imparator vardır ama güç, kendini imparator ve haklı, diğerini ise korsan veya bugün olduğu gibi terörist ve haksız olarak nitelemeye yeter görünmektedir, hem de haksız bir biçimde. Öyleyse sorun, bir insanın veya insan kümesinin sahip olduğu değerlerin, bütünüyle iyi olanı temsil edip edemeyeceği ile ilgilidir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. AYRIMCILIK

İnsanlığın uzun süreli eşitlik ve özgürlük arayışına rağmen bugün hemen bütün toplumlarda bazı gruplar diğerlerine oranla daha ayrıcalıklı, avantajlı ve baskındır. Aslında bu hiyerarşik yapının sorgulanmadığı, azınlıktaki ya da alt konumda bulunan grupların kendilerine biçilen role uygun davrandıkları toplumlarda ayrımcılık bir toplumsal sorun olarak ortaya çıkmaz. Ancak bugün artık hemen her toplumda bu hiyerarşinin sorgulanmaya başladığını görüyoruz. Buna yol açan makro süreçler ise modernitenin aldığı yeni şekil, teknolojik gelişmeler ve küreselleşme olgusudur (Çayır, 2012: 8).

2.1. Ayrımcılık

Ayrımcılık; sosyal psikolojide etnik köken, cinsiyet, sosyo-ekonomik statü, yaş, ideoloji, fiziksel özür vb. gibi etkenlere dayanan bir önyargı temelinde hareket etme; bu tür etkenlerden ötürü belli bireylerin veya grupların belli kaynaklara ulaşmasını kısıtlamadır (Budak, 2000: 102). Yaygın kullanımda basitçe “adil olmayan davranışlar” anlamına gelen bu kavram, sosyolojide en yaygın biçimde etnik ve ırkçı ilişkileri kuramları bağlamında kullanılmaktadır. İlk sosyologlar (William G. Sumner ve Franklin H. Giddens gibi) ayrımcılığı etnosentrizmin bir ifadesi, başka bir deyişle “benzer olmayanlardan hoşlanmama” ya işaret eder bir kültürel fenomen olarak görmüşlerdir (Marshall, 1999: 50-51).

Görüldüğü gibi ayrımcılık, bir grubun üye veya üyelerine, sadece o gruba karşı sahip olunan olumsuz tutumlar sebebiyle, ortaya çıkan olumsuz davranışları ifade etmektedir. Yani bir Kürt’ü yalnızca Kürt olduğu için bir çok haktan yoksun bırakmak, sosyo-ekonomik durumu düşük olan bireylere devlet dairelerinde zorluk çıkarmak, Alevi yada Sünni olduğu için işe almamak gibi davranışlar ayrımcılığa örnektir. Ayrımcılık birey, grup ya da topluma karşı haksız yada olumsuz davranışlara işaret etmektedir. Ayrımcılığın

temelinde olumsuz önyargı vardır; ancak bazı durumlarda önyargı olmadan da ayrımcılık görülebilmektedir. Olumsuz önyargı sahibi olan kişiler her zaman bu tutumlarını davranışa dönüştüremezler. Olumsuz önyargının davranışa dönüşmesinin bir çok sebebi vardır; ayrımcılık yapılmaması yönündeki toplum baskısı, bu tür davranışı yapmaya fırsat bulunmaması ya da yapılacak davranışın sonuçlarından çekinilmesi olabilir. Önyargı olmadan da ayrımcılık olabileceğini belirtmiştik; mesela X, Y'den iş istiyor, ancak Y belli bir gruba karşı ayrımcı davranışlar sergiliyor. X'de işe alınmak, Y'nin gözüne girmek için o gruba karşı sadece Y'ye muhtaç olduğundan dolayı ayrımcı tutumlar sergileyebilir.

Allport'a (1954) göre ayrımcı davranışlar, en hafifinden en şiddetlisine doğru bir sıra oluşturur:

- Karşı olmayı ifade etme; Kişiler, önyargı konusunda kendisi gibi düşünen diğerleriyle konuşur, antipatisini, düşmanca duygularını ifade eder.
- Uzak durma; Eğer önyargı daha yoğun ise, birey hoşlanmadığı ya da önyargılı olduğu kişi ve gruplarla birlikte olmaktan kaçınır.
- Ayrımcılık; Kişi, önyargılı olduğu grupların iş, konut, eğitim, sağlık gibi hizmetlerden yararlanmasına, politik haklarını kullanmasına karşıdır. Bu durum bazen kurumsallaşabilir.
- Fiziksel saldırı; Önyargılı olunan gruba yönelik şiddet yada şiddet sayılabilecek bazı saldırılar ortaya çıkar.
- Yok etme; Linç etme olayları, Almanya'da II. Dünya savaşı sırasında yaşanan Yahudi soykırım olayları gibi (Harlak, 2000: 10-11).

Uluslararası sözleşmelerin ayrımcılığı yasaklayan maddeleri incelendiğinde, ayrımcılığın ne tür davranışlarla ortaya çıktığına ilişkin ipucu elde etmek kolay değildir. Bu nedenle, söz konusu sözleşmelerin uygulanmasını denetleyen komite ve mahkemelerin kararlarına bakmak gerekmektedir. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi sözleşmelerinin uygulamasına, ama özellikle de açıkça bu konuyu düzenleyen Avrupa Birliği mevzuatına bakıldığında, ayrımcılığın çeşitleri için şunlar söylenebilir.

2.1.1. Doğrudan Ayrımcılık

Ayrımcılık en genel manada *doğrudan* ve *dolaylı ayrımcılık* olarak ikiye ayrılmaktadır. Öncelikle, aynı veya benzer durumdaki kişilere farklı muamele edilmesi ayrımcılık yasağının ihlalidir. Bu durum *doğrudan ayrımcılık* olarak adlandırılmaktadır ve bir kişinin, diğer bir kişiye, benzer konumda olan başka bir kişiye göre farklı muamele etmesiyle ortaya çıkmaktadır. Doğrudan ayrımcılık olarak adlandırılan ayrımcılık, ayrımcılığın tipik görünümünü ifade eder. Buna göre bir kişiye cinsiyeti, etnik kökeni, dini ve bunlara benzer yukarıda sayılan niteliklerinden biri nedeniyle, diğer kişilere kıyasla farkı ve olumsuz bir davranışta bulunulması *doğrudan ayrımcılık* teşkil eder (Kuran, 2010: 140-141). Doğrudan ayrımcılık iki farklı biçimde ortaya çıkabilmektedir. İlk olarak yasal düzeyde gerçekleştirilmekte ve hukuki düzenlemenin kendisi ayrımcılığa yol açmaktadır. İkinci durumda ise, ayrımcı olmayan bir hukuki düzenlemenin uygulaması ayrımcılığa yol açmaktadır. Bir Romanın/Çingenenin kamuya açık bir restorana girmesine izin verilmemesi veya bir engelli çocuğun engelli olduğu gerekçesiyle bir okula kaydının yapılmaması doğrudan ayrımcılığın ortaya çıktığı ikinci durumu örneklemektedir. Bazı ayrımcı muamelelerde ise yine bir doğrudan ayrımcılık söz konusudur; ancak burada kişi kendisiyle ilgili bir temelde değil, yakın ilişkide olduğu bir başka kişinin bir özelliği nedeniyle ayrımcılığa uğramaktadır.

2.1.2. Dolaylı Ayrımcılık

Doğrudan ayrımcılıktan farklı olarak, dolaylı ayrımcılıkta farklı muamele yoktur. Ancak, herkese aynı şekilde uygulanan öyle bir düzenleme, ölçüt veya uygulama söz konusudur ki, ayrımcılık yasağına tabi bir özellik bakımından olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin, iş ilanlarında sıkça yer verilen *seyahat engeli olmamak* ölçütü, tüm başvurulara uygulanmaktadır. Ancak, tahmin edilebileceği üzere, bu ölçüt erkeklerle kıyasla daha fazla sayıda kadını olumsuz olarak etkileyecektir. Yine, bu ölçütü gören engelli bireyler, muhtemelen işe başvurmayı düşünmeyeceklerdir. Eğer söz konusu ilanla amaçlanan, gerçekten şehir içinde ve dışında pazarlama yapacak ve bu nedenle sürekli seyahat edecek bir kişi istihdam etmekse, bu ölçüt meşrudur ve bu nedenle dolaylı ayrımcılık yoktur. Ama eğer, çoğunlukla masa başında yapılacak bir iş ise ve senede bir veya iki kere fuarlara gidilmesini gerektiriyorsa, yani seyahat işin asli bir unsuru değilse, o

halde bu ölçüt, gereksiz yere kadınları ve engellileri işe başvurmadan alıkoyduğu için dolaylı ayrımcılık teşkil edecektir.

Dolaylı ayrımcılık uluslararası hukukta da yeni gelişmekte olan bir kavramdır. *Dolaylı ayrımcılık* adı verilen bu durumda herkes için aynı şekilde geçerli ve görünüşte tarafsız olan, ancak bazı kişiler ve gruplar üzerinde diğerleri üzerinde yarattığından farklı veya diğer gruplar üzerinde yarattığından daha fazla olumsuz etkiler yaratan yasal düzenleme, uygulama ve tedbirler söz konusudur. Eşit muamele yoluyla ayrımcılık yapılması dolaylı ayrımcılık olarak adlandırılmaktadır. Burada, eşit durumda olmayanlar arasında herhangi bir sınıflandırma yapılmaksızın aynı kurala tabi olmaları söz konusudur. Oy verme hakkıyla ilgili örnek verirsek, okuma yazma bilme, vergi ödeme gibi ölçütler öngörüldüğü durumda bu ölçütler herkes için geçerli olmakla birlikte, bazı dezavantajlı grupları oy verme hakkını kullanamaz hale getirebilmektedir. Bu noktada yasal düzenlemenin söylemine değil, olası etkilerine ve sonuçlarına odaklanılmaktadır. Dolaylı ayrımcılığa örnek olarak 175 cm'nin altında boy uzunluğuna sahip olmayan kişilerin polislik mesleğine alınmaması belirtilebilir. Burada görünüşte bir ayrımcılık yoktur; ancak kadınlar ve bazı etnik gruplar değerlendirildiğinde söz konusu kuralın dolaylı bir ayrımcılık yaratabileceği ortadadır (Kuran, 2010: 141-142).

Taciz: Bazı hallerde kişinin ayrımcılık yasağına tabi özelliği, içinde bulunduğu eğitim ortamında, çalışma ortamında veya sair hallerde sıklıkla vurgulanan, çoğu zaman alay konusu yapılan, taklit edilen bir özellik olarak ortaya çıkar. Ayağı aksayan bir öğrenciye öğretmen bir lakap takması, ortamda bulunan kişilerin çoğundan farklı bir dine veya inanca sahip kişinin sürekli bu niteliğinin vurgulanması, eşcinsel olduğu düşünülen bir çalışanın arkasından gülüşülmesi örnek olarak verilebilir. Son yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlanan mobbing kavramıyla aynı anlama gelmese de, taciz ile mobbing arasında bir yakınlık olduğu açıktır. Ama tacizin mutlaka mobbing seviyesine varmış olması gerekmez. Yine mobbing söz konusu olduğunda, genellikle o kişinin o ortamdan kaçması ve bir daha o ortama gelmemesi de amaçlanmaktadır. Örneğin bir çalışanın istifa etmesini amaçlayan yıldırıcı davranışlar mobbing olarak nitelendirilebilir.

Davenport ve arkadaşlarına göre duygusal bir saldırı olan mobbing; bir kişinin diğer insanları kendi rızaları ile veya rızaları dışında başka bir kişiye karşı etrafında

toplaması ve sürekli kötü niyetli hareketlerde bulunma, ima, alay ve karşısındakinin toplumsal itibarını düşürme gibi yollarla, saldırgan bir ortam yaratarak, söz konusu kişiyi işten çıkmaya zorlamadır (Davenport vd., 2003: 15). Tutar'a göre mobbing; çalışanlara üstleri, astları veya kendileriyle eşit düzeyde olanlar tarafından sistematik biçimde uygulanan her türlü kötü muamele, tehdit, şiddet, aşağılama davranışlarıdır (Tutar, 2004: 11). Baykal'a göre mobbing; işyerinde belirli bir kişiyi hedef alan, uzun süreli ve sistematik bir şekilde devam eden olumsuz davranışlardır (Baykal, 2005: 7). Çobanoğlu ise mobbingi, işyerindeki kişiler üzerinde sistematik baskılar yaratarak, ahlak dışı yaklaşımlarla bu kişilerin performanslarını ve dayanma güçlerini yok etmek suretiyle işten ayrılmalarını sağlama olarak tanımlamaktadır (Çobanoğlu, 2005: 21–22).

Leymann ve Gustafsson (1996) mobbing sürecinde beş aşama belirlemiştir:

1. *Aşama:* Kritik bir olayla, bir anlaşmazlık ile karakterize edilir. Henüz mobbing değildir fakat mobbing davranışına dönüşebilir.
2. *Aşama:* Saldırgan eylemler ve psikolojik saldırılar, mobbing dinamiklerinin harekete geçtiğini gösterir.
3. *Aşama:* Yönetim, ikinci aşamada doğrudan yer almamışsa da, durumu yanlış yargılayarak, bu negatif döngüde isin içine girer ve kurban, örgütlü ve kurumsal bir güçle baş etmek zorunda bırakılır.
4. *Aşama:* Bu aşama önemlidir; çünkü kurbanlar; “zor”, “asi”, “akıl hastası” olarak damgalanır. Yönetimin yanlış yargısı ve sağlık uzmanları bu negatif döngüyü hızlandırır. Hemen her zaman, bunun sonunda, işten kovulma ya da zorunlu istifa vardır.
5. *Aşama:* Sürece son verilme aşaması denilebilir. Bu olayın sarsıntısı, travma sonrası stres bozukluğunu tetikler. Kovulmadan sonra, duygusal gerilim ve onu izleyen psikosomatik hastalıklar devam eder hatta yoğunlaşır. Kurban işini bırakmakla da duygusal taciz baskısından kurtulamaz.

Makul Uyumlaştırma Yapmama: Bazı hallerde, bireyin ayrımcılığın yasaklandığı temellerden birine sahip olmasından doğan ihtiyaçlarının gözetilmesi, sadece o kişiyle sınırlı olarak belli düzenlemelerin yapılması gerekir. Örneğin tekerlekli sandalye kullanan bir banka çalışanı, tekerlekli sandalye erişimi olan toplu taşıma aracının belli bir saatte

geliyor olmasından dolayı işe diğer çalışanlarla aynı saatte başlayamıyorsa ve işveren banka bu kişiye istisnai bir uygulamada bulunmuyorsa, makul uyumlaştırma yapmamak suretiyle ayrımcılık yapmış olacaktır. Zira çalışma saatine ilişkin kuralın mutlak olarak uygulanması halinde, bu kişinin o bankada çalışmaya devam etmesi mümkün olmayacaktır. *Makul uyumlaştırma yapmama* Avrupa Birliği başta olmak üzere birçok hukuk sisteminde henüz yeni bir kavram ve ayrımcılık türüdür. Avrupa Birliği mevzuatında, açıkça sadece engellilere yönelik düzenlenmiştir. Ancak, bu ayrımcılık yasağı türünün din ve dil konusunda da uygulanması mümkündür. Örneğin birey, diğer çalışma arkadaşlarından farklı bir dine inanıyorsa, o dine ilişkin özel günlerde izin istemesi halinde, bu iznin verilmesi uygun olacaktır (Gül, 2010: 126).

Ayrımcılık kavramı, esas ve yaygın olarak, insanlar arasındaki eşitlik fikri ve ilkesinden kaynaklanır. Gerek hukuksal gerek insani olarak üzerinde bir söz birliği bulunduğu varsayılan bu ilke, her insanın doğuştan eşit olduğudur. İnsanlar, dünyanın neresinde, hangi ten rengiyle, hangi cinsiyet ya da cinsel yönelimle, hangi etnik kökene, dine, mezhebe ait olarak doğarlarsa doğsunlar, insan olmak bakımından eşittirler. İnsanlık tarihinin belirli bir döneminde dinsel ve vicdani temelleri olan bu ilke, hukuk terimleriyle tanımlanmış ve 'ayrımcılık yasağı'nın, bu ilkenin ihlalini önlemek üzere hukuk alanına girmesi sağlanmıştır. Modern toplumun ortaya koyduğu modern hukuk, eşitlik ilkesi temelinde temel insan hakları kavramına dayanarak, tüm bireyleri eşit niteliklere sahip varlıklar olarak tanımlamıştır, bir teorik hukuksal sisteme yerleştirmiştir. Tek tek bireylerin ve grupların arasında yapısal hiçbir bağ bulunmazken hukuk tarafından tesis edilen bir bağın söz konusu olduğu bu sistemin temel kavramı eşitliktir. Eşitlik ilkesi, dışlanma ve ayrımcılık ilişkisini teorik olarak çözebilirmiş gibi görünmesine rağmen, insanlık tarihine genel olarak bakıldığında bu varsayımın gerçekleşmediği açıktır. Buna rağmen bu hukuksal ilke kısmen beyazların, siyahları; erkeklerin, kadınları; Batılıların, Doğuluları vb. kendileriyle eşit algılamalarını ve ayrımcılık yasağına uymalarını sağlamıştır. Modern hukuk sistemi, birbirini hiç tanımayan, soyut bir 'toplum' kavramı içinde bir arada duran, farklı bireysel ve tarihsel özellikleri olan insanları, kendilerinin dışında bir kurallar sistemiyle birbirine bağlayan bir yapıdır. Bir başka deyişle modern hukuk, aralarında somut olarak hiçbir bağ olmayan insanlar arasında, soyut bir genel bağlantı varsayımına dayanır. Hukuksal ilkelerin farklı insan grupları tarafından içselleştirilme düzeyinin farklılaşması, her toplum ve kültürde hâkim olan hukuk dışı norm ve geleneklerin hukuk

sistemiyle uyumu vb. pek çok faktör, hukuksal ilkelerin hem her toplumda farklı anlamlara gelmesine, hem de uygulamada farklılıklar olmasına yol açmaktadır. Örneğin, kadına yönelik fiziksel şiddet ve cinsel şiddet, aynı cinsiyetten iki insan arasındaki şiddete benzer biçimde uzun zamandır yasal sistemimiz açısından bir suç olarak tanımlanır. Ancak, gerek hukuk sisteminde yer verilen bazı yan yollar (hafifletici nedenler, haksız tahrik indirimi vb.) gerekse yasaların uygulayıcısı olan savcı ve hâkimlerin kanaati, yasaların esnek yorumlanmasında ya da cezaların alt ve üst sınırlarının belirlenmesinde etkili ve caydırıcı bir rol üstlenmekte yetersiz kalmaktadır. Bu konudaki çeşitli kararların gerekçelerine ve içtihatlarına bakıldığında, kadınların, eşlerinin isteklerini yerine getirmemelerinin erkeğin şiddetini haklı gösterdiği, töre vb. nedenlerle erkeğin kadına yönelik şiddetinin haklılaştırıldığı, meşrulaştırıldığı görülebilir. Ayrıca yasa ve yönetmeliklerin herkese eşit uygulanmadığı da günlük yaşantımızda çok sık gözlemlediğimiz olgulardandır. Örneğin eğitimciler, sınıflarındaki öğrenci davranışlarının disiplin yönetmeliğine aykırı olup olmadığını aynı ölçütlerden hareketle mi belirlemektedirler? Sınıfta küçük bir hırsızlık olayı gerçekleştiğinde ilk akla gelen, ilk şüphelenilen öğrenciler, sınıfta göreceli olarak daha yoksul ya da statüsü daha düşük ailelerden gelen çocuklar olabilmektedir. Bu algımız, ‘farklı’ gruplara ait olan öğrencilerle ilişkimize ne ölçüde yansımakta, onlarla ilgili başarı beklentimizi nasıl etkilemektedir? Eğitim pratikleri içinden verdiğimiz bu örnek, ayrımcılığın çoğu zaman gündelik hayatın bir parçasıymışçasına yaşandığını göstermektedir. Kendini gerçekleştiren kehanet konusunda yapılan araştırmalar, öğrenci davranış ve başarısıyla ilgili öğretmen beklentilerinin, hem öğretmen-öğrenci ilişkisine hem de öğrenci davranışına doğrudan yansıdığını ortaya koymaktadır (Göregenli, 2012: 18, 19).

Çayır’a göre (2002: 11-13), genel olarak toplumsal gruplararası ilişkileri çözümleyebilmek ve Türkiye’deki ayrımcılığın sosyolojisini yorumlayabilmek için kullanılacak teorik çıkarımlardan bazıları şöyledir:

I. Gruplararası eşitsizliğin hüküm sürdüğü modern toplumlarda, bazı gruplar diğerlerine oranla daha baskındır, hâkimdir, güçlüdür. Bu baskın gruplar azınlık, madun, alt konumlu olarak adlandırılacak zayıf grupları damgalayabilir, tanımlayabilir ve etiketlendirebilir. Örneğin, başını örten kadınların kendileri, örtüleri için ‘türban’ kelimesini kullanmasalar da ‘türbanlılar’ olarak tanımlanabilirler. Karşı cinsten birçok

kadınla birlikte olan bir erkek toplumda ‘çapkın’ olarak tanımlanırken, aynı eylemde bulunan kadınlar için birçok dışlayıcı, aşağılayıcı sıfat üretilir. Zaten sosyolojik olarak gruplar arasındaki güç dengesizliği bu damgalayabilme sürecinde anlaşılır. Damgalayabilme toplumsal gücü gösterir. Alt konumlu gruplar, ancak güçlendikçe kendilerini tanımlayabilirler. Eskiden ‘dinci’, ‘mürteci’ vb. olarak nitelendirilen grupların, son yıllarda güçlenmesiyle birlikte kendilerini ‘muhafazakâr’ olarak nitelendirmeleri buna örnek verilebilir.

II. Damgalamayla birlikte baskın grup madun gruplarla ilgili kalıpyargılar üretir. ‘Kürtler’, ‘Sarışınlar’, ‘Ermeniler’, ‘Araplar’ ile başlayan her cümle o gruba ilgili bir kalıpyargı içerir. Örneğin Türkiye’de sokağa çıkıp “Araplar...” diye başlayan bir cümleyi tamamlamalarını istesek, insanların birçoğu hemen “pistir” der. Başka güçlü kalıpyargılara göre ise “Çingenerler hırsızdır”, “sarışınlar aptaldır” vb.

III. Kalıpyargılarla uğraşmanın zor bir yanı vardır. Zira kalıpyargılar bir kısım ‘doğruluk payı’ taşıyabilirler. Örneğin Roman/Çingenerler arasında gerçekten de hırsızlar vardır. Ancak kalıpyargılar bir grubun tüm üyelerini aynılaştırır, insanları bireysel niteliklerinden soyutlayarak damgalanmış bir grubun üyesi haline getirir. Bu da birçok alanda ayrımcılığa neden olur. Örneğin bir Roman/Çingene iseniz iş bulmanız zordur. Dünyanın en dürüst Roman/ Çingenesi olsanız da insanlar sizi kafalarındaki kalıpyargılarla değerlendirirler.

IV. Aslında ne baskın grup ne de alt konumlu gruplar homojendir. Her grup içinde, olumsuz özelliklere sahip insanlar olabilir. Ancak baskın grup, alt konumlu grubu, o grubun en kötü üyesiyle tanımlar ve homojenleştirir; öte yandan kendini, en iyi üyelerinin özellikleriyle tanımlar. Örneğin Manisa Selendi’de Roman vatandaşlara yönelik linç girişiminde, iddialardan biri Romanların tefecilik yaptığı idi. Selendi’de gerçekten de Romanlar arasında tefecilik yapanlar olabilir, ancak sorun, bunun grubun tümüne yönelik bir nitelik gibi sunulması ve insanların linç yönelmesidir.

V. Damgalanmış gruplar, kendileriyle ilgili kalıpyargılara uygun davrandığında ayrımcılık gibi sorunlar toplumsal bir mesele haline gelmez. Örneğin bir Romanın sokakta çiçek satması ya da müzisyenlik yapması sorun değildir. Türkiye’de bir eşcinsel, şarkıcı ya

da modacı olabilir. Ancak bir eşcinsel, siyasetçi olmak istediğinde, yani toplumdaki kalıpyargılara uygun olmayan bir role talip olduğunda sorun çıkar.

VI. Baskın grupların kaynaklar üzerindeki hâkimiyetini ve konumlarını meşrulaştıran birçok ‘meşrulaştırıcı ideoloji’ mevcuttur. Örneğin cinsiyetçilik, erkeği ve kadını bir hiyerarşi içinde belirli rollerle tanımlar. Heteroseksizm eşcinselliğin sapkınlık olduğunu ileri sürer. Fitizm, ‘fit’ olmayan insanların sağlıksız, iradesiz ve alt statülü olduklarına dair kalıpyargılar üretir. Bu ideolojiler ders kitapları, medya, gündelik oyunlar, öyküler vb. aracılığıyla sürekli yeniden üretilir. Hatta madun gruplar da bu ideolojilerin ürettiği tezlere inanıyor olabilirler. Örneğin araştırmalara göre, kadının ‘gerektiğinde’ dövülebileceğine inanan kadınlar bulunmaktadır.

VII. İnsanların birden fazla gruba aidiyeti vardır. Bu açıdan baskın ve alt konumlu gruplararası ilişkiler tek boyutlu değildir. Yani bir grup karşısında baskın olan biri, başka bir grup karşısında alt konumda olabilir. Örneğin kadınlar karşısında hâkim grupta olduğu düşünülebilecek bir Alevi erkek, Sünniler karşısında madun durumda olabilir.

VIII. Alt konumlu grupların da damgalanma sürecine karşı yürüttüğü bazı stratejiler vardır. Bu stratejiler damganın görünür olmasına ya da olmamasına göre değişebilir. Damganın görünür olmadığı durumlarda (eşcinsel olma, Alevi olma vb.), azınlıktaki gruplar kendilerini gizleyip, ikili bir hayat yaşamak zorunda kalabilirler. Ancak bazen damga görünürdür; başörtülü, siyah ya da kadın olmak durumlarında olduğu gibi. Bu durumda da bazen gruplar damgaya sahip çıkıp, ona statü kazandırma mücadelesi verebilir. Örneğin Siyah Hareketi’nin sloganlarından biri, *siyah güzeldir* idi. Bunların dışında madun gruplar, konumlarına itiraz eden ve eşitlik talep eden bir toplumsal ve siyasal hareket de yürütebilirler.

Ayrımcılık yasağının, birçok uluslararası insan hakları sözleşmesinde, neredeyse tüm ülkelerin anayasalarında yer almasına karşın, ülkeden ülkeye değişebilen farklı hukuki yaklaşımlar nedeniyle üzerinde ortaklaşmış bir tanımı bulunmamaktadır. Kavram öncelikle farklı ülkelerin iç hukuk sistemlerinde ortaya çıkmış ve İkinci Dünya Savaşı’nın ardından aynı zamanda uluslararası insan hakları hukukunun bir konusu haline gelmiştir. Ayrımcılık kavramı uluslararası hukukta ilk kez 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel

Beyannameesi ile ortaya çıkmıştır. Günümüzde devletler, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ve benzeri statüler veya temeller bakımından hiçbir ayırım gözetmeksizin hukuken tanınmış tüm hakları herkese sağlamakla ve bu haklara saygı göstermekle yükümlü tutulmuştur. Ayrımcılık, isteyerek veya istemeyerek, icrai veya ihmali biçimde, bir hukuk sisteminde eşit durumda olduğu düşünülen kişilere, bir hak veya yükümlülükle ilgili olarak aralarında geçerli bir neden olmaksızın *eşit davranılmaması* olarak tanımlanabilir. Ancak bir hukuk sisteminde eşit durumda olmadığı düşünülen kişiler arasında bir hak ve yükümlülükle ilgili olarak geçerli bir neden olmaksızın *eşit davranılması* hali de ayrımcılık oluşturmaktadır. Dolayısıyla eşit durumda olanlara eşit davranmamak veya farklı durumda olanlara eşit davranmak ayrımcılık yasağının ihlali anlamına gelmektedir. Ayrımcılık yasağı, yukarıda ifade edilen eşitlikle ilgili ilkeleri güvence altına alan ve bu ilkelerin belli ayrımcılık temellerinde sunulmasını veya belli ayrımcılık temellerinde sunulmamasını yasaklayan bir ilke olarak düşünülmektedir. Ayrımcılık yasağı, günümüzde eşitliğe ulaşmada en önemli araçlardan biridir. Ancak, bir toplumda tarihsel temelleri olan bir eşitsizliğin olduğu durumda, sadece ayrımcılığın yasaklanmasıyla eşitliğin sağlanması mümkün olamamaktadır. Eşitliğin sağlanması için bazen 'ayrımcılık' yapılması gerekmektedir. Örneğin, istihdamda erkeklerin oranının kadınların oranının kat be kat üstünde olduğu bir durumda sadece ayrımcılığın yasaklanması yetersizdir. Bu noktada kadınların istihdama katılımının önündeki engeller tespit edilerek bu engellerin ortadan kaldırılması ve kadınların istihdama katılımının önünü açacak önlemlerin alınması gerekmektedir. Eğitimle ilgili olarak ayrımcılıktan bahsedildiğinde ırk ve etnik köken, dil, din veya inanç, cinsiyet, cinsel yönelim, engellilik gibi temellerin yanında bir sağlık kurumunda ya da evinde uzun süreli tedavi gören, özgürlüğünden yoksun bırakılmış veya devletin bakımı ve gözetimi altındaki çocuklar, sığınmacı, mülteci, göçmen, yabancı ya da vatansız çocuklar, kırsal kesimde yaşayan çocuklar veya çalışan çocuklar da gündeme gelebilmektedir. Ancak ayrımcılık bu sayılanlarla da sınırlı tutulmamaktadır ve ayrımcılığın başka temellerde de gündeme gelmesi her zaman mümkündür (Karan, 2010: 139-140).

Yasalar düzeyinde ise, *kamu hizmetlerinden yararlanma hakkı* bağlamında halen yürürlükte olan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 7. maddesi kamu hizmetini alanlara yönelik ayrımcılığı yasaklamıştır. Devlet memurlarının, görevlerini yerine getirirken dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı yapmaları

yasaklanmıştır ve devlet memurları, kişilerin yararını veya zararını hedef tutan davranışlar sergileyemezler. Yasağı çiğneyen memurlar için ise aynı kanunun disiplin cezalarını düzenleyen 125. maddesinin D fıkrasının I bendinde ‘kademe ilerleme cezası’ öngörülmüştür. Belirtilen disiplin cezasının yanında cezai anlamda sorumluluk da mevcuttur. Türk Ceza Kanunu’nun 122. maddesine göre, kişiler arasında dil, ırk, renk, cinsiyet, özürllük, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım yapılarak gerçekleştirilen bazı fiiller yasaklanmıştır ve bunlar arasında bir kamu hizmeti olan eğitim de mevcuttur. Eğitim hakkını ilgilendiren düzenlemeler arasında 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ayrımcılıkla ilgili düzenlemelere yer vermiştir. Söz konusu kanunun 4. maddesinde *eşitlik* bağlamında ayrımcılık yasaklanmış, 7. maddesinde herkesin eğitim hakkı olduğu vurgulanmış ve 8. maddesinde de herkesin fırsat eşitliğine sahip olduğu ifade edilmiştir. Kanunun düzenlemesinde sadece “sınıf, ırk, dil, din, cinsiyet, zümre ve aile” ifadelerine yer vererek Anayasa’nın 10. maddesi düzenlemesinden ayrılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği’nin 6. maddesinde ders kitaplarının, cinsiyet, ırk, din, dil, renk, siyasi düşünce, felsefi inanç, mezhep ve benzeri özellik ve konumlara dayalı ayrımcılık içermeyeceği düzenlenmiştir. Bunun dışında bir dizi yönetmelikte öğrencilerin diğer öğrencilere yönelik ayrımcı fiilleri için disiplin cezası öngörülmüştür.

Ayrımcılığa karşı koruma öngören bu örnek niteliğindeki düzenlemeler haricinde ayrımcı nitelik taşıyan bir dizi düzenleme de ne yazık ki hali hazırda mevcuttur. Anayasa’nın 24. maddesi din ve vicdan özgürlüğüne yer vermiştir; ancak maddede “Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır” şeklinde bir ifade de yer almaktadır. Bu derslerin içeriği ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Danıştay kararları göz önünde tutulduğunda, din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde sadece Hristiyan ve Yahudi çocuklara muafiyet tanındığı, muafiyet için dinin veya inancın açıklanması zorunluluğu getirildiği, derslerin seçmeli olmadığı ve içeriklerinin tek bir dini inancın eğitiminden öteye geçmediği ortadadır. Ayrıca Nüfus Hizmetleri Kanunu’nun 7. maddesi uyarınca, kişinin dini, nüfus aile kütüklerinde yer alacak bilgiler arasında düzenlendiği için kimlik belgesinde de kişinin dinine ait bilgi yer almaktadır. Bu durum da okula kayıt yaptıran çocukların dini inançlarının kendi istekleri dışında açıklanması anlamına gelmektedir ve ayrımcılıkla karşılaşma riskini beraberinde getirmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği’nin 12.

maddesinde, ilköğretim okulu öğrencilerinin, her gün dersler başlamadan önce öğretmenlerin gözetiminde topluca ‘Öğrenci Andı’ söyleyecekleri belirtilmiştir. İçeriği bakımından etnik ayrımcılık içeren bu andın söylenmesinde yabancı öğrenciler istisna tutulmuştur. Ancak diğer etnik kökenlerden gelen öğrencilerin de bu andı her gün söylemesi gerekmektedir. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği’nin 8. maddesinde ders kitaplarında ‘Öğrenci Andı’nın yer alması düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyle aynı yönetmeliğin 5. maddesinde yer alan, ders kitaplarının insan haklarına aykırılık, cinsiyet, ırk, din, dil, renk, siyasi düşünce, felsefi görüş ve benzeri unsurlara yönelik ayrımcılık içermeyeceği ve diyalog, hoşgörü, uzlaşma kültürü, empati, farklılıklara ve insan haklarına saygı, eşitlik, katılım, çoğulculuk, hukukun üstünlüğü gibi değerlerin gelişimine katkı sağlayacağına dair düzenlemelere de aykırılık söz konusudur.

Ayrımcılığı açıklarken farklı kavramlardan söz edilmektedir. Bu kavramlar ayrımcılığın farklı görünümlerindedir. Kavramlardan bazıları şunlardır: Etnosentrizm, ırkçılık gibi. Ayrımcılığı anlamak için kısaca bu kavramlara değinmek gerekmektedir.

2.2. Etnosentrizm

Her birey doğduğu andan yetişkinlik dönemine kadar, ait olduğu toplumun kültürü ile yoğrulur. Böylece bir toplumu oluşturanlar aynı değer yargılarını taşırlar, aynı tepkileri verirler ve aynı şekilde düşünürler. Bir birey başka kültürlerden bireylerle her karşılaştığında, o kültürlere ait değerlere karşı bir şok yasayacak ve bu farklılıkları kendi kültürünün değer yargıları çerçevesinde değerlendirmeye çalışacaktır. Bu karşılaşma anında, her birey kendi kültürel norm ve değerlerinden hareket ettiğinden, diğer kültürü anlamak imkânsız olacaktır. Bireyler genellikle diğerini anlamama veya anlayamama eğilimi gösterirler ancak, bununla da yetinmezler ve genellikle kendi kültürlerinin diğerlerine göre daha mükemmel veya daha üstün olduğunu düşünürler. İşte bu eğilim antropolojide “etnosentrizm” olarak tanımlanmaktadır (Düren, 2007: 92).

Her toplum, ırkların en safına, töre veya kültürün en yükseğine, tarihlerin en şereflişine, dinlerin en iyisine ve tanrıların en güçlüsüne sahip olduğuna inanır. Örnek olarak biz Türkler, savaşta ve konuk severlikte hiçbir toplumun bize ulaşamayacağına

inanırız. “Bir Türk, dünyaya bedeldir!”, “Ne mutlu Türk’üm diyene!” deriz (Güvenç, 1999: 20). Bu örnekler etnosantrik tutumlardır.

Etnosentrizm; kişinin kendi kültürünü, dinini, etnik grubunu üstün görme, bu arada dış grupları küçük görme ve aşağılama eğilimidir. Etnosantrik davranışın bir özelliği, dış grupları reddetmenin genel bir nitelik taşımasıdır. Etnosantrik eğilimli kişi, parçası olmadığı grubu olumsuz olarak görme eğilimindedir ve insanları ilk olarak parçası oldukları gruplara göre değerlendirir. Etnosantrik kişinin bir diğer özelliği, tartışmanın bağlamına göre, dış grup tanımını değiştirmesidir. Duruma göre, dış gruplar dinsizler, komünistler, zenciler yada herhangi bir dinsel grup olabilir (Alkan, 1983: 109).

Etnosentrizm ile ilk ilgilenen ve bu konuda görüşlerini dile getirenlerden birisi Engels’dir. Engels (2006) etnosentrizmin, öncelikle ulus-devlet inşasında kullanıldığını belirtmiştir: “Ortaçağın sonlarından bu yana tarih, Avrupa’nın büyük ulusal devletlerden oluşumuna tanıklık etmektedir. Böyle büyük ulusal devletler, bir yandan Avrupa’daki egemen burjuvazinin normal politik gelişimini göstermekte ise de, aynı zamanda proletaryanın hâkimiyetine yol açmaksızın halkların uluslararası uyumlu etkileşimini sağlayabilecek kaçınılmaz bir önkoşul haline gelmiştir. Uluslararası barışı garanti edebilmek için önce bütün kaçınılabılır ulusal sürtüşmeler aşılmalı, her halk kendi evinde bağımsız ve kendi çöplüğünün efendisi olmalıdır. Ticaretin, hububat üretiminin ve endüstrinin, dolayısıyla burjuvazinin sosyal iktidar konumuna yükselişi ile birlikte her yerde ulusal duygular da yükselmekte; parçalanmış ve baskı altına alınan uluslar, birlik ve özerklik istemektedir”.

Batılı ülkeleri çok kültürlü olmaktan alıkoyan önemli bir faktör olarak Batılıların etnosentrist karakteri dikkate alınabilir. Etnosentrist özellik, bir toplumun kendi kültürünü merkeze koymasını ve kendi dışındaki dünyayı bu kültürün değerleri açısından yargılamasını ifade etmektedir. Batının merkeze alındığı bir dünyada ve yüzyılda bizzat Batılı halkların, liderlerin ve düşünürlerin bu saplantıdan kurtulmasını beklemek zordur. Nitekim zaman zaman Batılı üst düzey yöneticilerin verdikleri demeçler bu gerçeği apaçık desteklemektedir. Bir örnek olarak ifade etmek gerekirse, Belçika İçişleri Bakanı Josef Michel 1987 Eylül ayında bir dergiye aşağıdaki sözleri söylemiş ve bu sözler Belçika TV’sinden de ilan edilmiştir: *Bu gün Belçika’da ve Avrupa’da yaşayan göçmenler birer*

barbardır. Bunlar Belçika'ya gelmiş yabancılar olup, dilleri ve kültürleri bizim dilimize ve kültürümüze benzemez. Bu barbarlar Türkler, Araplar ve Yugoslavlardır (Ünal, 1999: 75).

Etnosentrist yaklaşım, Batının bilimsel ve entelektüel yaşamında, kitle iletişim araçlarında, eğitim sisteminde ve politikasında hemen her alanda kendini açıkça ortaya koymaktadır. Böylelikle Batılı toplumlarda yerleşik ve yabancı kültürlerin diyalog, hoşgörü ve barışçıl bir temelde karşılaşmaları imkansızlaşmaktadır. Oysa bu değerler çok kültürlü bir toplumun ihtiyaç duyduğu asgari değerlerdir. Eğer Batı diğer kültürlerle daha barışçıl diyaloglar kurmak istiyorsa *üstünlük kompleksinden* kendini kurtarmak zorundadır (Ünal, 1999: 75); ancak görünen o ki Batı kültürü bundan çok uzaklardadır. Son zamanlarda güçlenen ırkçı düşünceler ve hareketler ise bu tespitin en önemli dayanağını teşkil etmektedir.

Etnosentrist zihniyetin bir uzantısı olarak, Batı toplumlarında aşırı sağ ve ırkçı düşünceler ve bu düşüncelerin üzerinde açığa çıkan hareketler özellikle 1990'lı yıllarda yükselişe geçmiştir. Yaşanan bazı ekonomik sorunların da etkisiyle 1940'lı yıllardan itibaren bastırılan aşırı sağ ve ırkçı düşünceler kolaylıkla yeni bir uyanış ve canlanmaya sahip olmuş ve kitlesel hareketlere dönüşmüştür. 1999 yılında Avusturya'da *Özgürlük Partisi* %27,3 oranında oy alarak başa geçmiş, Fransa'da gerçekleşen seçimlerde aşırı sağ lider Jean-Marie Le Pen aldığı yüksek oy oranıyla ilk turu geçip ikinci turda yarışma hakkını elde etmiş, Hollanda'daki seçimlere kısa süre kala bir suikast sonucu hayatını kaybeden Pim Fortuyn'ın partisi seçimlerde büyük başarı elde etmiştir. Yine 1990'lı yıllarda Danimarka, İsviçre, Belçika, Norveç gibi bir çok ülkede aşırı sağ partiler önemli başarılar elde etmişlerdir. Bu partilerin tamamının ortak noktası göç karşıtı olmaları, azınlık grupları olumsuz değerlendirip bu doğrultuda politikalar geliştirmeleri ve yabancı düşmanlığı propagandası yapmalarıdır. Avrupa'da yükselişe geçen aşırı sağcı, ırkçı hareketlere paralel olarak Danimarka, Avusturya ve Almanya'da sertleştirilmiş yeni göç yasaları kabul edilmiştir. Avusturya hükümetinin kabul ettiği yasa taslağı, yabancılara bir *entegrasyon kontratı* imzalatılarak, dört yıl içinde Almanca öğrenimini zorunlu hâle getirmektedir (*Le Monde*, 5 Haziran 2002). Danimarka hükümetinin kabul ettiği göç yasası ise, ülkedeki aşırı sağa kayışın önemli bir göstergesi olmuştur. Yasada, Danimarka vatandaşlığına geçiş ve oturma izni alınması zorlaştırılmış ve aile birleşimine sınırlandırıcı yeni uygulamalar getirilmiştir. Parlamentonun onayını almış ve 1 Temmuz 2002'den

itibaren yürürlüğe girmiş olan yeni göç yasası için Başbakan Anders Fogh Rasmussen, diğer Avrupa ülkelerine de örnek olması gerektiğini söylemiştir. Göç ve Entegrasyondan Sorumlu Bakan Bertel Haarder, hükümetin amacının ülkedeki yabancı sayısını yarıya indirmek olduğunu söylemiş ve bu derken aşırı sağ parti lideri Pia Kjaersgaard'dan da ileri gitmiştir ². Almanya'da uzun süre tartışılan ve ana muhalefet konusu hâline getirilen *Göçü Düzenleme Yasası*, Haziran 2002 tarihinde Devlet Başkanı Johannes Rau tarafından onaylanmıştır. İşin ilginç tarafı, ana muhalefet partilerinin, yasaya karşı çıkmalarındaki temel neden, göç yasasının yeterince sınırlayıcı bulmamaları ve özellikle yüksek işsizlik döneminde böyle bir yasayı hatalı olarak değerlendirmeleridir. Halbuki yasa son derece sınırlayıcı hükümlere sahiptir (Vatandaş, 2004: 55).

2.3. Irkçılık

İrkçilik, etnosentrik tutumun bir uzantısıdır. Irkçılık, genel olarak “kişinin diğer-bazı-ırkların kendinden daha aşağıda olduğuna dair inancı” olarak tanımlanmaktadır. Irk sözcüğü, gerçekte insan grupları arasındaki farklılıklara işaret ettiği halde, uzun süreden beri etnik veya kültürel gruplarla ilgili olarak kullanılmaktadır. Böyle bir kullanımın bir karıştırmanın sonucu olduğu, ırk gruplarının kalıtımsal bağlara, etnik grupların ise sosyal ve kültürel bağlara işaret ettiği belirtilmektedir (Harlak, 2000: 34).

İrkçilik önyargıları içermekte; ama ondan daha yaygın bir şekilde toplumdaki bazı uygulamaları da kapsamaktadır. Irkçılık, kurumsal ve kültürel olmak üzere iki türe ayrılır. (Harlak, 2000: 35) Kurumlarda söz sahibi olan, ırkçı eğilimli olan bireyler karşı tarafa yani dış gruba karşı ekonomi, eğitim, adalet alanında bu tür davranışlar da bulunabilmektedir. Ülkenin genel siyaseti doğrultusunda bir bölgeye daha az eğitim, sağlık, iş olanaklarının götürülmesi kurumsal ırkçılığa örnektir. Kültürel ırkçılık ise; dış grubun (karşı olunan grubun) araç-gereçlerinin, el sanatlarının, müziğinin, dininin, inancının, geleneğinin, dilinin kendi kültür unsurlarından daha aşağıda olduğu inancıdır. Ayrıca tek kültürlü eğitim kültürel ırkçılık göstergesidir. Tek kültürlü eğitim, toplumda kültür farklılığı göz ardı edilerek, baskın kültürün eğitimde egemen olmasıdır. Parekh, (2002: 288) tek kültürlü eğitime birçok eleştiri getirmiştir. Ona göre; tek kültürlü eğitim ister istemez tüm dünya sınırlarının kişinin dünyasının sınırlarından ibaret olduğu, yalnızca geleneksel (yada

---

² *Le Monde*, 5 Haziran 2002.

baskın) düşünce biçimlerinin geçerli olduğu yanılsamasını yaratır, bu da alternatifler olabileceği bilincini yok eder. Aynı zamanda tek kültürlü eğitim eleştiri yeteneğinin gelişimini de engeller. Dünyaya kendi kültürlerinin dar bakış açısından bakmayı öğrenen öğrenciler, bu bakış açısının kategorileri içerisinde bulamadıkları her şeyi reddetmeye eğilimlidirler. Diğer kültür ve toplumları kendi kültür normlarına göre yargırlar ve bu onları garip, değersiz bulmalarına neden olabilir. Tek kültürlü eğitim, aynı zamanda saldırganlığı, duyarsızlığı ve ırkçılığı besleme eğilimdedir. Kendi kültürünün çerçevesi içinde hapis kalan öğrenci, değerlerdeki, inançlardaki, yaşam biçimlerindeki çeşitliliğin ayrılmaz bir parçası olduğunu kabul edemez. Diğer toplumlar ve kültürler hakkında çok az bilgisi olduğu için onları yüzeysel genellemeler ve kalıplaşmış tipler olarak görmesi ve onlara büyük haksızlık etmesi muhtemeldir.

İnsanlık tarihinin en etki yapan kültür/toplum karşılaşmaları 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başlarında, okyanusa kıyısı ve ekonomik birikimi olan Avrupalı ülkelerin, dayanıklı tekneler icat ederek dünyayı keşfe çıkmasıyla başladı. Her açıdan donanımlı olan Batılı, seyahatlerinde, karşısına çıkanları ‘çocuk’, ‘Doğru Yolu/ Hristiyan Tanrısı’ nı bulması gereken yaratıklar olarak görmüş: Eğitime; eğip-bükme; dinini, inancını, örf ve adetlerini, hatta giysileri değiştirme yoluna gitmiştir. Yola çıkan, karşılaşma eylemini başlatan, her açıdan hazırlıklı/ donanımlı, dolayısıyla zamanla kabul edilen kategorileri icat eden de odur (Somersan, 2012: 200). 20. yüzyıldaki ırkçılık üzerine epey kafa yoran liberal Fransız sosyolog Michel Wieviorka (1994) “Bir ülkede ırkçılık var mı?”; “Ne zaman var?”; “Ne zaman yok?” sorularına yanıt ararken iki ana, dört ara aşamadan söz etmiştir: 1) Alt-ırkçılık 2) Bölünmüş ırkçılık 3) Politik ırkçılık 4) Tam-ırkçılık. Ona göre birinci ve ikinci aşamalar, siyaset dışında, tekil bireyleri içeren, ayrımcı, ön ve/veya kalıpyargılar içeren davranış ve tutumları içermektedir. Son iki aşama (üç ve dört) ise hükümet ve siyasetin içine nüfuz etmiş, gündelik politikalara dökülmüş, ülkenin hukuk sistemine bulaşmış, hatta belki onu ele geçirmiş ırkçılıklara atıf yapmaktadır. Bu sınıflamanın ayrıntılarını şu şekilde yapmak mümkündür:

Alt-ırkçılık; bireylerde görülen tekil tutum, davranış ve fikirleri içermektedir. Hatta bunlara ‘ırkçı’ demek pek doğru olmayabilir; populist ve yabancı korkusundan (zenofobi) kaynaklanan tutum ve davranışlar olarak algılamak daha doğrudur: Gündelik hayatta görülebilecek, ara sıra şiddet de içerebilen olaylar bunun örneğidir.

Bölünmüş ırkçılık; yine zayıf ve çok iyi dillendirilemeyen, ama birincisinden daha belirgin durumlara atıf yapılmaktadır. Bu aşamada ırkçılık temel bir soruna dönüşmeye başlamaktadır; ama güçlü siyasi ifade bulamadığından birleşik ve bütünsel bir durum değildir.

Politik ırkçılık; bunlara karşılık, bu alanda siyasi ve entellektüel tartışmaların başlaması ve gerçek siyasi güçlerin olguya ikili bir birliktelik kazandırmasından kaynaklanmaktadır. Bir yandan ırkçılığa ideolojik bir yapı hazırlayıp, somut göstergeleri olan birtakım problemleri tanımlarken, diğer yandan da pratik olarak örgütlenme biçimleri önerilmektedir.

Tam-ırkçılık ise bizzat devletin ırkçı ilkeler üzerinde yapılandığı aşamayı tanımlamaktadır. Kölecilik dönemleri, 1964 öncesi ABD’de Afrikalı Siyahların seçme ve seçilme hakkı olmaması; 2010 yılında Romanların Fransa’dan sınır dışı edilmesi; bugün hâlâ Suriye’de Kürtlerin ‘vatandaş’ sayılmaması, Kürt kökenlilere pasaport verilmemesi; 1990 öncesi Güney Afrika’da Siyahların, çalıştıkları şehirlere ancak pasaport ile girebilmesi; 1991 yılına kadar Türkiye’de Kürtçe dilinin yasaklanması gibi örnekler ilk planda hatırlanabilir (Somersan, 2012: 206,207).

Gerçekleştirilen ırkçılık sınıflamalarından bir diğerine göre, ırkçılık üç grupta ele alınmıştır: *Klasik ırkçılık*; *Sembolik ırkçılık*, *Görünmeyen ırkçılık*. Bu türler dış grupları reddetme açısından değil, bu reddetmenin meşrulaştırılmasında ve dış grupların yol açtığını düşündükleri tehdide karşı verdikleri cevaplar bakımından farklılaşırlar. *Klasik ırkçılık*; ırkçılığın en eski biçimidir ve dış grupların ırksal olarak aşağı olduğu, dolayısıyla iç grupla aynı hakları iddia edemeyecekleri tezine dayanır. Bu tür ırkçılık Avrupa’nın sömürgecilik döneminde gelişmiştir. Başlangıçtaki amacı, “sömürge nüfusunu sömürgecilerin politik haklarından dışlamak” şeklinde ifade edilir. *Sembolik ırkçılık*; dış grupların istediklerinden fazlasına sahip oldukları ve toplumda kendi başarılarını kendilerinin elde etmek zorunda oldukları savına dayanır ve II. Dünya Savaşı’ndan sonra, ABD’de ve Avrupa’da ırk ayrımını beğenmeyen kamuoyunun olduğu dönemde gelişmiştir. Bu ırkçılığın örtülü biçimidir. ırkçılığın bu türü, dış grupları mutlaka ırksal değil, ahlaki açıdan aşağı görme şeklindeki etnosentrizm olarak isimlendirebilir. *Görünmeyen ırkçılık* ise; dış gruplarla ilgili duygusal huzursuzluk ve belirsizliğe dayanır

ve basitçe “kaçınma” ile ifade edilir (Harlak, 2000: 37-38). Görünmeyen ırkçılık; ırkçılığın saklı biçimidir. Günlük yaşantımızda “bizden” olmayanlara karşı yaptığımız davranışlardaki kısıtlamalarda kendini gösterir. Görünmeyen ırkçılık iki etnik gruba ya da dini inanca sahip insanlardaki kişisel temaslarındaki mesafede görülür. Kürt ile Türk’ün, Sünni ile Alevi’nin evlenmesi, bazı yerlerde arkadaşlık kurması bile toplum, aile tarafından yasaklanmıştır.

İrkçılığın ortaya çıkış sebepleri genel olarak şunlardır (Giddens, 2000: 232):

- Kültürel simgeler olarak beyaz ile siyah arasındaki karşıtlığın, Avrupa kültüründe derine yerleşmiş olmasıdır. Beyaz uzun süreden beri saflıkla, siyah ise kötülükle eşleştirilmiştir. Siyahlık imgesi; Batının siyah insanlarla yoğun biçimde karşı karşıya gelmesinden önce, olumsuz anlamlar taşıyordu. Bu simgesel anlamlar, Avrupalıların Afrika kıyılarında siyahlarla ilk karşılaşmasında gösterdikleri tepkilerde yer etmişti.
- İrk kavramının kendisinin icat edilip yayılmasıdır. Yarı-ırkçı tutumların yüzyıllardır var olduğu bilinmektedir. Ancak davranılmış özellikler öbeği olarak ırk kavramı, XVIII. ve XIV. yy. düşüncesinden kaynaklanmaktadır.
- Çağcıl ırkçılığın ortaya çıkışına yol açan üçüncü bir neden, Avrupalıların beyaz olmayan insanlar üzerinde kurduğu sömürge ilişkilerinde yatmaktadır. Eğer Avrupalılar tarafından siyahların daha aşağı, hatta insandan bile aşağı, bir ırk olduğuna inanılmasaydı köle ticareti yürütülemezdi. İrkçilik, beyaz olmayan insanlar üzerindeki sömürge yönetimini haklı çıkarmasına ve Avrupalıların kendi yurtlarında kazanıyor oldukları politik katılımın onlardan esirgenmesine yardımcı olmuştur.

2.4. Ayrımcılığın Çeşitleri

Ayrımcılık tanımlarında görüldüğü gibi, toplumsal yaşamda bireysel, grupsal ya da toplumsal olarak var olan ya da atfedilen (Çingenelere hırsız, yaşlıların beceriksiz, kadınların güçsüz vb.) özelliklerden dolayı iç grubun (ayrımcılık yapanların) dış gruplara (ayrımcılığa maruz kalan) karşı yapmış olduğu haksız, olumsuz davranışlardır. Ayrımcılık günlük yaşantımızda maalesef sık rastladığımız olgudur. Cinsiyetinden, yaşından, etnik

kökeninden dolayı işe alınmama, fiziksel özünden ötürü eğitimden daha az faydalanma ya da arkadaş çevrende hor görülme, yakınlık kurulmak istememe, cinsel tercihtinden dolayı toplum dışına atılma gibi örnekler ayrımcılığın toplumsal düzlemde somutlaşmış halidir. Burada ayrımcılığın çeşitleri ele alınacaktır. Ele alınacak ayrımcılık çeşitleri sırasıyla *cinsiyet ayrımcılığı, ırk ve etnik ayrımcılık, dinsel ayrımcılık, yaş ayrımcılığı, fiziksel görünüm ayrımcılığı ve tabaka ayrımcılığı*dır.

2.4.1. Cinsiyet Ayrımcılığı

Cinsiyete dayalı ayrımcılık, toplumun hemen her kesiminde yer alan kişi ve kurumların yanında anne-babaların, yakın akraba ve komşuların kız çocuklarına küçük yaşlardan itibaren erkek çocuklara olduğundan farklı yaklaşımları ile başlamaktadır (Acar, Ayata, Varoğlu, 1996: 6). Mesela, kız çocuklarının herhangi bir sebepten dolayı ağlamalarına göz yumulurken, aynı davranışı gösteren erkek çocuğunun ki bastırılır, kabul görmez. Oyuncak tercihtinde de ayrımcılık göze çarpmaktadır. Kız çocukların bebeklerle oynamaları teşvik edilirken, erkek çocukların araba, tüfek, tabanca gibi oyuncaklarla oynamaları uygun görülmektedir.

Cinsiyete dayalı ayrımcılık kadın ve erkeklere uygun görülen rollerde de kendisini göstermektedir. Genelde erkekler evin dışında ve evin geçimini sağlayan, para kazanan; kadın ise ev işlerini yapan, aileye bakan kişi olarak görülmektedir (Külahçı, 1989: 49). Cinsiyete dayalı ayrımcılıkta ilk olarak; kadının ev içi çalışması değerlendirme dışı tutulmakta yada eksik değerlendirilmektedir. İkincisi, kadın ücretli olarak ev dışında çalışsa bile ev işleri ile ilgili yükümlülükleri sürmektedir. Üçüncüsü, iş gücü piyasalarına erkek çalışanlardan çok sonra giren kadın çalışanlar, bu alanda kendileri için tanımlanmış işleri yapmak durumunda bırakılmışlardır. Böylece “kadın işi”, “erkek işi” ayrımı ortaya çıkmıştır (Acar, Ayata, Varoğlu, 1999: 6). Çalışma yaşamında cinsiyete dayalı ayrımcılığın ortaya çıktığı temel alanlar, sırasıyla:

1. Mesleklere yönlendirme
2. İşe eleman alımı ve
3. Örgütlerdeki tutum, davranış ve değerlendirmeler başlıkları altında toplanabilir.

Mesleklere yönlendirme çocukluk çağlarına başlamaktadır. Bu yönlendirmenin en yoğun olduğu dönem okul çağlarıdır. 1928 yılı 1995 yılı arası ilk ve ortaokul ders kitaplarında cinsiyetçiliği araştıran Helvacıoğlu (1996) 1920’li yılların kabul gören “meslek sahibi annesi”nin 1950’lerde akla bile gelmediği belirlenmiştir. 1950’lerden sonra kitaplarda çeşitli iş kolları sayılırken “meslek adamlığı”na özellikle vurgu yapıldığı, çocuklara sorulan soruların “baba mesleğini” öğrenmeye yönelik olduğu saptanmıştır (Acar, Ayata, Varoğlu, 1996: 7). Türk toplumunun değerlerini belirlemek üzere yapılan bir çalışmanın (Ergüder, Esmer ve Kalaycıoğlu, 1991: 32-34) sonuçlarından biri, örnekleme oluşturan kişilerin %80’inin, ev kadını olmanın çalışmak kadar kadınlara tatmin sağlayacağı yönündeki inancı paylaşmalarıdır.

Kadınların temelde taşıdıkları özelliklerin birçok işin yapılmasında engel teşkil ettiği önyargıları yüzünden kadınlar, cinsiyet rollerine uymayan işlere başvurduklarında yoğun bir engelleme ve zorlama ile karşı karşıya kalabilmektedir. Türkiye de kamu sektöründe bazı mesleklere kadın alınmamakta, bazı mesleklere kadınlar için sınırlayıcı bir kontenjan bulunmakta ve işe alımında açık eşitsizlikler uygulanmaktadır. Örneğin 1990 yılında hukuk öğrenimi yapan kız öğrencilerin oranı %36,4 olduğu halde yargıçlık-savcılık mesleğine alınacaklar arasında kadınlar arasında bir kota uygulanmış ve 1980-1990 döneminde bu kota %10 iken, 1995’te %6’e düşürülmüştür. Elektrik İşleri Etüt İdaresi ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’nda mühendis olmak için açılan sınavlara kadın mühendislerin başvuruları kabul edilmemiştir.

İşe eleman alımında ayrımcılık bir başka noktada da ortaya çıkmaktadır; örneğin, kadın ve erkekleri işe almak için yapılan mülakatlarda farklı kriterlerle değerlendirmeleri gündeme gelmektedir. Çeşitli uzmanlık pozisyonları için girdikleri mülakatlarda kadın adaylara özel yaşamları ile ilgili sorular sorulması ve çocuk sahibi olmalarının zamanlaması konusunda baskılar yapılması bu tür uygulamalara örnektir (Acar, Ayata, Varoğlu, 1999: 9).

Tablo 10: Toplumsal Cinsiyet Esasında Gönüllü Kuruluşlara Üyelik ve Katılım

Gönüllü Kuruluşlara Üyelik ve Katılım	Kadınlar	Erkekler
Üyelik Oranı	Düşük	Yüksek
Katılımların Kalıcılığı	Kalıcı katılım	Kalıcı olmayan katılım
Katılım Özellikleri	Daha çeşitli katılım özelliği	Daha az çeşitli katılım özelliği
Üyeli Oranı ve Sınıflar	Hem kadınlarda hem de erkeklerde üst sınıflarda katılım oranı daha yüksek	
Üye Olunan Gönüllü Kuruluş Türleri	<ul style="list-style-type: none"> •Daha ziyade dini ve boş zaman değerlendirme faaliyetleri ile ilgili kuruluşlara üyedirler. •İfade edici ve dayanışmacı Gönüllü kuruluşlara üyelik oranı daha yüksektir. 	<ul style="list-style-type: none"> •Daha ziyade siyasi, mesleki ve kardeşlik örgütlenmelerine üyedirler. •Araçsal/ Amaçsal gruplara üyelik oranı daha yüksektir.
Üye Olunan Gönüllü Kuruluşlardaki Amaçla İlgili Farklılaşma	İfade edici ve dayanışmacı Kuruluşlara katılımın kendisi birincil tatmin aracıdır.	Amaçsal ve araçsal gruplara üyelikte somut çıktılar asıl hedefdir.
Gönüllü Kuruluşlara Katımda Evlilik, Çocuk ve Ev İşi Faktörü	Evlilenen ve çocuk sahibi olan kadın iş gücünden çekilince gönüllü kuruluşlara katılmaktadır. Ev işleri ise kadınların zaman ve hareketliliğini kısıtlıyor.	Evlilik ve çocuk erkeklerin gönüllü kuruluşlara katılımlarını etkilememektedir.
Gönüllü Kuruluşlara Katılım Yaşı	<ul style="list-style-type: none"> • Yaş ilerledikçe kadın ve erkeklerde üyelik oranı artmaktadır. • Kadınlar erkeklere oranla daha geç yaşlarda üyeliğe girmektedirler. • Orta yaş grubunda üyelik oranı genç ve yaşlılardaki üyelik oranından daha yüksektir. Bunda sosyo-ekonomik özelliklerde önemlidir. • Kadınların üyelik oranlarının düşüklüğü bulgusuna rağmen, kadınlar daha ileriki yaşlarda, erkekler ise daha genç yaşlarda gönüllü kuruluşlara daha fazla üye olmaktadır. • Yalnızca 65 yaşından sonraki yaşlarda kadınların üyelik oranları erkekleri az bir farkla geçmektedir. • Hem kadınlarda hem de erkeklerde üyelik oranları gençlerde düşük, 35-44 yaş grubunda yüksek seviyededir. İleriki yaşlarda oranlar düşmektedir. 	
Gönüllü Kuruluşa Ayrılan Zaman ve İşgücüne Katılım	<ul style="list-style-type: none"> • Gündüz saatlerindeki faaliyetlere katımda kadın oranı yüksektir. • Tamamen kadınlardan oluşan gruplar ayda bir ya da düzensiz gündüz saatlerinde buluşmaktadır. 	Tamamen erkeklerden oluşan gruplar daha çok haftalık ya da aylık toplanmaktadır
Üye Olmanın Amaçsal, İfade Edici ve Karışık Gönüllü Kuruluşlarda Cinsiyet Bileşkesi	Araçsal ve karışık gönüllü kuruluşlarda cinsiyet dağılımı heterojen iken, ifade edici gruplarda ise cinsiyet dağılımı homojendir.	
Gönüllü Kuruluşların Boyutları	Boyut olarak daha büyük olan ve daha geniş sisteme bağlı olan gönüllü kuruluşlarda daha fazla oranda yalnızca erkek bulunmaktadır.	
Büyük ve Küçük Yerleşim Yerlerinde Toplumsal Cinsiyetin Bileşkesi	Büyük şehirlerde gönüllü kuruluşlara üyelik konusunda toplumsal cinsiyet açısından daha heterojen bir dağılım söz konusudur.	
Gönüllü Kuruluşlara Üyelikte Etkili Baskın Faktör	Ailevi yaşam döngüsü.	Mesleki yaşam döngüsü.

Kaynak: Başak, 2010: 30

Cinsiyetçilik işyerindeki tutum, davranış ve değerlendirmelerde de görülmektedir. Kadın çalışanların örgütlerde uğradıkları cinsiyete dayalı ayrımcılığın en fazla bilinen konularından biri olan terfi konusundaki ayrımcılık, “*cam tavan*” kavramının geliştirilmesine yol açmıştır (Stuart, 1992; Dolton ve Kesner, 1993). Cam tavan, örgütlerin kadın çalışanlar için bulunan gayri resmi bir terfi sınırıdır. Türkiye’nin en büyük bankalarından birinde yapılan bir diğer çalışma (Özsoy, 1993) sonucunda görülmüştür ki, buldukları hiyerarşik kademe yükseldikçe kadınların ayrımcılığa uğradıkları yönündeki hisleri artmaktadır. Bankalarda en alt düzeyde çalışan memurlar ayrımcılık yönünde en ufak bir duyarlılık içerisinde görünmemektedir. Araştırmacı tarafından bu durum “*cam tavan*”a yaklaşıldıkça ayrımcılığın anlaşıldığı ya da terfi etme durumuna gelindiğinde, bir terfi kotası bulunduğu aniden farkına varılması şeklinde yorumlanmaktadır (Acar, Ayata, Varoğlu, 1999: 11).

Ayrıca mesleklerin cinsiyetlere göre yatay ve dikey olarak ayrıştığı görülmektedir. Yatay meslek ayrışması, bazı mesleklerin kadına, bazılarının erkeğe meslek olarak belirlenmesidir. Bu ayrışma aynı işyerinde bile görülmekte; bazı bölümlerde kadınlar, bazı bölümlerde erkekler çalıştırılmaktadır. Dikey meslek ayrışması ise, aynı iş yerinde çalışan, erkek meslektaşlarıyla benzer niteliklere sahip kadın çalışanların farklı tutum, davranış ve değerlendirmelerle karşı karşıya kalmalarıdır (Eyüpoğlu ve dğr., 2000: 13). Yatay meslek ayrışması toplumun kadın ve erkeğe uygun gördüğü işlerde kendini göstermektedir. Mesela; tamircilik, savcılık, madencilik, hükümette görev alma gibi mesleklerin erkeksi olduğu, hemşirelik, öğretmenlik, moda tasarımcılığının genellikle kadınsı olduğunun düşünülmesidir. Dikey meslek ayrımcılığı da iş yerinde terfi etme konusunda görülen ayrımcılıktır.

Mesleklerin kadına ve erkeğe uygun işler olarak ayrılmasının sebebi; toplumun, kişilerin taşıdıkları cinsiyetleri dolayısıyla kendilerinden farklı roller üstlenmelerini beklentileridir. Toplumun kişilerden nasıl bir rol üstleneceklerine yönelik beklentilerine cinsiyet rolü denmektedir (Acar, Ayata, Varoğlu, 1999: 7). Türkiye’de cinsiyet rollerinin mevcut durumu hakkında kapsamlı bir araştırma yapan Vatandaş, cinsiyet rollerini dört ayrı başlıkta ele alıp incelemiş ve böylelikle bir anlamda toplumumuzun toplumsal cinsiyet açısından fotoğrafını çekmiştir. Vatandaş’ın araştırmasında veri toplama aracı ankettir. Anket, evreni temsilen seçilen 41 kentsel, 156 kırsal olmak üzere toplam 197 yerleşim

biriminde 3454 kişiye uygulanmıştır. Katılımcılardan, anket formunda liste halinde sunulan *ev içi işler, meslek/iş, davranış, görünüm ve öznitelik* ile ilgili durum ve özelliklerin her birinin daha çok hangi cinsle ilgili olduğunu işaretlemeleri/belirtmeleri istenmiştir. Bu yapılırken katılımcılara dört farklı seçenek verilmiştir: *Kadın, Erkek, Her iki cinse de uygun, Her iki cinse de uygun değil*. Aşağıda, söz konusu araştırmanın bulgularını içeren tablolar yer almaktadır (Vatandaş, 2007: 50-54).

Tablo 11: Cinslere Göre Ev İçi İşler

Ev İçi İşler	Katılımcı							
	Kadın (%)				Erkek (%)			
	Kadın	Erkek	İkisinde uygun	İkisinde uygun değil	Kadın	Erkek	İkisinde uygun	İkisinde Uygun değil
Yemek pişirmek	76	10	8	6	92	2	4	2
Bulaşık yıkamak	83	5	7	5	89	2	7	2
Temizlik yapmak	76	18	4	2	91	3	5	1
Çamaşır yıkamak	75	4	13	8	88	4	6	2
Ütü yapmak	67	9	15	9	78	9	12	1
Alış-veriş yapmak	32	45	20	3	16	79	5	0
Aile bütçesini düzenlemek	36	57	6	1	32	65	3	0
Resmi kurumlarda iş takibi	8	89	2	1	4	92	4	0
Ev içi tamirat yapmak	3	91	4	2	4	91	3	2
Aile bireylerinin davranışlarını belirlemek	28	59	11	2	29	67	4	0
Çocuğa isim vermek	8	15	73	4	3	59	32	6
Çocuk için yemek hazırlamak	86	6	7	1	95	2	3	0
Çocuğu giydirmek	79	10	11	0	88	5	7	0
Çocuğun dersleriyle ilgilenmek	50	42	8	0	55	40	5	0
Çocukla oynamak	23	66	11	1	26	60	13	1
Çocuk hastalanınca bakmak	91	2	6	1	96	2	2	0
Evin kapısındaki veya zildeki isim	16	76	8	0	3	91	6	0
Oturulacak muhite karar vermek	32	59	8	1	11	81	7	1
Oturulacak eve karar vermek	69	12	17	2	67	8	23	2
Evin geçimini sağlamak	14	80	6	0	4	91	5	0
Ailenin reisi	12	64	22	2	4	82	14	0
Aile bütçesine katkıda bulunmak	72	8	18	2	89	4	7	0
Aile içi sorunları çözmek	75	20	3	2	69	29	1	1

Kaynak: Vatandaş, 2007: 50

Tablo 12: Cinslere Göre Meslek ve İşler

Meslek/ İş	Katılımcı							
	Kadın (%)				Erkek (%)			
	Kadın	Erkek	İkisinde uygun	İkisinde uygun değil	Kadın	Erkek	İkisinde uygun	İkisinde uygun değil
Politikacı	8	86	5	1	2	94	4	0
Ağır vasıta şoförü	7	86	2	2	2	96	2	0
Şoför	19	71	9	1	8	85	7	0
Hemşire	86	6	8	0	91	4	5	0
Mülki amir (vali-kaymakam)	12	76	12	0	6	89	5	0
Muhtar	15	76	9	0	6	86	8	0
Bilim insanı	26	52	22	0	16	69	15	0
Müftü	6	86	8	0	2	94	4	0
Yönetici	20	63	17	0	11	83	6	0
Güvenlik görevlisi	11	72	15	2	6	80	14	0
İşsiz	3	69	2	26	2	86	0	12
Avukat	19	21	58	2	26	12	62	0
Doktor	12	14	73	1	10	14	76	0
Hakim/savcı	13	18	68	1	9	24	67	0
Eczacı	28	6	66	0	22	17	61	0
Diş hekimi	14	19	66	1	6	18	76	0
Gündelikçi/temizlikçi	93	2	4	1	97	1	2	0
Sekreter	91	2	7	0	96	2	2	0
Mimar	12	14	74	0	9	16	75	0
İnşaat mühendisi	8	18	74	0	4	26	70	0
Makine mühendisi	12	16	72	0	8	18	74	0
Kasiyer	58	14	28	0	66	12	22	0
Bilgisayar programcısı	14	15	71	0	10	18	72	0
Öğretmen	16	14	70	0	18	21	61	0
Akademisyen	12	16	72	0	8	19	73	0
Spiker	39	22	39	0	45	12	43	0

Kaynak: Vatandaş, 2007: 51

Tablo 13: Cinslere Göre Davranış ve Görünümler

Davranış ve Görünüm	Katılımcı							
	Kadın (%)				Erkek (%)			
	Kadın	Erkek	İkisinde uygun	İkisinde uygun değil	Kadın	Erkek	İkisinde uygun	İkisine de uygun değil
Bisiklete binmek	11	33	54	2	8	35	56	1
Sakız çiğnemek	68	7	21	4	76	6	16	2
Silah kullanmak	6	79	3	12	3	86	9	2
Sarhoş olmak	3	75	2	20	2	85	1	12
Yalnız tatile çıkmak	3	75	7	15	2	84	4	10
Sigara içmek	18	52	5	25	8	64	8	20
Alkol kullanmak	14	59	5	22	8	66	6	20
Diyet-rejim yapmak	39	11	45	5	50	12	36	2
Akşam yalnız dışarı çıkmak	8	70	4	18	4	83	4	9
Birlikte alışverişte ödemeyi yapmak	10	43	45	2	3	59	36	2
Argolu/küfürlü konuşmak	3	76	1	20	2	80	2	16
Evlilik teklifinde bulunmak	8	56	35	1	2	78	18	2
Spor yapmak	12	19	65	4	7	49	43	1
Cadde ve sokakta çocuğu kucakta taşımak	62	11	25	2	60	9	30	1
Dedikodu yapmak	38	8	4	50	48	4	2	46
Parfüm/Deodorant kullanmak	58	15	26	1	62	18	19	1
Evliliğe ihanet etmek	10	37	2	51	8	41	1	50
El işi yapmak (dantel,nakış, örgü...)	90	2	8	0	95	2	3	0
Ağlamak	74	18	8	0	82	12	6	0
Çok konuşmak	40	26	5	29	56	9	2	33
Cilve yapmak	43	12	41	4	69	8	2	0
Pijama giyinmek	18	36	45	1	10	49	50	1
Pantolon giyinmek	18	29	52	1	9	39	50	2
Takı kullanmak	79	6	13	2	89	3	8	0
Estetik yaptırmak	42	18	30	10	58	14	26	2
Başörtüsü takmak	69	2	5	24	73	1	2	24
Modayı takip etmek	41	18	39	2	58	12	28	2
Görünüme özen göstermek	36	25	39	0	43	21	36	0

Kaynak: Vatandaş, 2007: 52

Tablo 14: Cinslere Göre Cins Öz Nitelikleri

Öz Nitelik	Katılımcı							
	Kadın (%)				Erkek (%)			
	Kadın	Erkek	İkisine de uygun	İkisine de uygun değil	Kadın	Erkek	İkisine de uygun	İkisine de uygun değil
Evin direği	23	39	38	0	14	56	30	0
Otoriter	12	57	20	11	6	62	29	3
Duygusal	45	13	40	2	48	11	39	2
Akıllı-mantıklı	14	18	68	0	8	28	64	0
Cinsel açıdan çekici	18	8	60	14	53	5	38	4
Bakir (bekâreti koruyan)	46	17	35	2	63	3	34	0
Sevecen	19	14	67	0	21	11	68	0
Dayanıklı	18	19	62	1	15	23	62	0
Kavgacı	7	62	3	28	4	72	2	22
Sadık	90	6	4	0	53	22	25	0
Aciz	18	7	3	72	26	4	2	68
Uyumlu	12	69	19	0	6	92	2	0
Özel günleri (doğum günü vs) önemseyen	89	6	5	0	91	3	6	0
Önder	11	49	38	2	6	56	37	1
Hırslı	14	17	29	40	17	9	49	25
Kibar	52	28	20	0	55	26	19	0
Batıl inanç sahibi	19	7	2	72	29	5	2	64
Merhametli	89	6	5	0	81	15	4	0
Duyarlı	84	7	9	0	76	10	14	0
Rekabetçi	24	65	5	6	14	70	15	1
Kıskanç	19	9	12	60	28	10	59	3
Anlayışlı	75	13	12	0	61	29	10	0
İtaatkâr	32	18	30	20	49	11	35	3
Nazlı	31	11	26	32	49	8	30	13
Şefkatli	81	5	14	0	63	18	19	0
Çapkın	10	59	6	25	4	53	21	22
Kuralcı	7	17	18	58	8	23	12	57
Dindar	18	8	64	10	25	13	57	5
Kendini insanlığa adayan	15	19	66	0	8	29	63	0
İsabetli karar veren	28	9	62	1	19	25	56	0
Lider	9	49	40	2	4	56	37	3
Soğuk/ itici	8	18	2	72	9	16	2	73
Hırslı	28	32	2	24	31	36	14	4
Kendi ayakları üzerinde durabilen	8	39	53	0	4	46	50	0
Kimseye muhtaç olmadan yaşayabilen	10	42	48	0	5	53	42	0
Rekabetçi	32	38	12	18	39	33	15	13
Ağırbaşlı	29	22	49	0	39	14	47	0
Tertipli-düzenli	36	18	46	0	39	19	42	0
Toplum sorunlarını düşünen	8	28	64	0	5	33	62	0

Kaynak: Vatandaş, 2007: 53

Cinsiyet rollerinin nasıl doğduğuyula ilgili görüşlerden en en çok kabul edilenine göre, farklılığın temelinde fiziksel farklılık vardır. Cinsiyet rolleri uzun zaman önce belki de kadın ve erkekler arasındaki temel fizyolojik farklar nedeniyle ortaya çıkmıştır. Eski ilkel toplumlarda, kadınların hamile kalması, çocuk doğurması ve besleyip büyümesi gereği önemli sonuçlara yol açmıştır. Böylece, erkekler avcı, çoban ve savaşçı olurken, kadınlar evde kaldılar, çocuklara baktılar, ziraat yaptılar ve ev işlerini yürüttüler. Rollerin bu biçimde farklılaşması yaşamın bütün yönlerine yayıldı. Genel olarak erkekler cesur, güçlü, bağımsız ve serüvenci (avlanma ve dövüşme için gerekli nitelikler) olarak görülürken, kadınlar sıcak, edilgen, sessiz ve bakıcı (evde ve çocuk bakımında yararlı nitelikler) olarak görüldüler (Dönmez, 1989: 690-691). Görüldüğü gibi cinsiyet rolleri ilk insanların yaşamak için mücadele vermesinde ve neslin devamı için kadının hamile kalmasında ortaya çıkmıştır. Günümüzde ise doğum kontrol yöntemleri, çekirdek aileler, gücün önemini yitirmesi gibi faktörlerle cinsiyet rollerini ortaya çıkaran ilk nedenler ortadan kalkmış; ancak cinsiyet rolleri farkı hala devam etmektedir.

Farklı disiplinler açısından cinsiyet rollerinin oluşumunu açıklayan dört teori vardır:

Psikoanalitik kuram: Çocuğun cinsel gelişimini doğumla başlayan bir süreç olarak ele alır. Psikoanalitik kuram erkeksi ve kadınsı davranışların kazanılmasını, bireydeki özdeşim sürecinin bir ürünü olarak açıklar. Kurama göre çocuğun cinsiyet farkını keşfetmesi sonucunda cinsiyetine uygun davranışta bulunması, kendi cinsiyetinden olan ebeveyni ile kurduğu özdeşim süreci ile bağlantılıdır. Bu kuram kız ve erkek çocukların cinsiyet rol gelişimini biyolojik bir temele indirgemekte ve sosyal hayatta yüklenilen rollerin kesin kalıplar içinde, çok net tanımlanmasına neden olmaktadır.

Sosyal öğrenme kuramı: Bu kurama göre kadın ve erkek arasında gözlenmekte olan davranışsal farklılıkların kaynağını “öğrenilmiş farklılıklar” oluşturmaktadır. Bu rollerin edinilmesinde genetik faktörleride göz ardı etmeyen kuram, daha çok çocuğun çevresinde bulunan modellerle ilişki ve cinsiyet yönelimli davranışların kazanılmasında bu modellerle özdeşimi ve taklit edilmesi üzerinde durulmaktadır.

Bilişsel gelişim kuramı: Sosyal öğrenme kuramının aksine, cinsiyet rolünün sosyalleşmesinde çevre yerine çocuğu temel etken olarak görülmektedir. Kuramın temel sayıtlısına göre cinsiyetleri ayırmak bilişsel gelişimin evrensel ilkelerini izler. Kurama göre, çocuklar ilk olarak insanların kadın ve erkek olmak üzere iki sınıfa ayrıldığını ve kendilerinin bu sınıftan hangisine ait olduklarını anlarlar. Daha sonra bir sınıftaki bireyleri diğer sınıftakilerden ayıran özelliklerin farkına varırlar ve çocukların bu özellikler hakkındaki bilgileri, kendi cinsiyetlerine uygun özelliklere uyum göstermelerine neden olurlar.

Cinsiyet şema kuramı: Hem bilişsel hem de sosyal öğrenme kuramlarının cinsiyetlerin ayrılmasına getirdikleri açıklamaları içerir. Kurama göre, cinsiyetleri ayırma toplumun kadınsı ve erkeksi özellikleri tanımlamasına dayanmaktadır. Bu çerçevede çocuklar, kültürel etkinliklerde erkeksi ve kadınsı özelliklere ilişkin bilgileri kodlamaya ve düzenlemeye hazırdırlar. Cinsiyet şema kuramı, çocuğun gelişim sürecinde, toplumun kültürel kadınlık ve erkeklik tanımlarını gözleyerek öğrenmeye başladığını ileri sürer (Arslan, 2000: 24-29).

Eğitimin açık işlevi olan toplumsallaşma ve toplumun kültür birikiminin aktarılması toplumda cinsiyetçi bakış açısının yaratılmasına neden olmak olabilmektedir. Eğitim kültür birikimini diğer kuşaklara aktararak o toplumun değerlerini ve toplumsal normları öğretir. Bu yüzden de okuldaki eğitim müfredatının amaçları ve eğitimde kullanılan materyallerin üzerinde önemle durulması gerekmektedir. Çünkü birçok araştırma göstermiştir ki; çocuklar okuldaki eğitimlerinde cinsiyetçi bakış açısıyla eğitilmektedirler.

Kitaplar erken cinsiyet rol oluşumunda önemli rol oynamaktadırlar. Çünkü kitaplar genç çocuklara sosyal değerleri gösterir. Kitaplar yoluyla genç kendi yakın çevresi dışındaki dünyayı, diğer kız ve erkeklerin neler söylediğini, yaptığını ve hissettiğini, doğruyu ve yanlış öğretilir. Kadın ve erkeğin ne olduğunu yada ne olması gerektiğini dolaylı olarak anlatarak cinsiyet farklılıklarını gündeme getiren bir çok ders kitabı vardır. Ancak bu ders kitapları açık bir şekilde cinsiyetin ne olduğunu veya biyolojiye dayanan kadın-erkek farkını anlatmak yerine kadın-erkek farkını kültür bağlantılı anlatır (Arslan, 2000: 11).

Ders kitapları cinsiyet rolleri açısından incelendiğinde elde edilen temel bulgu kadın ve erkeğin kitaplarda farklı olarak ele alındığıdır. Bu farklı ele alışıta, geleneksel cinsiyet rollerinin etkisi görülmektedir. Kitaplarda kadınlarının itaatkâr ve evcil rolleri (17.07) erkeklerin baskın rollerinden (%1.61) daha fazla vurgulanmıştır. Görsel materyalde kadınlara erkeklere kıyasla daha az yer verilmiştir. Geleneksel olarak kadının toplumsal yaşama daha az katılması beklenir. Buna paralel olarak görsel metinlerde kadınlara %15,7, erkeklere %50,9 oranında yer verilirken, %33,4 oranında karma resimlerde yer verilmiştir. Görsel metinlerde cinsiyetle birlikte düşünülen meslekler incelendiğinde, meslekler arası ayırımın daha net ortaya konduğu görülmektedir. Kadını cinsiyet rolleriyle tanımlama eğilimi resim ve fotoğraflarda daha güçlüdür. Bu metinlerde halı dokumacılığı, kütüphanecilik, hemşirelik ve ev kadınlığı erkekler için hiç önerilmemiştir. Kadın için en fazla düşünülen meslek %27,9 ile hemşirelik ve öğretmenliktir. Bunu %11,8 ile ev kadınlığı, %10,3 ile tarım işçiliği, %7,4 ile halı dokumacılığı izlemiştir. Oysa erkeklerle birlikte bu mesleklerin hiçbiri düşünülmemiştir. Bunun yerine %9,9 ile devlet yönetimi ve doktorluk, %8,6 ile askerlik ve çiftçilik gibi meslekler öncelikli düşünülmüştür. (Arslan, 2000: 89-90) Aynı araştırmada kadın daha çok şefkatli (%6.91), fedakâr (%8.54), çaresiz (%4.47), uysal-pasif (%5.28), çekingen (%1.22) gösterilmiştir. Erkekler ise; lider (%4.29), girişken-etken (%6.44), başarılı (%8.13), yetenekli (%3.30), bilinçli davranan (%2.25), kararlı-kendine güvenen (%5.88), cesur-kahraman (%5.31), kurnaz (%2.41), inatçı ve azimli (%5.64) gösterilmiştir (Arslan, 2000: 85).

Araştırmalardan da anlaşılacağı gibi, cinsiyetçilik çocuğun doğumundan itibaren başlamakta, toplumsallaşma sürecinde sosyalleşme araçları (aile, çevre, eğitim gibi...) ile pekiştirilmektedir. Cinsiyet ayırımına ilişkin bir diğer araştırmada (Işıksoluğu, 1987: 63-67) öğrencilere, beslenme hizmetlerini ve çeşitli ev işlerini yapmama nedenleri sorulmuş; erkeklerin gösterdikleri birinci neden (%41,4) ev işlerinin kadın görevi sayılması, erkeklerin bu işleri yapmasının geleneklere aykırı olduğunun düşünülmesidir. Kızların birinci nedeni (%54,7) ise ders çalışmalarıdır. Aynı araştırmada öğrencilere, ailede beslenmede öncelik verilen ve kayırılan kişiler olup olmadığı sorulmuştur. Buna göre, 967 öğrenci ailesinden %22,4'ünde (218) cinsiyet ayırımı yapılmaktadır. Erkeklerin (baba+erkek çocuk) kayırılma oranı (%20,1), kadınların (anne+kız çocuk) kayırılma oranı ise %2,3'tür. Beslenmede erkeklerin kadınlara göre 10 kat daha fazla kayırıldığı

görülmektedir. Görüldüğü gibi öncelik verilen ve kayrılan kişilerin büyük çoğunluğu baba ve erkek çocuklar oluşturmaktadır.

Dünyanın büyük bölümünde kadınlar daha çok kadın işleri olarak nitelendirilen işlerde çalışmakta, düşük statülü ve düşük ücretli, güvencesiz, geçici statülü işlerde istihdam edilmektedir. Türkiye'deki kadınların ekonomik alana katılımı yıllar içerisinde artmıştır. Ancak istihdam piyasalarında kadınların durumu, gerek AB üyelerinden gerekse aday ülkelerden oldukça geridedir. Ülkemizde, kadınların işgücüne katılma oranı erkeklerin ancak üçte biri kadardır. Kadınların işgücüne katılım oranları tarımdan göçle beraber 1950'lerden bu yana hızla düşmektedir. 1955'te %72 iken, 1989'da %35.1, 1999'da %29.7 ve 2005 yılında %24.7 olmuştur. Bu oranın AB ve OECD ortalaması ise yüzde 61'dir. Ücret ve maaş geliri ile istihdam edilenler içerisinde ise kadınların sayısı daha azdır. Bunun yanı sıra işlerin geleneksel olarak kadınsı ve erkeksi işler olarak ayrılmış olması nedeniyle, kadınlara daha az prestijli ve düşük ücretli işler ayrılmıştır. Bu durum var olan eşitsizliği sürdüren başka bir faktör olmaktadır. Ayrıca işte yükselme ve ilerleme olanakları açısından bütün sektörlerde kadınlar erkeklerin gerisindedir (Seyman, 2010: 13). Ülkemizdeki işgücüne katılım oranlarına baktığımızda, TÜİK (2008) verilerine göre, kadınların işgücüne katılım oranı %26,2 iken, erkeklerin katılım oranı %72,4'tür. Diğer yandan kayıt dışı çalışma oranlarına baktığımızda kadınların %62,3'ünün, erkeklerinse %39,3'ünün kayıt dışı çalıştığı görülmektedir. Verilerden de anlaşılacağı üzere, Türkiye'de kadınlar çoğunlukla yoksunluklarla karşılaştıkları kayıt dışı sektörde çalışmaktadır. Dolayısıyla genelde tüm dünyada, özelde de ülkemizde görüldüğü üzere kadınlar, yoksulluk tehdidi karşısında düşük ücretli, düzensiz, iş güvenliğinden ve sosyal güvenceden yoksun şekilde çalışma hayatına girmekte, ancak sahip oldukları/olamadıkları nitelikleri sebebiyle yoksulluktan kurtulamadıkları gibi yoksunluklarla da tanışmak zorunda kalmaktadır.

Çalışma yaşamında da cinsiyet farklılaşmasına bağlı olarak astlara yapılan davranışlarda değişmektedir. Yapılan araştırmada (Erke, 1998: 73-74) özel sektöre bağlı kadın ve erkek orta düzey yöneticilerin, ödül ve ceza kullanımları açısından farklı oldukları saptanmıştır. Özel sektörde cinsiyet rollerine uygun olarak erkek yöneticilerin, örgütsel ödül ve ceza mekanizmalarını kullanmaya daha meyilli oldukları görülmüştür. Devlet sektöründe ise yöneticilerin değerlendirmesine göre; yöneticilerin ödül ve ceza

kullanmaları açısından aralarında bir fark olmadığı görünmüştür. Astların değerlendirmesine göre ise kadın ve erkek yöneticiler ceza gücünü kullanmaları açısından belirgin bir şekilde farklılaşmaktadır.

Mirastan eşit pay alıp-almama konusunda da araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalardan birisinin evrenini Sivas kent merkezinde yaşayan kadınlar oluşturmaktadır. Araştırma bulgularına göre, gelir düzeyi ile mirasın nasıl pay edildiği yada edilmesi gerektiği konusunda düşünceler arasında ilişki olmadığı görülmüştür. Eğitim düzeyi yükseldikçe, mirasın yasaya göre paylaşılması oranı da artmaktadır. Örneğin üniversite mezunlarının ailelerinde yasaya göre paylaşma oranı %87,5 iken, örf ve adetlere göre paylaşma oranı %12,5'e düşmektedir. Ailelerde yasaya göre eşit bölüşüldüğü kadınların çoğunluğu (%66,3) kent doğumlu iken, mirasın geleneksel ataerkil karakterli örf ve adetlerin öngördüğü gibi erkek çocuklara kalması köyde doğan kadınların ailelerinde daha yaygındır (%48,4). Ayrıca mirastan yalnızca erkeklerin yararlanmasını doğru bulanların çoğunluğu doğum yeri köy olanlardır (%14). Kent doğumlularda mirası yalnızca erkeğin alması gerektiğini söyleyenlerin oranı (%3,4) oldukça düşüktür. Ayrıca örnekleme oluşturan kadınların, erkek kardeşleriyle mirastan eşit yararlanma konusundaki çekinceleri ile ilgili bulgular üç tanedir; bunlarda ilki mirastan eşit yararlanma ile ilgili hiçbir tereddütlerinin olmaması, ikincisi örf-adet ve dine uymadığı için mirastan eşit pay almaktan çekinmeleridir. Köy kökenlilerde örf-adete uymadığı için; kent kökenlilerde ise daha çok dine uygun olmadığı için mirastan eşit pay almayı doğru bulmayanların oranı yüksektir. Üçüncü neden olarak köyde doğanlarda daha yaygın olan “erkek kardeşim kendi rızasıyla verirse alırım, kendiliğimden istemeye çevreden çekinirim” düşüncesinin tersine kente doğanlarda “fazla bir mülk olsa almaya değer, az bir mal için kardeşimi incitmek istemem” düşüncesi hâkimdir. Görüldüğü gibi kadınların kır-kent kökenli olmaları, eğitimleri gibi faktörler onların mirasa bakış açısını değiştirmektedir.

Cinsiyete dayalı ayrımcılık televizyon dizilerinde de açıkça görülmektedir. Geçmişte televizyonda yayınlanan, milyonların ekrandan takip ederken katıla katıla güldükleri “Bir Demet Tiyatro” adlı dizideki anne-baba tiplerine bakıldığında açıkça cinsiyetler arasında ayırım yapıldığı görülmektedir. Yaşlı erkek (baba) evde hakimiyeti elinde bulunduran kişi olarak; yaşlı kadın (anne) ev işinden başka bir şey bilmeyen, basit

bir zeka yapısına sahip, olayları sadece yüzeysel olarak değerlendirebilen bir kişi olarak sunulmaktadır.

Ayrıca ve genel olarak, bir filmde kadına yönelik üç ayrı bakış vardır. Kameranın bakışı, izleyicinin bakışı ve film karakterlerinin birbirine bakışıdır. Bu üç bakışın ortak noktası kadının görsel bir nesne olarak seyrettirilmesidir. Kadın, bakılan konumdadır. Bu durum, “Dikizcilik” (Voyeurism) ve “Görmeseverlik” (Scopophilia) kavramıyla açıklanır. Dikizcilik, tek yönlüdür, izinsizdir. Bakılan kişi, bakıldığından habersizdir. Bu nedenle bakan kişiye, haz, kontrol ve iktidar duygusu verir. Görmeseverlik, görüntülere bakmaktan zevk almaktır. Filmler görsel işitsel yapımlar olduğu için, bu iki kavrama, işitmeseverlik (Phonophilia) kavramı da eklenir. Sinema, seyirciye başkalarının bedenlerini sesler ve görüntüler halinde teşhir ederek mükemmel bir dikizcilik olanağı sağlar. Kadın görüntüsünü dikizlemekten duyulan görsel haz ya da bakmaktan duyulan haz, cinsellik içerir. Feminist bakış açısıyla psikanalitik eleştiriye birleştiren Laura Mulvey, “Görsel Haz ve Anlatı Sineması” başlıklı makalesinde görsel haz açısından şunları söyler: Toplumsal cinsiyeti ne olursa olsun yalnızca bir tek tür seyirci vardır: Erkek ya da erilleştirilmiş olan seyirci. Geleneksel teşhirci rolleri içinde kadınlar, bakılabilirlik mesajını veren, güçlü görsel ve erotik etki amacıyla kodlanmış dış görünüşleriyle aynı anda hem bakılan hem teşhir edilendirler. Cinsel nesne olarak teşhir edilen kadın, erkek bakışını ele geçirir, erkek arzusu için oynar. İzleyici, filmin erkek kahramanı ile özdeşleştiğinde, kendi bakışını perdedeki vekiline aktarır. Böylece erkek kahramanın olayları denetlemedeki gücüyle, erotik bakışın aktif gücü buluşarak iktidar sahibi olmanın tatmin edici duygusunu yaşar (Küçük Kurt, 2010: 36).

Sinemanın ilk yıllarından günümüze star haline getirilmiş kadın oyuncular özellikle melodramlarda, romantik güldürülerde kendi amaçları, idealleri ve erkek dünyasında bir yere sahip olma istekleri ancak erkeğe karşı duydukları aşktan sonra gelirse gerçekleşebilen kadını oynamışlardır. Çoğu kadın star, güleryüzlü, evde kocasını bekleyen, sabırlı, sorumlulukları sadece aile içi ile sınırlı bırakılmış kadınları canlandırmıştır. Kadınlar genellikle hemşire, öğretmen, kütüphane memuru, sekreter gibi “kadınlara yakışan” mesleklerde gösterilmiştir. Kadın yıldızların güçlü ve otoriter bir yapıda görüldüğü filmler de vardır. Ancak bu filmlerde de çoğu kez kötü eş, çok hırslı anneler olarak sunuldukları için saygınlıkları azaltılmıştır (Küçük Kurt, 2010: 38).

Bütün bu araştırma verilerinde görüldüğü gibi cinsiyete dayalı ayrımcılık hayatımızın tüm dokularına yerleşmiş bulunmakta, bazen olağan karşılanmaktadır. Geleneksel yapıdan modern yaşama geçişte her konuda olduğu gibi, ayrımcılık konusunda da, özel de cinsiyet ayrımcılığında da değişimler görülmektedir. Bu değişmelerin nedenleri de belirtildiği üzere kişinin kır-kent kökenli olması, eğitim düzeyi, yaşadığı yer, çevresel faktörler (aile, arkadaş grupları, TV gibi) dir. Connel “toplumsal cinsiyet ve iktidar” (1998) adlı çalışmasında toplumsal cinsiyetin sıra düzeni ve toplumsal cinsiyet rejimi kavramlarını sosyolojik terminolojiye kazandırarak konuya başka bir boyuttan bakmamızı sağlar. Ona göre toplumsal cinsiyet ilişkisi, her alanda yapılaşmıştır (Sosyolojideki birey toplum, ya da aktör-yapı ikileminin dışında yapılaşma kavramı). Yapılaşma belli ve tepeden bir gücün, eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkileri düzenini zorla dayatmasını değil, ancak böyle bir sıra düzeninin kabulüne zihinlerin yatkın hale getirilmesini ve buna uygun davranışların ödüllendirilmesini belirtmektedir. Ayrıca yapılaşma, tek tek bireylerin bu eşitsiz düzenin sürdürülmesinde rolünün olduğu anlamında kullanılmaktadır. Toplumsal cinsiyet hiyerarşisinde en tepede yer alan hegemonik erillik, erilliğin ideal tipi, rol model olarak medya, eğitim ve ideoloji vasıtasıyla dayatılmaktadır (Başak, 2010: 33).

2.4.2. Irk ve Etnik Ayrımcılığı

Irk ve etnik ayrımcılık çoğu zaman ayrı, bazen de aynı ayrımcılık kategorisinde değerlendirilmektedir. Böylesi bir karıştırmanın nedeni de ırk ve etnik kavramlarının kişilerce farklı tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenden ötürü ırk ve etnik ayrımcılığa geçmeden önce ırk, etnik, azınlık kavramları üzerinde durmak gerekmektedir. Güvenç’e göre (1999: 62-63) ırk diye bilinen biyolojik olgu, belli genetik özelliklerin belli toplum gruplarında yoğunlaşması anlamına gelir. Irklar arasında çeşitli özelliklerin dağılımında derece farkı vardır. Irklar aynı türün (insan türünün) alt gruplarıdır. Görünüş bakımından farklı olan ırklar genetik bakımından akrabadırlar.

Azınlık grupları ve etnik azınlıklar bazı yazarlarca aynı anlamda (Giddens, 2000: 225), bazılarında ise farklı anlamda (Türkdoğan, 1999: 104-108) kullanılmıştır. Azınlık grupları (yada etnik azınlıklar) sosyolojide yaygın olarak kullanılırlar. Sosyolojide, bir azınlık grubun üyeleri, nüfusun çoğunluğuna göre dezavantajlıdırlar ve bir grup dayanışmasına, birbirlerine ait olma duygusuna sahiptirler. Önyargı ve ayrımcılıkla

deneyimi, ortak bağıllık ve çıkar duygularını güçlendirmektedir. Azınlık grupları genellikle fiziksel ve toplumsal olarak toplumun genelinden yalıtılmışlardır. Bunlar belirli semtlerde, ülkede ki belirli kentlerde ya da bölgelerde yoğunlaşma eğilimi gösterirler. Çoğunluğa dahil olanlarla, azınlık grubun üyeleri yada değişik azınlık grupları arasındaki evlilikler oldukça azdır azınlıklar içindeki evlilikler kimi zaman, kendi kültürel kimliklerini canlı tutmak için endogamiyi (grup içindeki evlilik) özendirirler (Giddens, 2000: 225-226).

Türkdoğan'ın (1999: 104-108) etnik ve azınlık kavramları hakkındaki görüşleri şöyledir: etnik farklılaşma ona göre her şeyden önce, bir toplum içindeki azınlık ve çoğunluk ayrımıyla ilgilidir. Bir milletin siyasal denetiminde kendi milliyet grubu egemen ise, birey bir çoğunluk grubunun üyesi; eğer bireyin mensubu bulunduğu milliyet grubu egemen durumda değilse, o zaman bu fert bir azınlık grubunun üyesi sayılır, demektedir. Yani Türkdoğan'a göre denetim dışı olan gruplar azınlık gruplardır. Etniklik kavramı ise çok esnek bir kavramdır, tek bir unsurla belirlenemez. Dünyanın bir çok kısmında insanlar deri rengi, saç dokusu, çeşitli yüz şekilleri, kafa biçimleri gibi irki özellikleriyle farklılık gösterirler. Buna karşılık din, dil, iktisadi düzenlemeler, hükümet, beslenme alışkanlıkları, elbise şekilleri ve aile kalıplarıyla dünya üzerindeki insanlar kültürel ayrılıklar sergilerler. Kültürel uygulamalardaki bu farklılardan ötürü bu insanlar etnik grup olarak nitelendirilmektedir. Bu tanımlardan da anlaşıldığı gibi, etnik grup daha çok azınlığın göze çarpan genel kültürel özelliğidir. Yani bir anlamda etniklik “aynı dili konuşan ve aynı kültüre sahip olan insan grubudur”. Azınlık grupları ise sosyolojik açıdan, yönetimi elinde bulunduran hakim topluluğun dışında kalandır.

Azınlık grubu, 1930'lardan itibaren ırksal, etnik, biyolojik ya da diğer özellikler temelinde baskıya uğramış veya damgalanmış toplumsal grupları ifade etmek amacıyla kullanılmaya başlanmış bir terimdir. Hukuksal açıdan yaygın kabul gören tanım, *Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'nin Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu Özel Raportörü Capatorti'nin*, 1966 yılında, *BM Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin* azınlıkların korunmasına ilişkin 27.maddesi bağlamında hazırladığı rapordaki tanımıdır. Capatorti'nin azınlık grubu tanımı şöyledir: *Başat bir niteliğe sahip olmayıp, devletin geri kalan nüfusundan sayısal olarak daha az durumda bulunan; devletin vatandaşı konumundaki üyeleri etnik, dinsel ve dilsel nitelikler bakımından nüfusun geri kalan bölümünden farklılık gösteren ve açık olmasa bile kendi*

kültürünü, geleneklerini ve dilini korumaya yönelik bir dayanışma duygusu taşıyan grup azınlık grubudur. Bu tanımın önemi, o tarihten itibaren yapılan antlaşmalarda ortaya konulan tanımların temelini oluşturmasından, BM'in azınlık konularında bu tanıma referans kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Capotorti'nin tanımında 5 unsur dikkat çekmektedir:

1. *Farklılık:* Azınlık grubu soy, dil, din, gelenekler gibi özellikleriyle ülke nüfusunun çoğunluğundan farklıdır.
2. *Sayı:* Azınlık grubu, çoğunluğa göre az olmakla birlikte farklı olan özelliklerini koruyabilecek bir sayıya sahiptir.
3. *Başatlık:* Azınlık grubu, mensubu olduğu toplumda başat konumda değildir.
4. *Vatandaşlık:* Azınlık grubunun üyeleri yaşadıkları ülkenin vatandaşlarıdır.
5. *Azınlık bilinci:* Azınlık grubu, özel niteliklerini ve geleneklerini koruma çabası içerisindedir. Yaygın kabul gören bu tanımın önemli bir özelliği veya bazılarında göre kapsayıcılığında açığa çıkan eksikliği, yabancıları, sığınmacıları, uyruksuzları (haymatlosları) ve dominant azınlık grupları gibi diğer bazı grupları azınlık olarak kabul etmemesidir. Yine bu tanımın Türkiye'yi ilgilendiren önemli özelliği, dördüncü maddede açıklanan durumla ilgilidir; buna göre, onlarca yıldır Avrupa Birliği ülkelerinde yaşayan Türkler, vatandaşlık statüsüne geçemedikleri sürece, azınlık dahi kabul edilmemektedirler. Bu ise yasal güvencelerini, toplumsal konumlarını, haklarını tehlikeye sokan bir durum olması açısından önemli bir noktadır (Vatandaş, 2004).

Mevcut politikalar açısından azınlık statüsü son derece önemlidir, çünkü farklı etnik, kültürel, ulusal kökene mensup bireyler ve bu bireylerin teşkil ettiği gruplar azınlık kabul edilip edilmemelerine göre farklı politikalara, yasal statülere, sosyo-ekonomik haklara sahip olabilmektedirler. Azınlık kabul edilenler, azınlık kabul edilmeyenlere göre çok daha önemli avantajlara sahip olmakta ve avantajlı konumlarını yasal güvencesi altında koruyup, sürdürebilmektedirler. Azınlık statüsüne sahip olmayan gruplar (doğal olarak egemen grup hariç) peşinen her türlü toplumsal, yasal, ekonomik, politik haklardan ve güvencelerden mahrum olmaktadır. Bu durumdaki gruplar toplumsal kimliklerini, kültürlerini yok edici politikaların muhatabı olmakta, edilgen konumları süreklilik niteliği kazanmaktadır. Azınlık kabul edilmedikleri için, ilkesel olarak Avrupa'daki Türkler bu

olumsuz konuma sahip durumdadırlar. Azınlık statüsü kazanamamış grupların durumlarını anlamak için, söz konusu gruplarla ilgili muhtemel tutumların neler olabileceğini dikkate almak, değerlendirmenin önemli bir başlangıç noktasını teşkil edebilir.

Herhangi bir devletin egemen grubun ve kültürün dışındaki grup ve kültürlere yönelik tutumları şu şekillerde gerçekleştirilebilmektedir:

1. *Entegrasyon/Bütünleşme*: *Toplumsal konsensüsün eşanlamlısı olan entegrasyon*, bir toplumun kültürel bütünlüğünü kaybetmeden bir diğer toplum veya toplumlarla iletişim sağlama ve ilişki kurma biçimini ifade etmektedir. Entegrasyonun esasını, daha büyük toplumsal bir yapıyla bütünleşmek için gayret göstermek ve bu toplumun bir parçası olmak isteği oluşturmaktadır.

2. *Çok kültürlülük*: Çok kültürlülük, toplumsal gerçekliği tanımlayan bir olgu olmasının aksine, kültürel çoğulculuk ilkesi ile beraber işleyen ve *özgürlük, hoşgörü, bireysel farklılıklara saygı* ilkeleri üzerinde modellenmiş bir düşünce hali olarak anlam kazanmaktadır. Çok kültürlülük ile bireylere ve toplumsal gruplara eşit muamele, kültürel olarak farklı kalma hakkını destekleme ve fırsat eşitliği dillendirilmektedir.

3. *Asimilasyon*: Kelime karşılığı *benzer hâle getirme, kendine benzetme, benzeşme, kendine uydurma, özümleme* olan asimilasyon politikaları azınlıkların, çoğunluk kültürü içinde eritilmesi ve yok edilmesini ifade etmektedir. Asimilasyon çok farklı biçimlerde oluşup gelişebilmektedir. Fakat egemen kültürün zorlamasıyla ya da azınlık grubunun gönüllü isteğiyle gerçekleşen biçimleri, en yaygın biçimlerini oluşturmaktadır. Ancak şurası önemlidir ki, her iki durumda da sonuç aynı olmakta, azınlık grubunun kültürü egemen kültürün içinde eriyip, yok olmaktadır.

4. *Ayrımcılık (Segregasyon)*: Egemen kültür ve diğer azınlık kültürleri arasında sert bir hiyerarşik ayrım vardır; hak ve sorumluluklar bu ayrım temelinde belirmektedir.

5. *Etnik Temizlik*: Literatüre yakın zamanlarda girmiş olan *etnik temizlik*, Stokholm belgelerine göre, herhangi bir etnik/dinî grubun bir topluluktaki ya da bölgedeki etnik/dinî kompozisyonunu değiştirmek amacıyla sistematik olarak yok edilmesi ya da zorla göç ettirilmesini ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle, belirli bir toprak parçasının belirli bir insan grubundan temizlenmesi anlamına gelmektedir.

6. *Jenosit*: Yunanca kabile ya da ırk manasına gelen *genes* ile latince öldürme manasına gelen *cide* kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulan jenosit, ilk kez hukukçu

Lemkin tarafından kullanılmıştır. Genel kabul gören tanımı Lemkin yapmıştır. Lemkin'e göre, jenosit bir ulusun ya da etnik grubun ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir. Jenosit suçunun tanımında belirleyici öge ulusal, dinî ya da soy özellikleri üzerine oluşan bir grubun yok edilmesidir (Vatandaş, 2004: 51).

Ülkemiz bilindiği üzere karmaşık bir toplumsal yapıya sahiptir. Birçok etnik yapıyı yüzyıllardır bir arada barındırmaktadır. Ancak son yıllarda Türk-Kürt ayrılığı yaşanmaktadır. Bu konuda birçok kişi farklı yaklaşımlarda bulunmaktadır. “Güney Doğu Anadolu'nun Sorunları Nelerdir: bir Alan Çalışması” başlıklı makalesinde Ayhan Mutlu (Türkdoğan, 1999: 81-91) bu bölge insanının gerçek meselesinin ekonomik nitelikli olduğunu ve uzun yıllar “Devlet İhmali” nedeniyle bu bölge insanının hâlihazırda devletten yatırım yapmasını beklediğini ortaya koymuştur. Ona göre bu bölgemizin sorunu kimlik sorunu (Türk-Kürt) değil, açlık ve işsizlik sorunudur. Etnik gruplara yönelik özellikle batıda üç noktada ayrıcalık görülür: eğitim, iş alanı ve yerleşimde (Bir zencinin eğitim, iş alanı ve yerleşimden, bir beyaz gibi faydalanamaması, bu alanlarda onlara kota konulması gibi). Mutlu'ya göre ülkemizdeki etnik yapılara bu türden hiçbir etnik ayrımcılık yapılmamıştır. Etnik kültürün (Kürt'ün) göreceği bir meslek, oturacağı bir yer, okuyacağı bir eğitim kurumu toplum tarafında önceden belirlenmiş değildir.

2.4.3. Dinsel Ayrımcılık

Tarihte en çok karşılaşılan dinsel hoşgörüsüzlük türü, kişilerin ve toplumların kendileriyle aynı dinden olmayanlara karşı gösterdiği hoşgörüsüzlük türüdür. Bu hoşgörüsüzlük türünün tarihsel zemini, genellikle dinlerin doğma ve benimsenme süreçleri içinde yaşanan olaylarla yakından bağlantılıdır. Yani, bu hoşgörüsüzlük türü, bir dinin herhangi bir topluluk tarafından benimsenme süreci içinde, başka dinlerden olanlarla yaşanan çalışmalardan ötürü, başka dinler konusunda topluluğun hafızasına, kolektif hafızaya yerleşen ve kendini sarsılmaz önyargılar şeklinde açığa vuran nefret duygularıyla ilişkisi vardır (Yürüşen, 1996: 25).

Dini ayrımcılık ülkemizde oldukça önemli bir sorundur. Binlerce yıldır bu topraklar, farklı dini kimliklere ev sahipliği yapmıştır. Farklı dini topluluklar beraber yaşamıştır. Bu dini toplulukların kimisi çoğunluk kimisi azınlık olmuş ve zaman zaman

dini hassasiyetler karşı karşıya gelebilmiştir. Bütün bu farklı gruplara ayrımsız bir şekilde davranmak ve dini gruplara eşit muamele etmekle görevli olan, günümüzde kamu otoritesidir. Bu büyük sorumluluk ve yetkisine rağmen ülkemizde kamu otoritesinin görevini iyi yapmadığı reddedilmeyecek bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır. Vatandaşlarını kendi belirlediği bir dini anlayışa uymaya zorlayan ve dini anlayışların sınırlarını ve hedeflerini kendisi belirlemeye alışmış bir devlet zihniyeti ile karşı karşıyayız. Bu zihniyet, yaptığı ayrımcılıklarla büyük sorunların oluşmasına yol açmıştır. Dini ayrımcılık; ülkemizde her dini grubun rahatsız olduğu ve büyük acılara yol açan insan hakkı ihlalleri oluşturmuştur (Mazlumder, 2010: 9).

Bu sorun, devletin vatandaşların dinî inanç ve pratiklerine müdahale ederek, resmî ideoloji çerçevesinde dini yeniden biçimlendirme, ulusallaştırma ve her dönemde egemen siyasanın yürütülmesinin bir aracına dönüştürme politikasından doğan; din eğitimi veren okulların kapatılmasından giyim kuşama yasak getirilmesine, tarikat ve cemaatlerin yasadışı ilan edilmesinden kurban bayramında kesilen hayvanların derilerine el konmasına kadar geniş bir alanda müslüman çoğunluğun, gayrimüslim azınlığın ve dini bir tercihi bulunmayanların sivil ve siyasi haklarının ihlâlüne dayalı bir laiklik anlayışında simgeleşen ve “irtica ile mücadele” gerekçesiyle son yıllarda yoğunlaşan devlet müdahalesiyle gittikçe derinleşen bir sorundur... Bu alandaki ihlâller genel olarak yasal temeli olanlar ve olmayanlar olarak iki ana grupta ele alınabilir. Burada yapılabilecek ilk tespit, söz konusu ihlâllerin ağırlıklı bölümünün yasal olduğudur. Başka bir ifadeyle, bu ihlâller yasalardan ve onların uygulanmasından doğmaktadır. Türkiye’de laiklik, toplumun dinî değer ve pratiklerini devletin dikkate almaması olarak yorumlanmakta ve öyle uygulanmakta, kamusal yaşam dinden arındırılmaya çalışılmakta ve insanlardan –örneğin devlet memuriyetine girerken veya okula giderken dinî pratiklerini evde bırakmaları gibi- bir tür şizofren kişilik yapısı geliştirmeleri beklenmektedir. Yasal olmayan din özgürlüğü ihlalleri grubuna ise, örneğin, sadece namaz kıldığı veya eşi başörtülü olduğu için terfi ettirilmeyen, sürülen veya işten atılan kamu görevlileriyle özel kurumlarda çalışan vatandaşların başına gelenleri dahil edebiliriz (Liberal Düşünce Topluluğu, 2005).

Müslüman çoğunluğun din ve vicdan özgürlüğü sorunu, ülkedeki bütün inanç gruplarını içine alan kronik insan hakları sorunumuzun bir parçasını ifade etmektedir. Bu sorun, Müslümanı ve Hristiyan’ı, Alevi’yi ve Sünni’yi, dinliyi, dinsizi ve agnostiği mağdur

eden aynı kaynaktan geliyor. Bu kaynak ise, devletin insan haklarının evrensel anlam ve içeriğine aykırı niteliği ve yine onun özgürlüğü boğan, baskıcı laiklik uygulamasıdır. Türkiye’de laiklik, bastan beri, devletin bütün dinler ve inançlar karşısında tarafsız kalması ve eşit mesafede durması anlamındaki özgürlükçü bir ilke olmamıştır. Yani Batılı demokratik ülkelerdeki laiklikle isim benzerliği dışında bir ilişkisi yoktur. Türkiye’de laiklik, resmi ideoloji doğrultusunda devletin din ve inanç alanını belirlemek için kullanıldı, hala da o işlevi görüyor. Böyle bir işlev ise, doğası gereği hak ihlali üretiyor (Özipek, (2008).

Türkiye dinsel ayrımcılığın çoğu zaman maalesef bizzat devlet tarafından, bazen de devletin göz yumması ile bazı toplum kesimleri tarafından gerçekleştirildiğini ve bu anlamda yakın dönem tarihimizin dinsel ayrımcılığın bol bol örnekleriyle karşılaşılabilen bir tarih kesitini oluşturduğunu görüyoruz. Bu noktada hatırlanabilecek il örneklerden birisi Müslüman olmayan kesimlere yönelik ayrımcılıktır. Varlık vergisi ve sonrasında yaşananlar ise yakın dönem tarihimizde bir kara leke olarak durmaktadır.

Varlık Vergisi, 11 Kasım 1942 tarih ve 4305 sayılı kanunla konulan olağanüstü servet vergisinin adıdır. Türkiye vatandaşı olan gayrimüslim azınlıkların servetinin önemli bir bölümüne bu vergi ile devletçe el konulmuş, vergiyi ödeyemeyen veya ödemeyen kişiler Aşkale’de kurulan çalışma kampına gönderilmiştir. Varlık Vergisi Kanunu’nun resmi gerekçesi, hükümet tarafından *olağanüstü savaş koşullarının yarattığı yüksek kârlılığı vergilemek* olarak dile getirilmiştir. Oysa basına kapalı olarak yapılan CHP grup toplantısında başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun vurguladığı gerekçe farklıdır: *Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamızı Türklerin eline vereceğiz* (Barutçu, 1977: 263). *Yazılı basın da Varlık vergisi ile gerçekleştirilen ayrımcılığa tam destek verdi.* 1942 yazı boyunca İstanbul gazetelerinde hırsızlık, karaborsacılık, vurgunculuk ve ihtikârla ilgili haber ve yazılar ön plana çıkarıldı. Hemen her gün ve her gazetede "karaborsacı Yahudi" tiplemesini içeren karikatürler yayınlandı. 12 Eylül 1942’de İstanbul defterdarlığı görevine atanan Faik Ökte’nin anılarında anlattığına göre, Maliye Bakanlığı savaş dolayısıyla fevkalade kazanç elde ettiği iddia edilen kimselerin cetvelinin yapılarak Müslümanların M, gayrimüslimlerin G, dönmelerin D harfiyle işaretlenmesini talep etti (Ökte, 1951: 47). Varlık Vergisi kanunu TBMM’de hiç tartışılmadan kabul edildi. Kanun her il ve ilçe merkezinde kimin ne kadar

vergi ödeyeceğini belirleyecek servet tespit komisyonları kurulmasını, komisyon kararlarının nihai ve kati olmasını, vergi ödeme süresinin 15 gün olmasını, bu süre içinde tahakkuk eden vergiyi ödemeyenlerin mallarının haczedilerek icra yoluyla satılmasını, buna rağmen borcunu ödeyemeyen mükelleflerin borçlarını *bedenen çalıştırarak ödetmek* amacıyla çalışma kamplarına gönderilmesini öngörüyordu. İstanbul'da kurulan üç komisyon tahakkuk eden vergi listelerini 18 Aralık 1942'de açıkladılar. Tahakkuk eden vergilerin %87'si gayrimüslim, %7'si Müslim mükelleflere yüklenmişti. Geri kalan %6 değişik kalemlerde olup, bunların da çoğu gayrimüslim azınlıklar ve yabancıları (Ökte, 1951: 47). Aralık 1942 ve Ocak 1943'te İstanbul'da gayrimüslimlere ait binlerce taşınmaz mülk el değiştirdi. El değiştiren mülkler arasında İstiklal Caddesi'ndeki yapıların büyük bir kısmı bulunuyordu. Satılan mülklerin %67 kadarı Müslüman Türkler, %30 kadarı resmi kurum ve kuruluşlar tarafından alındı. 21 Ocak 1943'ten itibaren İstanbul'da binlerce gayrimüslime ait ev ve işyeri haczedilerek cüzi ücretlerle satıldı (Aktar, 2010: 204) . 27 Ocak ile 3 Temmuz 1943 arasında, tümü gayrimüslimlerden oluşan toplam 1229 kişi çalışmak üzere Aşkale'ye yollandı. Sözlü anlatımlara göre bu kişilerin aileleri Aşkale'ye sürülenlerin *sağ dönmeyeceğine* inanıyordu (Biberyan, 2000). Sürgünlerden 900 kişi 8 Ağustos 1943'te yük vagonlarıyla Eskişehir Sivrihisar'a nakledildi. Varlık Vergisi kanunu ile toplam 314.900.000 TL vergi tahsil edildi. Bu rakamın %70'i İstanbul'da toplandı. Toplam tahsilat, 394 milyon TL olan 1942 devlet bütçesinin %80'ini buluyordu. 1935 sayımında Türkiye nüfusuna oranı %1,98 olan gayrimüslim azınlıklar, vergiden sonra başlayan göç nedeniyle 1945'te %1,56'ya ve 1955'te %1,08'e düştü. Ancak uygulama neredeyse bütünüyle azınlıkları içeriyordu. Vergi mükelleflerinden 4.195'i Müslüman (% 7), 54.377'si gayrimüslim (% 87) ve 4.003'ü de (% 6) ecnebi – Müslüman ve gayrimüslim şirketleri ve şahıslardı. Vergi sadece gayrimüslimleri kapsamıyordu. Özellikle Nazi Almanya ve mihver ülkelerinden (Bulgaristan, Romanya, Avusturya vd.) Türkiye'ye sığınan başka ülkelerin vatandaşlarına da gayrimüslimler kadar vergi konmuştu. Dönmeler yani Sabetay Sevi'yi Mesih olarak gören, sonradan Musevilikten Müslümanlığa geçmiş ve Selanikli olarak bilinenlere de Müslümanların iki misli vergi konmuştu. Varlık Vergisi ile 465 milyon lira toplanması öngörülmüştü. 315 milyon lira toplandı. Bu paranın yüzde 53,5'ini nüfusun yüzde 2'sini oluşturan gayrimüslimler, yüzde 36'sını Müslümanlar ve yüzde 10,5'ini de ülkedeki yerleşik yabancılar ödedi. Varlık Vergisi sadece 'varlıklı' olanlara uygulanmadı. Amele, hizmetçi, kapıcı, seyyar satıcı olan gayrimüslimlerden 26

bini de bu vergiyi ödedi. Oysa aynı alanlarda çalışan Müslümanlar vergiden muaf tutulmuştu (Hürriyet-28.11.1999).

Müslüman olmayan kesimlere yönelik ayrımcılık ile ilgili olarak 6-7 Eylül olayları da hatırlanması gereken önemli örneklerden birisidir. 1955'ten itibaren Demokrat Parti hükümeti gittikçe zorlaşan bir ekonomik durumla karşı karşıya kalmış ve özellikle yüksek enflasyon nedeniyle hayat standardı düşen kesimin güvenini kaybetmişti. Şüpheli metotlarla muhalefeti susturma çabaları ise basın, aydınların ve öğrencilerin de Demokrat Parti'den soğumasına yol açmıştı. Örneğin Alman Dışişleri'nin bir raporuna göre daha olaylardan 15 gün evvel, muhalefeti kontrol amacıyla 7 Eylül 1955 günü İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edilmesine karar verilmiştir. 1956 yılında muhalefeti baskı altına almak için Basın ve Toplantı Yasası'na getirilen kısıtlamalar da büyük ölçüde 6-7 Eylül olaylarıyla gerekçelendirilmiştir. Menderes hükümetinin azınlıklara karşı baştaki liberal politikası, gittikçe zorlaşan ekonomik koşullarla değişir ve ilişkiler gerginleşir (Radikal gazetesi, 6 Eylül 2005). Bu arada Türkiye'nin önemli gündem konularından birisini Kıbrıs oluşturmaktadır. Kıbrıs Türklerine yapılan baskılar, 1955 yılında Türkiye kamuoyunun gündeminde başköşeye oturmuştur. Dışişleri yetkilileri Londra'da Kıbrıs temaslarına devam ederken, Atatürk'ün Selanik'teki evinde bir bomba patlamasıyla ilgili haber, önce 6 Eylül 1955 günü saat 13.00 haberlerinde radyoda yayımlandı. Bunun üzerine, "Atamızın evi bombalandı" manşetiyle ikinci baskı yapan *İstanbul Ekspres* gazetesi genelde tirajı 20.000 civarında olduğu halde 6 Eylül'de 290.000 basmış ve o dönemde kurulmuş olan Kıbrıs Türk'tür Derneği üyelerince bütün İstanbul'da satılmaya ve halkı galeyana getirmek üzere kullanılmaya başlanmıştır. Bu arada şunu da hatırlamak gerekiyor ki, Atatürk'ün Selanikte'ki evinin bombalanması hadisesi esasen bir provokasyondan başka bir şey değildi. Çünkü Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba attığı iddia edilen Selanik Üniversitesi Siyasal Bilgileri öğrencisi Oktay Engin daha sonra gıyabında mahkûm edilmiş ancak Oktay Engin, 22 Şubat 1992 - 18 Eylül 1993 tarihleri arasında Nevşehir Valiliği'ne getirilmiştir.

İstanbul Ekspres gazetesinin 6 Eylül tarihli nüshasında Kıbrıs Türktür Derneği genel sekreteri Kamil Önal *Mukaddesata el uzatanlara bunu çok pahalıya ödeteceğiz, ödeteceğimizi alenen söylemekte de bir mahzur görmüyoruz* diye yazmıştır (Koçoğlu, 2001: 25). Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin önyak olması ve diğer gençlik örgütleri, meslek

kuruluşları, DP teşkilatı, bazı resmi ve gayriresmî makamların telkin ve teşvikiyle yerel kalabalıklar ve şehre dışarıdan getirilmiş olan kitlelerce 6 Eylül akşamı Cumhuriyet tarihinde görülmemiş bir yağma ve yıkım eylemi gerçekleştirildi. Olaylar sonrasında Türk basınına göre 11 kişi, bazı Yunan kaynaklarına göre 15 kişi öldürülmüştür. Resmî rakamlara göre 30 kişi, gayri resmî rakamlara göre 300 kişi yaralanmıştır. Güven'e göre resmi rakamlara göre 60 olan tecavüze uğrayan ve utanmalarından veya korkmalarından dolayı şikâyetinde bulunamayan kadın sayısının 400'e yakın olduğu tahmin edilmektedir (Sabah gazetesi, 26 Eylül 2009). 4.214 ev, 1.004 işyeri, 73 kilise, bir sinagog, iki manastır, 26 okul ile aralarında fabrika, otel, bar gibi yerlerin bulunduğu 5.317 mekân saldırıya uğramıştır (Radikal gazetesi, 6 Eylül 2005). Aralarında fabrika, otel, bar gibi yerlerin bulunduğu hasar yaklaşık 150 milyon TL'yi bulmaktadır; bu rakam, o dönemin 54 milyon Amerikan Doları'na eşdeğerdir. DP hükümeti ise zarara uğrayıp tescil ettirenlere toplam 60 milyon TL tazminat ödemiştir.

Devletin veya bir kısım devlet görevlilerinin Müslüman olmayanlara yönelik ayrımcılıklarının en ilginç örneklerinden birisi ise 2007 yılında yaşanmıştır. 18 Nisan 2007'de Malatya'da üç Hıristiyan'a karşı işlenen cinayetten sonra, yaşamını yitiren Türk Uğur Yüksel'e Hıristiyan defin töreni yaptırılmamış, İslami/Alevi geleneğine göre defnedilmiştir. Yaşamını yitiren bir diğer Türk olan Necati Aydın, İzmir'de bulunan bir Protestan kilisenin bahçesine defnedilmiştir. Malatya Valisi, yaşamını yitiren Alman vatandaşının Malatya'da defnedilmesi konusunda başlangıçta tereddütlerini ifade etmiş, Alman maktul'ün eşine hiç bir Hıristiyan'ın Türk topraklarına defnedilmemesi gerektiğini söylemiştir. Ancak, Alman Hükümeti ve Türk Hükümeti yetkilileri arasındaki müzakerelerden sonra, maktul Malatya'da bulunan özel bir Ermeni mezarlığına defnedilmiştir. Ekim 2006'da bir savcı Hıristiyanlığa geçerek dinlerini değiştiren iki (Müslüman) kişiyi 301. Maddeyi *Türklüğe hakaret* etmek, İslam'a karşı kışkırtmak ve bir İncil yazışma kursu için özel vatandaşlar hakkında veri biriktirmekle suçlayarak, bu şahıslara karşı dava açmıştır. Suçlu buldukları takdirde şahıslar 6 ay ile 3 yıl arası hapis cezasına çarptırılabilirler. Davalıların Silivri'de ilkokul ve lise öğrencilerine yanaşarak onları Hıristiyanlığa geçmeye teşvik ettiklerinin bildirilmesi üzerine, polis kişilerden birinin evini aramış, sonra bürolarına giderek iki bilgisayar ile birlikte, kitaplar ve yazılara el koymuştur. Üç davacı, Hıristiyanların İslam'ı ilkel ve *yapay bir din* olarak tanımladığını ve Türkleri de *lanetlenmiş insanlar* olarak tarif ettiklerini iddia etmişlerdir.

İlginç olan, Müslüman olmayanlara karşı İslami hassasiyetle refleks geliştiren devlet veya bir kısım devlet adamlarının esasen Müslüman kesime de ayrımcılık uygulamaktan kaçınmamış olmasıdır. Bunun en canlı ve en tipik örneği başörtüsü yasağıdır. Türkiye'deki başörtüsü sorunu, birçok Ortadoğu ülkesinde görülen ve kadınların toplumsal varoluş biçimlerinin devletler tarafından belirlenmeye çalışılmasından kaynaklanan bir sorundur. Türkiye'de egemen olan resmî ideoloji ve onun öngördüğü modernleşme programı, “çağdaş uygarlık” düzeyine ulaşmak için vatandaşların giyinme biçimlerinin de değiştirilmesini öngörmektedir. Geçmişte devlet tarafından “kılık kıyafet devrimi” veya “şapka devrimi” gibi isimler altında yapılan reformların anlamı da budur. Tek partili dönemde yukarıdan aşağıya gerçekleştirilen ve insanların nasıl giyinmeleri gerektiğine ilişkin nihaî kararın kendilerinden çok devlete ait olması anlamını taşıyan bu uygulamalar, günümüzde geleneksel ve dinsel kıyafetlerin yasaklanması şeklinde devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Bu konudaki en büyük sorun ise, kadınların başörtülü olarak eğitim görmelerinin, üniversitelere girmelerinin ve çalışma yaşamına katılmalarının yasaklanmasıdır. 28 Şubat sonrası bu yasak belediyelere, özel kesime ait eğitim kurumlarına ve işyerlerine kadar genişletilmiş ve birçok kadın sadece başını örttüğü için mağdur olmuş, okulunu ve işini kaybetmiş veya eşinin işten atılmasına veya görevden alınmasına neden olmuştur (Liberal Düşünce Topluluğu, 2005).

29.06.2000-15.03.2005 dönemini kapsayan öğrenci affından 186.677 kişi yararlanmıştı. Bunlardan 270.000'inin başörtüsü mağduru olduğu iddia edilmektedir. Bir siyasi parti başkanının beyanatına göre başörtüsü nedeniyle okuldan atılan kadın sayısı 80.000'dir. Yüksek Öğretim Kurulu'ndan yapılan açıklamalar ise öğrencilerin devamsızlıktan kaldığı yönündedir. Devamsızlıktan kalan kadın öğrencilerin yüzde 90'ının, başörtüsü kullanan ve yasak nedeniyle okula gidemediği için okullarıyla ilişkileri kesilen kişiler olduğu ifade edilmektedir. Başörtüsü yasağının devam etmesi gerektiğini iddia edenler, *Başörtüsü özgürlük değildir. O kadını toplumda ikinci plana iter, onun kamusal yaşama katılmasını engeller, özgürlüğünü elinden alacak bir dünya görüşüne sokar. Dolayısıyla başörtüsü yasağı kadının lehinedir* iddiasında olmuşlardır.

Sosyal bir gerçeklik olarak ifade etmek gerekirse Türkiye'deki kadınların azımsanamayacak bir çoğunluğu başını örtmektedir. TESEV raporuna göre Türkiye'deki kadınların %62'si, başka bir araştırmaya göre %69,4'ü başını örtmektedir. Aynı gazetenin

2003 yılında yaptığı araştırma raporu, 17 yaşından büyük 22 milyon kadının yaklaşık üçte ikisi olan 14 milyonu, evinden dışarıya çıktığında basını bir giysiyle kapadığına ilişkindir. Başörtüsünün Türkiye’de yaygın olarak kullanılan kadın kıyafet biçimi olduğu göz önüne alındığında, özellikle kentlerde yaşayan başörtülü kadınların azımsanmayacak bir bölümü ayrımcı muameleden olumsuz etkilendiğini ifade edilmektedir.

Devlet Memurları Kanunu’nun 48. maddesinde *devlet memurluğuna atama da genel ve özel şartlar* düzenlenmektedir. Kıyafet biçimine ilişkin bir ifade mevcut değildir. Ancak 25.10.1982 tarih, 17849 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan *Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık Kıyafetine Dair Yönetmelik*’in 5. maddesine göre kadınlar için öngörülen kılık ve kıyafet; *Elbiseler temiz, düzgün, ütülü, sade; ayakkabılar ve/veya çizmeler sade ve normal topuklu, boyalı; görev mahallinde baş daima açık, saçlar düzgün taranmış veya toplanmış; tırnaklar normal kesilmiş olur. Ancak bazı hizmetler için özel is kıyafeti varsa görev sırasında kurum amirinin izni ile bu kıyafet kullanılır. Pantolon, kolsuz ve çok açık yakalı gömlek, bluz veya elbise giyilmez. Etek boyu dizden yukarı ve yırtmaçlı olamaz. Terlik tipi (sandalet) ayakkabı giyilmez* şeklinde belirlenmiştir. Devlet Memurları Kanunu’nun 125A/g bendine göre *Belirlenen Kılık Kıyafet Hükümlerine Uymamak* disiplin suçunun karşılığı uyarma disiplin cezasıdır. Fakat ne garip bir durumdur ki birçok kişi memuriyetten men cezası ile cezalandırılmıştır. Zira Danıştay Sekizinci Dairesinin Esas : 2000/612, Karar : 2001/6307, 27.12.2001 tarihli “...Dini inanç gereği saç ve boynun türbanla kapatılması Anayasanın laiklik ilkesine aykırı olduğu ve türbanla öğretime devam edilemeyeceği tartışmasız bulunduğu..” içtihadı ile 2000 yılı sonrası memuriyete giriş sınavlarından itibaren yasak getirilmiştir. Üstelik bazı kadınların mesleklerde görev yerleri dışında da başlarının açık olması beklenmektedir. Örneğin Danıştay, iş dışında bile memurun basını örtmesinin ceza nedeni olduğuna karar vermiştir. 1998-2002 dönemi arasında beş bine yakın memur memuriyetten çıkartılmış, on bine yakını istifa etmek zorunda bırakılmıştır. Bunun örneklerinden birisi Aytaş Kılıç’tır. Başörtülü bir anaokulu öğretmeni olan, ancak okulda basını açarak eğitim veren Aytaş Kılıç, 2000 yılında yapılan yöneticilik sınavında 85 puan alarak Ankara üçüncüsü olduğu ve yaşadığı ilçede gidebileceği tek okula müdür olarak atandığında, askeri bir garnizon bölgesindeki okula girememiştir. Zira Garnizona girmek için yanında başka kimlik bulunmadığından, Milli Eğitim Bakanlığının kendisine verdiği başörtülü fotoğrafı bulunan eski kimlik kartını göstermiştir. Aytaş Kılıç okula alınmadığı gibi, yapılan şikâyet üzerine

görevinden alınmıştır. İdare mahkemesi bu işlemi hukuka aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etmiştir. Ancak Danıştay, öğretmenin bazen okula gidip gelirken örtülü olduğunun tespit edildiğini, bu durumun öğrenciler üzerinde kötü örnek oluşturduğunu ifade ederek işlemi iptal etmiştir (Bkz. Danıştay 2. Daire, E: 2004/4051, K: 3366/2005, 26.10.2005).

Anayasa'nın 70. maddesi her Türk kamu hizmetine girme hakkına sahiptir. Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiç bir ayırım gözetilemez demektir. Fakat üniversiteye giriş sınav kılavuzlarına başı açık girme şartının eklendiği 2002 yılından sonra başını örten öğrenciler üniversite eğitimine daha baştan başlayamamışlardır. Başörtülü kadınlar hakkında gerçekleştirilen yorumlar, gündelik yaşamda münferit örnekler olarak yansımıştır. Örneğin Medine Bircan, ölüm döşeginde iken tedavisine devam edilmesi için sağlık karnesinde başı örtülü fotoğrafının değiştirilmesi istenmiş 71 yaşındaki bir hastadır. Neşe Gündoğan 17.02.2007 tarihinde Motorlu Taşıt Sürücü Adayları Sınavından çıkartılmış bir ev kadınıdır. Tevhide Kütük, okul dışında ödül almak için çıktığı kürsüden indirilmiş bir öğrencidir. Abdullah Yedigâr, Türkiye'de ikincisi olarak sınavı kazandığı halde, eşi başörtülü olduğu için yurt dışına gönderilmemiş bir öğretmendir. Emine Erdoğan GATA Askeri Hastanesine 23.11.2007 tarihinde alınmamış bir başbakan eşidir. Şeyma Türkan, peruklu olduğu için kazandığı okula kaydı yapılmayan bir üniversite öğrencisidir. Emine Ergin, Kadıköy Belediye binasına vergi ödemeye gittiğinde, çarşafı olduğu için alınmayan bir ev kadınıdır. Perihan Dinç, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi oditoryumunda Türk Oftalmoloji Derneği tarafından düzenlenen 'Diabet ve Göz' konulu sempozyuma davetli olarak katılan ve dekan talimatıyla güvenlik görevlileri tarafından salondan çıkartılan bir doktordur.

Vatandaşların dini bir sorumluluk gereği yerine getirdikleri Kurban ibadetine müdahale de dinsel ayrımcılığın tipik ve yaygın uygulanmış örneklerinden birisi olarak karşımızda durmaktadır. Devlet kurum ve kuruluşları özellikle 1990'lı yıllarda vatandaşın kurban derisine zorla ey koymuş, vatandaşın bizzat sahibi olduğu kurban derisini istediği gibi tasarruf etmesini engellemiştir. Bu bağlamda açılmış çokça dava vardır. Bu davalardan birisini ilginç bir örnek olarak hatırlamak anlamlı olacaktır: *YARGITAY 7. Ceza Dairesi, Esas: 1994/8362, Karar: 1994/12869, Tarih : 06.12.1994 (2860 sayılı YTK. m. 29/2) (3294 sayılı SYK. m. 8/c) (Yardım Toplama Yön. m. 12) "... 2860 s. Yasaya muhalefetten sanık, Ali hakkında yapılan duruşma sonunda, hükümlülüğüne dair, (Urla Sulh Ceza*

Mahkemesi)'nden verilen 30.12.1993 günlü hükmü... İmam Hatip Lisesi Yaptırma ve Yasatma ve Öğrencileri Koruma Derneği ikinci başkanı olan sanık hakkında, izinsiz kurban derilerini toplayarak 2860 s. Yasanın 29. maddesine muhalefetten dava açılmış, savunmasında (kendisinin gezerek deri toplamadığını, vatandaşların kurban derilerini bizzat getirerek Derneğe hibe ettiklerini) bildirmiştir. Yurttaşların kendiliğinden kurban derilerini sanığın yönetici olduğu derneğe getirmeleri ve derneğin veya sorumlusunun bunları kabul etmesi de toplama niteliğindedir. İzah edilen ve tespit edilen bu durumlar karşısında, muhalefet edilen yönetmeliğinin kanuna dayalı olarak çıkarıldığı ve kanuna aykırı davranışın da müstet suçu oluşturduğu sonucuna varılmıştır...”(Mazlumder, 2010).

Dinsel ayrımcılık konusunda Alevi inancına sahip vatandaşlara yönelik gerçekleştirilmiş eylem, tutum ve davranışlar da konunun önemli örnekleri arasında yer almaktadır. Türkiye’de Alevilerin din ve vicdan özgürlüğü ihlal edilmiştir. Aleviler başta yaşam hakları olmak üzere temel hak ve özgürlükleri ihlal edilmiş yurttaşlarımızdır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş ideolojisi, katı laik –inanç/din ile barışık olmayan-anlayışı ve özellikle devletin Sünni-ulus oluşturma dayatması Aleviler yönünden dini ayrımcılık sorununu oluşturmuştur. Aleviler devlet dışında bazı Sünnilerin tutum ve davranışlarından da sıkıntılar yaşamışlardır. Bu bağlamda yakın dönem tarihimizde yer bulmuş bazı önemli olaylar örnek olarak hatırlanabilir.

19-26 Aralık 1978 tarihinde gerçekleşen Maraş Olaylarında 150 Alevi öldürülmüş, Alevilere ait 200’ün üzerinde ev yakılmış, 100’e yakın işyeri tahrip edilmiştir. Yirmi üç yıl süren davalar sonunda 22 kişi idam, 7 kişi müebbet hapis, 321 kişi de 1–24 yıl arasında ceza almıştır. Katliamda önemli rol oynayan 68 kişiye ise ulaşılamadı. Resmi olmayan beyanlara göre ölü sayısı 500’e yakındır. İlginç olan bütün bu saldırılarda saldırganlar kolluk kuvvetlerinin (polis ve asker) herhangi bir müdahalesi ile karşılaşmamışlardır.

Mayıs-Temmuz 1980’de gerçekleşen Çorum olayları Alevi vatandaşlara yönelik ayrımcılığın ulaştığı düzeyin önemli örneklerden bir diğerini teşkil etmektedir. Olaylar sırasında öldürülen toplam 57 insanın yanı sıra, iki yüzü askın kişi de ağır yaralanmıştır. Üç yüze yakın bina tahrip edilmiştir. Altı yüz kadar aile göçe zorlanmıştır. Olayların genişlemesi üzerine Samsun, Amasya ve Kayseri’den Çorum’a güvenlik güçleri ve askeri birlikler getirildi ve yeniden sokağa çıkma yasağı kondu. Olayların yatıştırılabildiği 10

Temmuz tarihine gelindiğinde resmi rakamlara göre 26 kişi yaşamını yitirmiş, çok sayıda vatandaş yaralanmış, evler, işyerleri yakılıp yıkıma uğramıştı. Kayıp ihbarlarının sayısı ise 100'ün üzerindeydi. Bu olaylardan sonra, Çorum'dan 600 kadar aile başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştır.

Dinsel ayrımcılığın Alevilere yönelik kısmıyla ilgili olarak Alevi olmayan vatandaşların Alevi vatandaşlara yönelik inanç ve tutumları önemli bir yer bulmaktadır. Pir Sultan Abdal Kültür Derneği Genel Merkezi tarafında yürütülen *Gelin Canlar Bir Olalım* projesi kapsamında gerçekleştirilen *Can Cana Sohbetler* adlı ayrımcılıkla mücadele çalışması olan ve yaklaşık 1000 Alevi yurttaşla görüşülerek hazırlanan *Alevi Olmak* adlı kitapta, *Alevilerin dilinden ayrımcılık hikâyeleri* belirtilmiştir. Alevilerle görüşmeler boyunca rahatsızlıklarını en sık dile getirdikleri bir konu Sünni toplumun kendileri hakkındaki önyargıları ve önyargıları dışa vurmada ortaya çıkan şiddet ve ayrımcılık pratikleri olmuştur. Aleviler gündelik yaşamlarının her noktasında çeşitli fantezilerle desteklenen birçok hakaretlerle ve iftiralarla karşılaşmaktadırlar. Örneğin birçok çeşitlemesi olan ve kamuoyunda yaygın olarak *mum söndü* adıyla bilinen bu iftira, Alevilerin ibadetleri sırasında mumları söndürerek toplu ilişkiye girdiğini ima etmektedir. Buna benzer ve oldukça hastalıklı bir ruh durumunu yansıtan sayısız iftira ve karalamaların bir kaçını şu şekilde sıralamak mümkündür: *Alevilerin bir karış kuyruğu vardır, Alevinin kestiği yenmez, Aleviler mum söndü yapar, ana bacı tanımaz, Aleviler yıkanmaz, pistirler, Alevinin altı hayvan üstü insandır, Aleviler aşureyi dedenin abdest suyundan yapar, Aleviler yemeğin içine tükürür, Alevi öldüren doğrudan cennete gider, Aleviler adam yakar, Aleviler insan yer* (Mazlumder, 2010: 345).

2.4.4. Yaş Ayrımcılığı

Çeşitli toplumlarda rastlanan, cinsiyet kadar yaygın ve evrensel olan farklılaşma ölçütlerinden birisi de yaş ve yaşlılık kavramıdır. Hemen her toplumda, ortalama ömür (hayat), bebeklik, çocukluk, delikanlılık, ergenlik, yaşlılık ve emeklilik gibi dönemlere ayrılır. Geleneksel toplumlarda, kişilerin yapacağı işler, yükleneceği sorumluluklar yaşla belirlenir (Güvenç, 1999: 226). Yaşça küçük olan kişinin, ondan büyük olanın (baba, dede, ağabey gibi) yanında çırak olarak yetiştiğini görürüz. Yani onun görevi daha önceki gelenekselleşmiş, belirlenmiş görev dağılımına dayanmaktadır.

Yaş ayrımcılığı kişilere ya da gruplara karşı, yaşı nedeniyle ayrımcılık yapma ya da akıldışı ve önyargılı görüşler savunmadır. Yaş ayrımcılığı, bir kişi ya da grubun fiziksel veya zihinsel yetenekleri konusunda stereotipleşmiş varsayımları öngörür. Bu tür tutumlar en çok yaşlılara karşı sergilenir (Marshall, 1999: 812). Gençliğe, diriliğe ve fiziksel çekiciliğe fazlaca değer veren bir toplumda, yaşlı insanlar toplumda görünmemeye daha yatkındırlar. Ancak yakın zamanlarda, yaşlılığa karşıda tutumlarda değişmeler görülmektedir. Günümüz yaşlıları, Antik dönem yaşlıların sahip olduğu otorite ve saygınlığa erişmeleri mümkün olmasa da yine de yaşlı; nüfusun giderek artan bir bölümünü oluşturması sebebiyle eskisinden daha fazla siyasal güce sahip olmasından, tekrar önem kazanmaktadır. Son yıllarda, sanayileşmiş ülkelerdeki nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan yaşlı insanlar, kendi çıkarlarının tanınması için bir savaşıma başlamışlardır. “Yaş ayrımcılığı”na karşı savaşımında, bu gelişmenin önemli bir yönünü oluşturmaktadır (Giddens, 2003: 145-146).

Toplumumuzda da yaş önemli bir kıyastır: Yasalara göre, ülkemizde en erken 6-7 yaşında okula başlanır; en erken 15-18 yaşlarında evlenilebilir; 20 yaşında askere gidilir; 21 yaşında seçme hakkı kazanılır (yeni yapılan değişiklikle bu yaş 18’e indirildi); 40 yaşında milletvekili (Bu yaşta indirildi) seçilebilir. Geleneksel köy yönetiminde, yaşlılar kurulu egemendir. Muhtarın yapacağı işe yaşlılar kurulu karar verir (Güvenç, 1999: 226). Verilen örneklerde de görüldüğü gibi yaş sınırlaması yaş ayrımcılığının bir göstergesidir. Çünkü bu sınırlama altı ya da üstü yaşta olanlar bu türden işlere alınmazlar ya da haklarından yoksun kalırlar. Ancak yaşa dayalı ayrımcılık ya da yaşçılık (*ageism*) hâlâ pek bilinen ve gündeme taşınan bir olgu değil. Birkaç istisna hariç Türkiye’de bu konuda yapılmış bilimsel çalışma da yok denecek kadar azdır. Hâlbuki ırkçılık ya da cinsiyetçilik gibi yaşçılık da bir ayrımcılık biçimidir. Yaşçılık, insanların sadece yaşlarından dolayı ayrımcı davranışlara maruz kalmalarıdır. Başka bir deyişle, insanlar cinsiyetleri ya da inançları temelinde ayrımcılığa uğrayabildikleri gibi, sadece yaşları yüzünden de iş yaşamında, insanlarla olan ilişkilerinde veya hizmet alırken ayrımcı davranışlarla karşılaşabilirler. Örneğin, bazı insanlar ‘yaşlı’ buldukları için bir işe kabul edilmeyebilirler veya bazıları ‘genç’ olarak görüldükleri için buldukları ortamlarda aşağılayıcı davranışlara maruz kalabilirler. Bu yaş kategorilerine çocukluk da dâhil olabilir. Dolayısıyla yaşçılık, her yaş grubundan bireyi etkileyebilir. Ancak, çocuklara yönelik birçok koruma mekanizması ve sözleşme ya da gençlerin toplumsal yaşama katılımına

yönelik birçok sivil toplum faaliyeti olmasına karşın, ‘yaşlı’ insanlara yönelik çalışmalar yetersizdir. Oysa Türkiye dâhil dünya nüfusu yaşlanmakta, yaşlılık, gittikçe olumsuz bir kategori olarak algılanmaya başlanmakta ve insanlar sadece yaşlarından dolayı ayrımcılığa uğramaktadırlar. Dolayısıyla dünya literatüründe de yaşçılık, çoğunlukla ‘yaşlı’ insanlara yönelik ayrımcılık olarak ele alınmaktadır (Çayır, 2010: 164).

İlerleyen yaşam beklentileri ve düşük doğurganlık oranları sonucunda ortaya çıkan yaşlı nüfuslar Avrupa ülkelerinin pek çoğunda bir önemli sorun olarak görülmektedir. Bu olguyu inceleyen ekonomik çalışmalar genellikle sosyal güvenlik sistemlerinin yaşadığı zorlukları ele alırken, sosyal-psikoloji alanının üzerinde durduğu konuların başında farklı nesiller arasında gözlemlenen ve özellikle yaşlılara karşı sergilenen olumsuz yaklaşım ve önyargılar geliyor. Dilimize “yaşçılık” olarak çevrilen ve yaş ayrımı ya da belirli bir yaş grubunun aşırı egemenliği anlamına gelen “ageism” kavramı, Avrupa genelinde gerçekleştirilen Avrupa Sosyal Anketi’nin 2008 uygulamasında detaylı bir şekilde yer almasıyla birlikte daha da güncel hale gelmiş durumdadır. Ekim 2010 itibarıyla verileri yayınlanan ve aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 28 ülkede toplam 50,000’in üzerinde denekten elde edilen sonuçlara göre, gençlik ve yaşlılık algılamaları ülkeler arasında önemli farklılıklar gösteriyor. Anketin ilgili bölümünde sorulan iki temel sorudan biri “Sizce bir kişi kaç yaşına kadar genç sayılır?”, diğeri ise “Sizce bir kişi kaç yaşından itibaren yaşlı sayılır?”. Bu sorulara verilen yanıtlara göre Türkiye her iki sıralamada da en altlarda. Yani Türklere göre gençlik erken bitiyor, yaşlılık da erken başlıyor. Bu durumu bir ölçüde göreceli düşük yaşam beklentisiyle açıklamak mümkündür. Çünkü Türkiye Birleşmiş Milletler’in yayınladığı yaşam beklentisi sayılarına göre de en alt sıralarda (Tüm ülkeler için bakıldığında da yaşlılık sınırı ve yaşam beklentisi arasında pozitif bir korelasyon var). Bu tablodaki ilginç olan bir bulgu ise Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi’nin ise her iki sıralamanın da en üstünde yer almaları. Önemli bölümü Ege ve Akdeniz’le içiçe bir hayat süren komşularımızla aramızdaki bu ‘kültürel’ farklılık dikkat çekici.

Anket bulgularına göre bireylerin cinsiyetleri ve ait oldukları yaş grupları da subjektif yaşlılık algılamalarında belirleyici rol oynuyor. Kadınlara göre gençlik daha geç bitiyor ve yaşlılık daha geç başlıyor. Belirledikleri sınırlar, erkeklerin değerlendirmelerine göre yaklaşık 2 yıl daha yukarıda. Yaş ilerledikçe de gençlik ve yaşlılık sınırları ilerliyor.

15-24 ve 75+ yaş gruplarının değerlendirmeleri arasında 10 yıldan fazla fark var. Yaş grupları arasındaki algılama farklarına dair bir diğer ilginç bulgu ise yaş ilerledikçe gençlik ve yaşlılık sınırlarının olmadığı düşüncesinin yaygınlaşıyor olması. Anket sorularına cevaben "Kişiye göre değişir" ya da "Bu tür sınırlar yoktur" diyenlerin oranı 15-24 yaş grubunda yüzde 8 iken, 75+ yaş grubunda yüzde 14. Ekonometrik yöntemlerle, sayı belirtmeyen bu kişilerin akıllarından geçen sınırların, belirtenlere göre daha yüksek olduğu da ortaya konabiliyor. Anket verilerinin ortaya koyduğu bir başka durum da, yaşlılarına göre kendini daha genç hissedenlerin gençlik ve yaşlılık sınırlarının daha yüksek olması. Örneğin yaşlıları ortalama olarak "yaşlı hissediyorum" derken, kendileri "orta yaşlı hissediyorum" diyenlerin yaşlılık sınırları diğerlerinden yaklaşık 1,5 yıl daha yüksek. Hayata ve kendilerine daha iyimser yaklaşan kişilerin "önemli olan hissettiğin yaştır" sözünü doğrularcasına yaşlılık sınırlarını da yukarı çekmiş olmaları pek de şaşırtıcı değil. Bu bağlamda Türkiye sayılarının düşük olması, çok müreffeh ve huzurlu bir toplum olmamamıza da bağlanabilir. Görünen o ki, Avrupa ülkelerinin düzeyine yetişme çabalarımıza, yaşlılık algılamalarını değiştirme konusunu da eklememiz gerekiyor (Radikal gazetesi, 7/11/2010).

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1977 yılında edebiyat ders kitapları olarak okutulan kitaplar incelendiğinde, öğrencilere yaşlılarla ilgili önyargılı ve ayrımcı tutumların aktarıldığı gözlenmektedir. Bu kitaplarda yaşlı insanlar ayrıca cinsiyet açısından da farklı ele alınmışlardır (cinsiyet ayrımcılığı). Genellikle yaşlı erkeklerin, yaşlı kadınlardan daha olumlu vasıflarda olduğu görülmektedir. Mesela "kaynana" deyince, akla hemen kötü, gelinine eziyet eden bir yaşlı kadın, "nur yüzlü ve aksakallı" deyince de iyi kalpli ve bilge bir yaşlı erkek geliyor (Tufan, 2002: 162-163).

Reklamları daha dikkatli incelediğimizde de çoğunluğun genç kitleye hitap ettiğini görmekteyiz. Ürünler genç kadın ve erkeklere göre tasarlanmakta ve piyasaya sunulmaktadır. Vücut inceltici, selülit azaltıcı kremler, kıyafet, ayakkabılar hep genç kadınlar için piyasaya sunulmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise yaşlılara dönükte reklamlar yapıldığını görmekteyiz; çünkü bu ülkelerde nüfus yaşlanmaktadır. Yaşlı kesim bu ülkelerde yatırım kaynağı olarak görülmektedir.

Günlük yaşantımızda da insanların büyük bir bölümü, çoğunluk olarak kendi yaş grubuyla birlikte olmaktadır. Kendi yaş grubumuzla gezmemiz, dostluk kurmamız, sorunlarımızı anlatmamız, insanlar arasındaki yaş farkını gözetmemizden kaynaklanmaktadır. Genç bir kadın ile yaşlı bir erkeğin evlenmesi ya da tam tersi bir durum genç bir erkekle yaşlı bir kadının evlenmesi toplumda hoş karşılanmamaktadır.

Çalışma yaşamında yaşa dayalı ayrımcılığı ortaya çıkaran hem yapısal sorunlardan hem de ‘yaşlı’lara karşı artan olumsuz kalıpyargılardan söz edilebilir. Öncelikle gittikçe yaygınlaşan neoliberal politikalar ve kapitalizmin ulaştığı aşamada, özellikle 40-45 yaş üstü insanlar için çalışma yaşamına tutunmanın gittikçe zorlaştığı görülmektedir. Çünkü Richard Sennett’in ‘yeni kapitalizm’, Zygmunt Baumann’ın ‘akışkan modernlik’ olarak nitelediği günümüz dünyasında tecrübe önemini yitirmektedir. Zira çalışma sürelerinin gittikçe esnekleştiği, yeni teknolojik aletler sonucu insanların her yerden neredeyse 24 saat çalış(tırıl)abilir hale geldikleri, teknolojinin ve bilginin sürekli yenilendiği ve çok hızlı değiştiği (akışkan olduğu) bir çağda yaşıyoruz. Bu kadar hızlı değişimin olduğu bir dönemde insanların sürekli kendilerini yenilemeleri gerektiği vurgulanmakta, dolayısıyla tecrübe, eski anlamını ve önemini yitirmektedir. Sonuçta, bu dönemin rekabetçi, krizlere açık olduğu vb. vurgulanarak işten çıkarılmada ve işe alım kriterlerinde yaş, önemli bir unsur haline gelmektedir. Buna örnek olarak yukarıda bahsettiğim Kelly Services araştırması Türkiye’de işverenlerin tercihlerini “nispeten daha az deneyime sahip, sosyal hakları fazla önemsemeyen ve en önemlisi daha az paraya çalıştırabileceği adaydan yana kullandığını” ortaya koymaktadır. “Tecrübe şartı bahane genç çalışan şahane” başlığıyla verilen habere yapılan okuyucu yorumları da Türkiye’de yaşlı ve genç algısıyla ilgili kalıpyargıları ve önyargıları ele verir niteliktedir (Çayır, 2010: 171-172).

2.4.5. Fiziksel Görünüm Ayrımcılığı

Bu ayrımcılık kategorisinde fiziksel özründen (özürlülük) dolayı ve saç, kıyafet gibi fiziksel görünümünden dolayı yapılan ayrımcı davranışlar irdelenecektir. Birleşmiş Milletler, zihinsel özürlülerin eğitim ve çalışma hayatından mahrum edilmemelerine yönelik ilk bildiri 1971 yılında çıkartılmıştır. BM –Genel Kurulu, konu ile ilgili olarak öğrenme zorluğu çeken zihinsel özürlüler için 1971 tarihli ve 2586 sayılı *Zeka Açısından Geri Kalmış Kişilerin Hakları Beyannamesini* yürürlüğe koymuştur. Bu beyanname, zekâ

yönünden geri kalmış özürülülerin, diğer sağlıklı kişilerle aynı haklara sahip olarak özellikle eğitim, çalışma ve sosyal hayatta korunmalarını temin etmek için oluşturulmuştur. Ayrıca BM-Genel Kurulu, 20.12.1993 yılında 48/96 sayılı kararla *Sakatlar için Fırsat Eşitliğinin Sağlanması Konusunda BM Standartlar Kaideleri*'ni kabul etmiştir. Değişik alanlara yönelik olan bu kaideler, zrllerin tam ve eşit haklara kavuşmalarını amaçlamaktadır. ye devletlerinde, zrllere karşı her türlü ayrımcılığı önlemek ve her alanda fırsat eşitliğini sağlayabilmek için, gerekli tedbirleri almaları ve mevzuatlarını buna göre yeniden düzenlemeleri istenmiştir (Seyyar 2001: 48-51).

Bilimsel ve resmi metinlerde *zrl, doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişilerdir* biçiminde tanımlanmakta ve zrl sınıflaması ise şu şekilde yapılmaktadır (zrlğe Dayalı Ayrımcılığın llmesi Araştırması, 2010: 11):

Zihinsel zrl: Çeşitli derecelerde zihinsel yetersizliği olan kişidir. Zek geriliği olanlar (mental retardasyon), Down Sendromu, Fenilketonüri (zekâ geriliğine yol amışsa) bu gruba girer.

İşitme zrl: Tek veya iki kulağında tam veya kısmi işitme kaybı olan kişidir. İşitme cihazı kullananlar da bu gruba girmektedir.

Görme zrl: Tek veya iki gözünde tam veya kısmi görme kaybı veya bozukluğu olan kişidir. Görme kaybı ile birlikte göz protezi kullananlar, renk körlüğü, gece körlüğü (tavuk karası) olanlar da bu gruba girmektedir.

Ortopedik zrl: Kas ve iskelet sisteminde yetersizlik, eksiklik ve fonksiyon kaybı olan kişidir. Kol, ayak, bacak, parmak ve omurgalarında kısıalık, eksiklik, fazlalık, yokluk, hareket kısıtlılığı, şekil bozukluğu, kas güçsüzlüğü, kemik hastalığı olanlar, felçliler, serebral palsi, spastikler ve spina bifida olanlar bu gruba girmektedir.

Dil ve Konuşma Özürlü: Herhangi bir nedenle konuşamayan veya konuşmanın hızında, akıcılığında, ifadesinde bozukluk olan ve ses bozukluğu olan kişidir. İşittiği halde konuşamayanlar, gırtlığı alınanlar, konuşmak için alet kullananlar, kekemeler, afazi, dil-dudak-damak-çene yapısında bozukluk olanlar bu gruba girmektedir.

Ruhsal ve Duygusal Hastalığı Olan: Duygu, düşünce ve davranışlardaki normalden farklı örüntüler nedeni ile günlük yaşam aktivitelerini tamamlamada, kişiler arası ilişkilerini devam ettirmede güçlük yaşayan kişidir. Depresyon şizofreni gibi hastalıklar bu gruba girmektedir.

Türk literatüründe özürlü kavramı farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Özürlü kavramı, bazen *sakat*, bazen *engelli*, bazen de *yetersiz* gibi kelimelerle ifade edilmektedir. *Uluslararası Sakatlar Yılı* olan 1981’de ülkemizde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı çatısı altında özürlülere yönelik ilk kez kurulan *Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulunun* özürlülerle ve özürlülükle ilgili tanımı aynen şu şekildedir: *Bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal özelliklerden belirli bir oranda fonksiyon kaybına neden olan organ yokluğu veya bozukluğu sonucu normal yaşamının gereğine uyamayacak düzeyde özürlenmiş kişiye sakat, özürlenme durumuna sakatlık denir* (Seyyar, 2001: 62).

Özürlülüğün türü ve düzeyi bakımından da kişilerin yeniden çalışma hayatına katılma imkânları ve şansları yaptıkları mesleklere göre değişmektedir. Mesela iki kolunu kaybeden radyo spikeri mesleğini devam ettirebilirken, aynı durumla karşılaşan inşaat işçisi devam edemez. Engelliler sosyal hayatta değişik engellerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Mesela görme özürlü bireyler çevre düzenlenmesindeki eksik yapılaşmadan dolayı yalnız başına sokağa çıkamamakta ya da tekerlekli sandalyeli bir vatandaş tek başına kaldırımında gidememektedir. Ancak AB’ne girme yolunda çabalarımızın ürünü olarak büyükşehirlerimizde kaldırımlarda değişikliklerde görmekteyiz. Bu şehirlerde bazı kaldırımların sonu eğimli hale getirilerek engelli vatandaşların rahat hareket etmesi sağlamaya çalışılmaktadır. Özürlü vatandaşları yok sayarak çevre düzenlemesi yapmak, onların yer alabileceği iş istihdamı yaratmamak yada katılabilecekleri sportif, kültürel etkinliklerin yok denecek kadar sınırlı olması bu insanlara karşı yapılan ayrımcı bir davranıştır.

Ayrımcılık olgusu söz konusu olduğunda ilk akla gelen; ırk ayrımcılığı, din-mezhep ayrımcılığı ve cinsiyet ayrımcılığıdır. Engellilere yönelik ayrımcılık, ancak son yarım yüzyılda giderek artan bir biçimde dikkatleri çekmeye başlamış, tanımlanmış ve önlenmesi için tedbirler geliştirilmeye çalışılmıştır. 1999 yılında imzalanan Avrupa Topluluğu Amsterdam Antlaşmasına ilk kez özür lülüğe dayalı ayrımcılıkla mücadele edilmesini içeren bir hüküm konulmuştur. Bu hüküm üye ülkeleri bu konuda tedbirler almakla yükümlü kılmakta ve adaylık sürecinde olan ülkeleri de bağlamaktadır. Birlik, 2000 yılında ayrımcılıkla mücadele konusunda, 2001–2006 yıllarını kapsayan Topluluk Eylem Programı oluşturulması kararını almıştır. Aynı yıl, *İstihdamda ve İşte Eşit Muamele Direktifi* yayımlanmıştır. Bu direktif, istihdam ve çalışma konularında din veya inanca, özür lülüğe, yaşa veya cinsel yönelime dayanan ayrımcılık ile mücadele için genel bir çerçeveyi ortaya koymaktadır. Üye ve aday ülkelerin bu direktifle öngörülen hükümleri iç hukuklarına aktarma yükümlülükleri bulunmaktadır. *Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı*, Avrupa Konseyi tarafından yine aynı yıl kabul edilmiştir. Bu belge ile ulusal ve uluslararası kaynaklarda yer alan medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve toplumsal haklar tek bir belgede bir araya getirilmiştir. Bu belgede özür lülerin özür lülüğe dayalı olarak ayrımcılığa maruz bırakılmayacağı hüküm altına alınmaktadır (Toplum Özür lülüğü Nasıl Anılıyor, 2009: 24). Avrupa Birliği bu belge ile özür lü kişilerin sosyal ve mesleki açıdan içinde yaşadıkları topluma katılıp katkıda bulunmalarını sağlayacak önlemlerden yararlanma haklarını tanıdığını ve bu haklara saygı duyduğunu belirtmiştir. 2003 Yılı Avrupa Konseyi tarafından Avrupa Özür lüler Yılı Olarak ilan edilmiştir. Özür lüler Yılı süresince üye ülkelerde özür lüler konusunda bilinç düzeyinin arttırılmasına yönelik faaliyetler düzenlenmiştir.

Özür lülere yönelik ayrımcılıkla ilgili farkındalık ve bilgi düzeyi birçok ülkede düşüktür. Öte yandan, özür lüler açısından, özürün fiziksel yönleriyle başa çıkmak, özür nedeniyle uğranılan ayrımcılık ve baskı ile başa çıkmaktan çok daha kolaydır. Bu bağlamda, özür lülerin toplumdan dışlanarak, yalıtılmış bir şekilde yaşamlarını sürdürmeleri bir ayrımcılık olarak değerlendirilmektedir. Son yıllarda gerek uluslararası, gerekse ulusal düzeyde özür lülerin haklarının korunması ve ayrımcılığa uğramalarının engellenmesi amacıyla yasal düzenlemeler yapılmaktadır. Birleşmiş Milletler'in öncülük ettiği bu çalışmalarda özür lülere yönelik ayrımcılığın giderilmesi ve insan hakları çerçevesine uyum sağlanmasında temel sorumluluk devletlerdedir. Birleşmiş Milletler

insan hakları çerçevesinin iç hukuka aktarılması, etkin bir şekilde uygulanması ve yaptırımında bulunması ancak devletlerin yasal ve kurumsal gücü sayesinde gerçekleştirilebilir. Bu yasal düzenlemelerin amacı olan ayrımcılık karşıtı somut politika hedeflerinin gerçekleştirebilmesi için özürhükümlerinin hangi alanlarda ve ne düzeyde ayrımcılık yaşadıklarının saptanması gerekmektedir. Ayrımcılık yapılmaması ve insan haklarının özürhükümler tarafından etkin bir şekilde kullanılması özürhükümlerle ilgili son yıllardaki çalışmaların ana temasını oluşturulmaktadır (Özürhükümlere Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması, 2010: 1).

Engellilere yönelik ayrımcılığın, son yarım yüzyıla kadar dikkatleri üzerine çekmemesinde temel olarak iki faktör rol oynamıştır:

1. Ayrımcılık karşıtlığı ve mücadelesi, tarihsel süreç içinde genelden özele doğru (sınıf, ırk-din, mezhep-cinsiyet) aşama aşama yol alan bir süreç izlemiştir. Bu bağlamda engelli ayrımcılığı, genelden özele doğru gelişen ayrımcılık mücadelesinin son uzantılarından biri olarak gündeme gelmiş ve dikkat çekmiştir.

2. Diğer taraftan ayrımcılığın kendini gösterdiği davranış modelleri de bu 'geç fark ediş-geç tanımlayış' etkili olmuştur. Örneğinin, ırka, dine ya da cinsiyete yönelik ayrımcılık, kendini çoğu zaman şiddetle, savaşla, soykırımla dayatmış, özgürlükten mahrum ederek, siyasal haklar tanımayarak, yasalar önünde eşit saymayarak, hatta kimi zaman köleleştirerek kendini ortaya koymuştur. Fakat engellilere yönelik ayrımcılık (Antik dönem Sparta toplumunda sakatların öldürülmesi ya da Nazi dönemi Almanya'sında sakatlara evlenme yasağı getirilmesi veya sakatların hadım edilmesi gibi münferit uygulamalar dışında) kendini bu tip şiddetli ve keskin uygulamalarla ortaya koymamıştır. Bu durum, sakatlara yönelik yaklaşımların ayrımcılık olduğu düşüncesini akla getirmemiş, onlara yönelik uygulamalar başka algı, biçim ve şekillerle dillendirilmiştir. Engelli insan, tarih boyunca, acıma, merhamet etme duyguları eşliğinde algılanmıştır. Kabile kültürlerinden bu yana süregelen ortak yaşam kültürü, koruma, dayanışma geleneği ve buna paralel olarak din kurumları, engellileri, merhamet edilmesi, iyi davranılması öğütlenen insan kategorisi olarak göstermiştir. Bu acıma, merhamet etme duygusu ve engellinin aciz insan olduğu algısı, engellilere yönelik ayrımcılığın ve ayrımcı uygulamaların üstünün örtülmesine, çoğu durumda fark edilmemesine sebep olmuştur. Bu algı biçiminde engelli, *zayıf, başkasının yardımına muhtaç, acınacak bir varlıktır*. Bu algının bir uzantısı olarak da

engellinin yetenekleri kısıtlıdır. Toplum ondan bir şey beklememeli, onun yerine onun yaşamını idame ettirme görevini üstlenmelidir yaklaşımı benimsenmektedir. Bu ayırım, çoğu zaman bilinç düzeyinden çok, bilinçaltında kendine zemin bulmuştur. Önyargılarla, bilgisizlikle ve iletişimsizlikle beslenen süreç, ötekileştirmeye ve dışlamaya evrilmiş, bunun sonucunda da engellilere yönelik ayrımcılık doğmuştur (Akbulut, 2012: 150-151).

Başbakanlık Özürllüer İdaresi Başkanlığı tarafından 2002 yılında yapılan özürllüer araştırması bulgularına göre Türkiye nüfusunun %12.29'u engellidir. Bu orana göre, Türkiye'de yaklaşık 8.500.000 kişi engelli olarak yaşamını sürdürmektedir. Rakamlara süregelen hastalıkları bulunan kişiler dâhildir. Engellilere yönelik ayrımcılık, yasada, yönetmelikte veya tüzüklerde yer alan ayrımcılık; yasayı uygulayanların tutum ve uygulamalarından kaynaklanan ayrımcılık, bireylerin birbirleri arasındaki eylem, tasarruf ve tutumlarından kaynaklanan ayrımcılık biçiminde açığa çıkmaktadır. T.C. Başbakanlık Özürllüer İdaresi'nin *Toplum Özürllülüğü Nasıl Anlıyor* başlıklı çalışmasında görüldüğü üzere ayrımcılık, işe alma aşamasında, maaş artışlarında, terfi sürecinde ya da iş değıştirme sırasında olabilmektedir. Bu ayrımcı davranış kalıplarının temelinde, engellinin iş yerinde görülmek istenmemesi yatmaktadır. Bu eğilimi besleyen kalıpyargılar şunlar olabilmektedir (Toplum Özürllülüğü Nasıl Anlıyor, 2009):

- Engelli, işine düzenli gelemmez.
- Engelli verimli çalışamaz.
- Engelli bünyesi çalışmaktan olumsuz etkilenir.
- Engelli, iş yeri için ekstra maliyetler doğurur.
- Engelli, iş yerinde motivasyonu düşürür.
- Engelli, iş yerini yasal açıdan sıkıntıya sokar.

İstihdam, yani çalışma, bir bireyin en temel gereksinimlerinden biridir. Bu, onun yaşamını idame ettirmesinin yanında, bir birey olarak psikolojik durumu ve sosyalleşmesi için de vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Bu düşünceden hareketle 4857 sayılı 'İş Kanunu' ile 50'den fazla işçi çalıştırılan yerlerde yüzde 3 engelli işçi istihdamı zorunlu hale getirilmiştir. İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun (İŞKUR) 2008 yılı verilerine göre ortopedik, görme, duyma, konuşma ve zihinsel engelli nüfus 1.175.561 olarak ifade edilmekte, istihdama katılım oranı (255.214) yüzde 21.71 olarak verilmektedir. Diğer taraftan, 2008

yılında iş talebinde bulunan (2007 yılından devreden başvurularla birlikte) 118.500 kişiden sadece 21.967 kişiye istihdam olanağı sağlanabilmiştir. Buna göre, iş talebinde bulunan engelliler içinde iş bulabilenlerin oranı sadece % 18 civarındadır. Bu rakam, engellilere yönelik ayrımcılığın işaretlerini vermektedir. Engelli istihdam oranı ile engelsiz istihdam oranını karşılaştırmak bu saptamayı doğrulamaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu 2010 yılı verilerine göre Türkiye’de genel işsizlik oranı yüzde 11,9’dur. Bu rakam, toplumdaki engelsiz bireylerin işsizliği esas alınarak tespit edilmiştir. Ancak, bu işsizlik oranı dahi yüksek bulunmakta ve eleştirilerin odağı olmaktadır. Engelli olmayan bireylerin işsizlik oranı için bunca eleştiri yapılırken, neden benzer bir tartışma engellilerin işsizliği için yapılmamaktadır? Devlet, büyük ekonomik paketlerle engelli olmayan bireylerin işsizliğini önleme amaçlı mali ve politik tedbirler alırken, neden engelliler için benzer bir tutum sergilememektedir? Bu noktada şöyle bir sorunun gündeme gelmesi olasıdır: “Daha engelsizlere yeterince iş bulamamışken, engellilere nasıl bulalım?” İşte bu mazeret, görünüşte makul sayılan (ama engellilere yönelik ayrımcılığı tam olarak itiraf eden) ayrımcı bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki, devletin personel politikasında engellilere yönelik ayrımcılığı açık bir biçimde görmek mümkündür. Resmi verilere göre, kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilmesi gereken özürlü memur sayısının 48.549 olması gerekirken, 38.192 özürlü kadrosunun boş olduğu görülmektedir. Yani kamu sektöründe engelli işçi çalıştırılması zorunluluğuna kamunun kendisi uymamıştır. (Akbulut, 2010: 153-154).

2002 Özürlüler Araştırmasına göre, Türkiye’de her beş engelliden yalnızca biri (%21,7) iş gücü piyasasında yer almaktadır. Erkek özürlüler için %32,2 ve kadın özürlüler için ise %6,7 olan bu oran, kentlerde %25,6 ve kırsal alanda %17,7’dir. Engellilerin iş gücüne katılma oranının düşük olmasının en önemli sebepleri; eğitilmiş ve meslek sahibi olmuş engelli kişi sayısının azlığı, toplumun özürlü kişilere önyargılı bakışı, ulaşılabilirlik sorunları, iş yerlerinde uygun ortamın yaratılamaması, işverenlere teşvik ve ceza uygulamasının etkili işlememesi olarak gösterilmektedir. 2009 yılında Türkiye İş Kurumu’na (İŞKUR) engelliler arasından 24.901’i erkek, 15.618’i kadın olmak üzere toplam 40.519 kişi yeni başvuru yapmıştır. 2009 yılında kamu da 75’i kadın, 470’i erkek olmak üzere toplamda 545 kişi, özel sektörde 3.510’u kadın, 22.350’si erkek olmak üzere toplamda 25.860 engelli kişi işe yerleştirilmiştir. 01.01.2010 ile 30.04.2010 tarihleri arasındaki İŞKUR verilerine göre Türkiye genelinde 34.170’i kadın, 42.285’i erkek olmak

üzere toplam 76.455 kişiye yönelik meslek edindirme kursu düzenlenmiştir. 30 Nisan 2010 SGK verilerine göre eğitimini tamamlayanlar arasından 936'sı kadın ve 1.900'ü erkek olmak üzere toplam 2.836 kişi istihdamda görülmektedirler. Özellikle engelliler için düzenlenen kurslara ise, 400'ü kadın, 629'u erkek olmak üzere toplam 1.029 engelli kişi katılmış ve 30 Nisan 2010 SGK verilerine göre bu kişilerden sadece 2'si kadın 30'u erkek toplam 32 kişi istihdama katılabilmektedir (Türkiye'de Engellilik Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu, 2010: 23).

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği (ESHİD) koordinasyonunda farklı tematik alanlarda çalışma yürüten Ayrımcılık İzleme Platformu üyesi 21 sivil toplum örgütü (STÖ) tarafından hazırlanan rapora göre (Türkiye'de Engellilere Yönelik Ayrımcılık ve Hak İhlalleri 2011 Yılı İzleme Raporu, 2011) Türkiye mevzuatında ayrımcılık karşıtı düzenlemeler, çoğunlukla genel eşitlik düzenlemeleri olmaktan öteye geçmemektedir. Son on yıl içinde çeşitli kanunlara eklenen ayrımcılık karşıtı hükümler ise, tüm ayrımcılık temellerine vurgu yapılmaması, ayrımcılık tanımlarına yer verilmemesi, ispat yükünün yer değiştirmesi ilkesine uyulmaması, yaptırımların yeterli olmaması ve bağımsız izleme mekanizmalarının oluşturulmaması nedeniyle ayrımcılığı ortadan kaldırmaktan uzaktır. Bu konuda yapılan bazı tespitler şunlardır:

Anayasanın *Kanun önünde eşitlik* başlıklı maddesi (10. Madde) *Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir (Ek fıkra: 7/5/2004-5170/1 md.). Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. (Ek cümle: 12/9/2010- 5982/1 md.) Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz. (Ek fıkra: 12/9/2010-5982/1 md.) Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz..* şeklindedir. Anayasa'nın 10 maddesinde sayılan ayrımcılık temelleri arasında, başka ayrımcılık temelleri gibi (etnik köken, yaş gibi) engellilik de bulunmamaktadır. 2010 yılında maddeye eklenen fıkra ile sadece engellilere yönelik sadece pozitif ayrımcılık düzenlemeleri için hukuksal dayanak yaratılmıştır, düzenleme bu haliyle devlete herhangi bir yükümlülük yüklememektedir.

657 sayılı Devlet Memurları Kanununun (DMK), *Tarafsızlık ve Devlete Bağlılık* başlıklı 7. maddesinde devlet memurlarının *görevlerini yerine getirirlerken dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep gibi ayırım... yapamayacakları* hükmü mevcuttur. Düzenlemede kamu hizmetlerinde yararlanıcılar açısından ayrımcılığı yasaklamaktadır. Maddede yine yaş, etnik köken ve engellilik ayrımcılık temelleri arasında zikredilmemektedir.

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK)'nun *Ayrımcılık* başlıklı 122. Maddesi *Kişiler arasında dil, ırk, renk, cinsiyet, özürllülük, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım yaparak; a) Bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini veya bir hizmetin icrasını veya hizmetten yararlanılmasını engelleyen veya kişinin işe alınmasını veya alınmamasını yukarıda sayılan hallerden birine bağlayan, b) Besin maddelerini vermeyen veya kamuya arz edilmiş bir hizmeti yapmayı reddeden, c) Kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını engelleyen kimseler hakkında altı aydan bir yıla kadar hapis veya adli para cezası verilir* şeklindedir. TCK'daki bu düzenleme mal ve hizmetlerin erişimin engellenmesi ve ekonomik faaliyetlerle sınırlıdır. Maddede engellilik, yaş ve etnik köken ayrımcılık temelleri arasında sayılmamıştır.

1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ayrımcılık karşıtı düzenlemeler ise kanunun 4. ve 8. maddesinde yapılmıştır. 4. maddede *Eğitim kurumları dil, ırk, cinsiyet ve din ayırımı gözetilmeksizin herkese açıktır. Eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz.* 8. maddede ise *Eğitimde kadın, erkek herkese fırsat ve imkân eşitliği sağlanır* hükümleri mevcuttur. 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 4. maddesindeki ayrımcılık yasağı düzenlemesinde başka ayrımcılık temelleriyle yanında engellilik de sayılmamaktadır.

Türkiye mevzuatında engelliler açısından doğrudan ayrımcılık içeren düzenlemeler yanında, ayrımcılığın açık olarak tanımlanmaması ve ayrımcılık karşıtı düzenlemelerde engelliliğin ayrımcılık temelleri arasında zikredilmemesi de ayrımcı pratikler için zemin yaratmaktadır. Türkiye mevzuatında engelliler açısından doğrudan ayrımcı hükümler özellikle mesleklerin düzenlendiği kanunlarda yer almaktadır. Örneğin 2802 Sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu *Adayların nitelikleri : Madde 8 – Adaylığa atanabilmek için : ..... g) Hâkimlik ve savcılık görevlerini sürekli olarak yurdun her yerinde yapmasına*

engel olabilecek vücut ve akıl hastalığı veya sakatlığı, alışılmışın dışında çevrenin yadırgayacağı şekilde konuşma ve organlarının hareketini kontrol zorluğu çekmek gibi özürlü durumları bulunmamak şeklindedir. Maddede ile hâkim ve savcı olabilmek için gerekli koşulları düzenlemektedir. Düzenlemede engellilik yanında *alışılmışın dışında çevrenin yadırgayacağı şekilde konuşma ve organlarının hareketini kontrol zorluğu çekmek gibi özürlü durumları bulunmamak* cümlesi ile meslekle ilgili objektif kriterler yerine her kişi, zaman veya kültürde farklı olabilecek bir duruma vurgu yapılmıştır. Düzenleme bu haliyle engelliler açısından doğrudan ayrımcılık içermektedir.

5174 Sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu, “*Oda ve borsa genel sekreteri, Madde 74- Odalar ve borsaların işlerini yürütmek üzere bir genel sekreter görevlendirilir. Genel sekreterin aşağıda belirtilen nitelikleri haiz olması gerekir: ... e) Görevini devamlı yapmasına engel olabilecek vücut veya akıl hastalığı veya vücut sakatlığı ile özürlü bulunmamak* şeklindedir. Maddede oda ve borsa genel sekreteri olacakların nitelikleri düzenlenmektedir ve madde engelliler açısından doğrudan ayrımcılık içermektedir. Yine Kadın Konukevleri Yönetmeliğinin 9. Maddesinin d, e ve g bendindeki hükümler engelli kadınlar için doğrudan ayrımcılık içermektedir.

Dolayısıyla engellilerin her türlü ayrımcılığa maruz kalmadan yaşamlarını sürdürmeleri için başta kamunun ve sivil toplumun gücü olmak üzere toplumun her kesimine yayılacak etkin politikaların geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Devletin ayrımcılığın türlerini tanımlayarak yasaklaması ve yasaklamakla sınırlı kalmayıp, ayrımcılığın bir insan hakkı ihlali ve suç olduğu konusunda toplumun her kesimine ulaşacak faaliyetleri gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bilinmektedir ki kanun çıkarmak ya da çeşitli idari düzenlemeleri tamamlamak ayrımcılıkla mücadelede yeterli olmayacaktır. 5378 Sayılı Kanun‘da her türlü toplu taşıma araçları ve kamuya açık her türlü yapı, yol ve alt yapı tesislerinin yedi yıl içinde erişilebilir hale getirilmesi (yedi yıllık süre 2012 senesinde dolmaktadır) şart koşulmasına rağmen bu konuda somut adımların atılmaması kanun çıkarmanın yeterli olmayacağıının en canlı örneklerinden biridir. Aynı şekilde TCK‘nın 122. maddesinin ayrımcılığı sınırlı da olsa yasaklıyor olması yeterli değildir. Ayrımcılığın kabul edilemez bir hak ihlali olduğunun farklı yöntem ve araçlarla (televizyon programları, tanıtım toplantıları, reklâm yayınları, toplumun önünde bulunan kanaat liderlerinin bu konuda fikirlerini açıklamaları vs.) topluma anlatılması ve meselenin içselleştirilmesi

sağlanmalıdır (Türkiye’de Engellilik Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu, 2010: 53, 54).

Toplumun özürsüzlüğü nasıl algıladığı, özürsüzlüğe ilişkin ayrımcılığın ipuçlarını da vermektedir. *Toplum Özürsüzlüğü Nasıl Anlıyor* projesi kapsamında yapılan araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, araştırmaya konu olan katılımcılar, *Özürsüzlü Denildiğinde Aklınıza Ne Geliyor?* sorusunu en yüksek tercih oranı ile %24,2 *yardıma muhtaç kişi* şeklinde cevaplandırmışlardır. Aynı araştırmada katılımcıların %59,3’ü *süreğen hastalıklara sahip kişiler, engelli tanımına girmez*; %32’si *ruhsal ve duygusal*, %28,2’si *zihinsel engellilerle arkadaş olmam*; %33,6’sı *ruhsal ve duygusal*, %30,1’i *zihinsel engellilerle çalışmam*; %25,9’u *ruhsal ve duygusal*, %19,1’i *zihinsel engellilerle komşu olmak istemem*; %18,2’si *hiçbir engelli akrabalarıyla aynı sınıfta eğitim alamaz* şeklinde cevaplar vermiştir. Buna karşılık aynı kişiler, genel nitelikteki sorulara, *engelliler eğitim almalıdır, çalışmalıdır* gibi müspet cevaplar vermiştir. Araştırmada ortaya konulan verilerden çıkan sonuca göre, araştırmaya dâhil olan katılımcılar, eğer engelli bir birey kendi arkadaşı, çalışanı ya da komşusu olmayacaksa insan hakkı savunucusu gibi davranmakta, ancak kendi yakın çevrelerinde engelli bir birey görmek istememekte dirler (Toplum Özürsüzlüğü Nasıl Anlıyor, 2009).

Bedensel görünüm ve durumla ilgili ayrımcılıklar özellikle çok kültürlü toplumlarda kıyafet, genellikle, en ateşli ve uzun tartışmalara neden olan kavramlardan biridir. Kültürel kimliğin kesin ve görünür bir simgesi olan kıyafet bireyler için çok önemlidir; aynı zamanda aynı sebeple de geniş toplum içinde her türlü korkunun sebebi de olmaktadır (Parekh, 2005: 310). Çünkü kıyafet mensup oldukları grupların bir tür simgesidir de. Bizler genelde var olduğumuz grubun kültürel kalıplarıyla yaşarız. Bu kültürel kalıplar içinde kıyafet, saç biçimleri de vardır. Hoşgörüsüzlüğün olmadığı bir toplumda çoğunluğun altında azınlıklar sürdürdükleri bu tür yaşam biçimleriyle zaman zaman ezilmektedirler. Başörtüsü, sakal uzatmaya getirilen yasaklar bu türden ayrımcılığa girmektedir.

2.4.6. Sınıf/Tabaka Ayrımcılığı

Sınıf, bir toplum içinde bireyler veya gruplar arasında var olan hiyerarşik farklılıklardır. “Sosyal sınıf” terimi genellikle “sınıf” teriminin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Sınıf aynı zamanda bir sınıf sistemi veya sosyal tabakalaşma sistemi içinde belirli bir pozisyon anlamına gelmektedir. Sınıf sistemleri ve sosyal tabakalaşma toplumsal yapıda göz ardı edilemeyecek bir önem içermektedir. Sosyal sınıflar ve sosyal tabakalaşmalar öteden beri toplumların ve toplumsal yapıların oluşmasında en etkin rollerden birini oynamıştır. Sosyal sınıf ve sosyal tabakalaşmaları inceleyebilmenin en iyi yollarından bir tanesi de sosyal yapı analizi yapmaktır. Çünkü sosyal sınıf ve tabakalaşmalar, sosyal yapının kesitlerinden bir tanesi olarak kabul edilmektedirler. Tabakalaşma; eşit olmayan sosyal etki ve hayat şanslarına sahip insan katmanlarında toplumun bölünmesidir. Her düzeyde insanlar üç tabakalaşma boyutunun farklı şekillerde onlara verdiği sosyal statülere sahiptirler. Bu boyutları; zenginlik, güç ve prestij olarak sıralayabiliriz (Berber, 203: 223).

Sosyal sınıflar modern dönemlerin bir sosyal tabakalaşma tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal fenomeni realitedeki karışıklığı nedeniyle çok muğlak olduğu için sosyal tabakalaşmadan bağımsız olarak incelenmesi neredeyse imkansızdır. Çünkü sosyal sınıfların, diğer sosyal tabakalaşma tarzlarından en önemli farklılığı kendi içlerinde kesin çizgilerle ayrılmamaları ve yine kendi içlerinde bir bütünlük arz etmemeleridir. Sosyal sınıflar toplumlar içinde yapı olarak farklılıklar gösterse de temelde ortak olan özellikleri vardır. Bu özellikler göz önünde bulundurularak temel bir sınıf yapısı oluşturulabilir (Berber, 2003: 227). Marksist düşünceye göre bütün toplumlar, üretim ilişkileri ve üretim araçları esas alındığında, en az iki sosyal sınıfa sahiptir. Birincisi, üretim araçlarına sahip olan ya da bu araçları kontrol altında tutan “yönetici sınıf”tır. İkincisi ise üretim araçlarını elinde ya da kontrolünde bulunduramayan “sömürülen sınıf”. Etzioni’nin de vurguladığı gibi (1993: 37), Marks’a göre, maddi üretim araçlarını kontrol edenler, akılsal ve zihinsel üretim araçlarının kontrollerini de ellerinde tutarlar. Bu sebeple, yönetici sınıf yalnızca ekonomik açıdan yönetmezler. Bunlar, bunun yanı sıra ideolojiyi de şekillendirip yaygınlaştırırlar. Weberci yaklaşımda ise sınıf, ortak pazar konumuna sahip bireylerin oluşturduğu belirgin sosyal gruplar olarak tanımlanır (Giddens, 1973: 4). Weber’e göre bireylerin sınıf konumu, pazar (market) konumları tarafından belirlenir. Benzer sınıf

konumları, benzer yaşam şekilleri, benzer hayat anlayışları, ortak ilgi ve çıkarlar yaratabilir. “Sınıf konumu” fikri, Weberci anlayışı Marksist düşünceden ayıran temel öğelerden başta gelenidir. Marksist düşünce sınıf olgusunu üretim ilişkileri temeline dayandırırken, Weberci anlayış sınıfı toplumun ticari yaşantısının ortaya çıkardığı bir fenomen olarak algılar. Her iki anlayış da sınıfı, kapitalist toplumdaki farklılaşmayı açıklayabilecek temel araç olarak görürler. İşçilerin ve sermaye sahiplerinin iki farklı sınıf olduğu düşüncesinde birleşirler. Weberci anlayışa göre 3 temel sosyal sınıf vardır; 1. Mülk (mal) sahipleri, 2. Bilgi ve beceri sahipleri, 3. İş gücü sahipleri. Bazı Weberci düşünürler ise sınıfı statü, prestij, pazar ve iş konumu, meslek, gelir, eğitim gibi kriterleri kullanarak analiz ederler. Günümüz İngiliz sosyologlarından Giddens (1973) toplumsal sınıfları, toplumdaki toplumsal hareketlilik olanakları ile ilişkilendirir. Toplumsal hareketliliği etkileyen temel faktörlerin başında mülk sahipliği, uzmanlaşma, alınan eğitimin türü ve niteliği gibi etkenler gelir. Giddens’e göre 3 temel toplumsal sınıf vardır: 1. Üst sınıf (upper class): Mülk sahipleri sınıfı, 2. Orta sınıf (middle class): Göreceli olarak heterojen bir yapıya sahiptir. Belirli bir uzmanlaşma ve eğitim seviyesine sahip bireylerin (profesyonellerin) oluşturduğu sınıf. 3. İşçi sınıfı (working class): Ücretli işçilerin oluşturduğu oldukça geniş kapsamlı bir sınıf (Arslan, 2005).

Rütbe, unvan, soy ve soyluluk grupları, her toplumda rastlanan ve taşıyıcısına *ayrıcalıklar* sağlayan kategorilerdir. Askerlik görevi sırasında çavuşluğa yükselen bir Ahmet, hayatı boyunca ‘Ahmet Çavuş’ kalır. Albaylar ve generaller, emekli olduktan sonrada rütbe unvanlarını kullanmaya devam etmektedir. Her bireyin ve ailenin bir soy kökü ve soyadı vardır. Bazı soyluluk simgeleri de ,soyadına dönüştürülerek yasal hale getirilmektedir. ‘Kibarlar, Mısırlılar, Sokollular’ gibi (Güvenç,1999: 228). Soyad o ailenin soyluluğunu gösteren bir gösterge olarak kullanılmakta; toplumda ayrıcalık elde etmesine sebep olabilmektedir. Mesela Sabancı yada Koç soyadlı birini duyduğumuzda yada gördüğümüzde, normal insanlara davranacağımızdan farklı davranırız. Çünkü onların toplumda ekonomik alanda elde etmiş oldukları saygınlıkları vardır.

Toplumsal tabaka denilince toplumsal saygınlık (prestij),siyasal iktidar, ekonomik durum, hayat şansı ve stiller (sağlık, giyim, konut vb.), ayrıcalıkları ve kültürel bakımından birbirlerinden farklı olan toplumsal yapılar akla gelmektedir. Geçmişte bazı toplumlarda kast tipi tabaka görülürken; feodal toplumda stand tipi ve endüstri toplumlarında da sınıf

tipi tabakalaşma biçimleri görülür. Bütün tabakalaşma tiplerinin belirlenmesinde saygınlık, iktidar ve ekonomik durum gibi başat faktörler rol oynamaktadır (Kemerlioğlu,1990: 15-17).

Eşitsizlik, sosyal bilimlerin bir kısmında merkezi ilgi alanı olmayı uzun süre sürdürmüştür. Sosyoloji bunların başında gelmektedir. Eşitsizlik söz konusu olunca genellikle servet, ayrıcalıklar ve iktidarın eşit olmayan dağılımı çalışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Bazı sosyologlar araştırmalarında günümüzün gelişmiş toplumlarında bu imkanların daha eşit dağıtıldığını ileri sürseler de bunun doğru olduğunu düşünmek güçtür. Bradley'in konuyla ilgili yaptığı tespitler, daha eşit olmanın ötesinde eşitsizliğin gittikçe arttığı görüşünü desteklemektedir: Küresel kapitalist ekonominin gelişmesi, toplumsal hiyerarşide en alt ve en üstte bulunanlar arasındaki eşitsizliği daha keskin hale getirdi. Son dönemlerdeki sosyal ve ekonomik değişim sürecinin bir sonucu olarak kaybedenler arasında yaşlı ve genç insanlar, etnik azınlıklar, işsizler ve düşük ücretli kadın işçiler bulunmaktadır. Bu kaybedenler, gittikçe elit grupların katıldığı müreffeh yaşam tarzından çıkarılmakta ve marjinalleşmektedirler (Karakaş, 2006: 10).

Yoksulluk asla tek boyutlu bir yaklaşımla açıklanabilecek bir olgu değildir. Bu bağlamda üzerinde bilimsel açıdan tamamen ittifak edilmiş bir açıklama yoktur. Ancak yoksulluğu çok boyutlu, karmaşık bir olgu olduğu konusunda görüşler bulunmaktadır. Örneğin Anand ve Sen'e göre " yoksulluk insanın çok yönlü olarak en kötü biçimde yoksun kalma biçimidir. Yoksulluk bu anlamda sadece temel ihtiyaç maddelerinden yoksunluğu değil aynı zamanda katlanılabılır bir yaşam için gerekli olan fırsatların yokluğunu da içermektedir." Çünkü yoksulluk, „politik“ bir problemdir. Bundan dolayı "yoksulluk hakkında yapılan akademik ve politik tartışmalar sadece betimleyici değil, aynı zamanda bir perspektif de sunmaktadır. Bu özelliği, yoksulluk kavramının tamamen açıklanamaz ve tanımlanamaz olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü çeşitli kriterlere bağlı olarak yoksulluk kavramını açıklamayı amaçlayan, çok sayıda girişim bulunmaktadır. Ancak sözünü ettiğimiz özellik, yoksulluk kavramıyla ilgili açıklamaların farklılaşmasına yol açmaktadır (Karakaş, 2006: 6). Bugün küreselleşmenin en çok eleştirilen toplumsal sonucu, dünya ölçeğinde ve ülkelerin kendi içinde yarattığı toplumsal adaletsizlik veya eşitsizliktir. Aslında eşitsizlik insanlığın tarihsel/ toplumsal gelişiminin sonucu ortaya çıkmış bir olgu. Bu bakımdan eşitsizlik, kapitalist üretim biçiminin doğasında varolan bir

özelliik ve sadece küreselleşme süreci ile ortaya çıkmış yeni bir olgu değildir. Ancak, küreselleşme sürecinin getirdiği serbest rekabet, zaten varolan eşitsizliği, rekabet gücü olanlarla olmayanlar arasındaki mesafenin çok daha fazla açılmasına yol açmıştır (Özerkmen, 2004: 138).

SONUÇ

Önyargı, bu araştırmada da açığa çıktığı gibi insanın bilmediği, tanımadığı kişi, grup, toplum ya da nesnelere karşı takındığı tutumlardır. Bireyler bilmediklerine karşı her zaman tedirgin yaklaşır, ona alışması zor olur. Bu yüzden de insanlar tanıdıkları bildikleri ile yetinmeye çalışır, hayatında farklılık istemez; çünkü her yenilik hayatında bir farklılığı, uyum sürecini gerektirir. Bu da zaman gerektirir, oysa insanlar her hangi bir şey hakkında hemen fikir sahibi olmak isterler. Bu yüzden de çevreden bilgi edinirler. Asıl bilgi kaynağı ile iletişim kurmazlar ve çoğu zaman yanlış bilgi edinerek önyargıya sahip olurlar.

Bir toplumda çoğunluğun bir grup ya da millet hakkında sahip olduğu genel yargılara stereotipleme demiştik. Ulaşılan araştırmalardan elde edilen verilere göre de ülkemizde grup ve toplumlara ilişkin stereotiplemeler olduğunu gördük. Toplumumuzun yaygın adetlerinde büyüklere saygı olmasına rağmen; TV’de ve çevremizde yaşlı insanların *bunak, cahil, pinti vb.* olarak sıkça görüldüğü de bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Zihinsel engellilere karşı sahip olunan olumsuz tutumları ortadan kaldırmak için yapılan bir eğitim programında da, görülmüştür ki; bu eğitim olumsuz tutumu daha da çok pekiştirmektedir. Sebepleri farklı da olsa, genel olarak engellilere karşı önyargılı yaklaşılmaktadır.

Toplumda birçok kişi önyargı ve stereotipleme ayrımını bilmemektedir. Açıklandığı gibi önyargı bizim kişisel ilişkilerimizde daha çok ortaya çıkan bireysel, tek kişi yada nesne hakkında ki olumlu-olumsuz tutumumuzdur. Yani Ayşe hakkındaki olumlu- olumsuz düşüncelerimiz (güzel, akıllı, kısa vb.) önyargı; Ayşe’nin mensup olduğu gruba ilişkin (mesela Lazlık) düşüncelerimiz stereotiplemedir. Günlük ilişkilerimizde, arkadaş çevremizde mesela şöyle bir cümleyi sıkça duyabiliriz: *Ahmet çok tembel, günü gününe yaşıyor, yarını hiç düşünmüyor. Çingene değil mi, başka ne beklenir!*” ya da *Ayşe komşu; iyi, hoş ama çok pis, gelesi kaç sene oldu, Arap özelliğini hala yitirmemiş!* gibi. Görüldüğü gibi kişi bazında ki değerlendirmeler aslında onların bağlı oldukları gruplara ilişkin stereotiplemelere göndermede bulunabilmektedir.

Önyargı, aslında kelime olarak ta olumsuz anlam taşımaktadır. Bu yüzden de kişiler *ben önyargılı değilimdir* derler. Oysa her insanın diğer insanlar, gruplar, toplumlar yada nesnelere hakkında bir takım değerlendirmeleri vardır, olmak zorundadır da. Çünkü biz insanlar dünyadaki her şeyle (konu olanla) birebir, iletişim kurarak onun hakkında bilgi edinmeyiz. O yüzden de daha önceden düşüncelerimiz olacaktır. Ancak burada değerlendirmemizin dozu önemlidir. Her şeyin *aşırısı zarar* gibi bir deyimden yola çıkarak, düşünce ve tutumlarımızın olumsuz ve aşırısı zarar getirebilir; ayrımcılığa neden olabilir.

Ayrımcılık araştırmada açıklandığı gibi; olumsuz önyargının davranışa dönüşmesidir. Bu araştırmada ayrımcılık türleri 7 alt başlı halinde ele alınmıştır. *Cinsiyet ayrımcılığı*, insanların en eski belki de ilk uyguladıkları, maruz kalanların şikâyet ettikleri bir ayrımcılık türüdür. Bu ayrımcılık türünde kişinin cinsiyetinden dolayı işe alınmama, çıkarılma, terfi ettirilmeme, evde çocuklara farklı davranma (kayıрма), okutulmamaları, mirastan faydalanamama gibi ayrımcı sonuçlarla karşılaşmadır. Ancak şu da gözden kaçmamalıdır ki; kişilerin bedensel yapılarındaki farklılık, ekonomik anlamdaki rahatlıkları da göz önünde bulundurulmadan kadın ve erkeğin eşit tutulması da olumsuz bir davranıştır. Mesela güç gerektiren bir işte kadın ve erkeği aynı kefeye koyarak çalıştırırsanız kadın fiziksel yapısından dolayı başarısızlığa uğrayabilir; ya da hukuk alanında boşanmalarda, kanun boşluklarından yararlanarak kadının erkeğe kefalet ödemesi sağlanarak, kadını mağdur durumda bırakabilir. *İrk ve Etnik ayrımcılık*; genelde çok kültürlü, çok milletli toplumlarda görülmektedir. Gelişmiş, çok milletli toplumlar bu ayrımcılığı önlemek için bir çok yasa ve toplumsal düzeyde düzenlemeler yapmaktadır. Mesela; Kanada Müslümanların davalarına bakması için kendi mahkemelerinin dışında, bir de şeriat mahkemeleri kurmaktadır. Tam tersi bir örnek olarak ta, Fransa türbanı yasak etmektedir. Türkiye’de de televizyonlarda bazı kiliselerin kapatıldığı haberleri yayınlanmaktadır. Burada çoğunluk olmayandan hoşlanmama, ayrımcı davranma göze çarpmaktadır. Egemen olmayan, yönetimde söz sahibi olmayan ırk ya da etnik grup ayrımcılığa uğrayabilmektedir. Ülkemizde de Kürt-Türk ayrımı maalesef yaşanan bir gerçektir. Ancak bu ayrımın farklı yorumlar yer almaktadır. Bunun sebebi de kanaatimizce, ırk ve etnik kavramlarının farklı tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. *Dinsel ayrımcılık*; baskın olan dini inanca mensup olmayanlara karşı yapılan ayrımcılıktır. Çok kültürlü toplumlarda dinsel farklılaşmadan ötürü bu tür ayrımcılık görülebilmektedir.

Aynı dinin farklı mezheplerine bağlı olanlarda bu tür ayrımcılık yapabilmektedir; baskın mezhep diğer mezhep yada mezhepleri yok sayabilmekte yada olumsuz davranabilmektedir. Ülkemizde bazı yörelerde dinsel ayrımcılık çok katı biçimde görülebilirken; genelde homojenleşmiş büyük şehirlerde iki farklı mezhebe bağlı insanlar uyum içinde yaşayabilmektedir. *Yaş ayrımcılığı*; kendini iş alanında, arkadaş seçiminde daha çok göstermektedir. Bazı işlere yaş kotası konulması; insanların akranlarıyla birlikte olması yaş ayrımcılığıdır. Aslında insanların yaşlılarıyla birlikte olması normaldir; çünkü genelde aynı bakış açısıyla bakarlar, kuşak farkı yoktur; ancak sorun gençlerin, yaşlılar hakkında *geri kalmış, bilmez, bunak* diyerek farklı davranması, yaşlılarında *yeni yetmeler, gün görmemişler* diyerek farklı davranması ayrımcılıktır. İnsanların; belli bir yaştan sonra huzur evine gitmesi gerektiği düşüncesi de yaş ayrımcılığıdır. *Fiziksel görünüm ayrımcılığı ise*; çok farklı ayrımcılık kategorileri girmektedir, çok kapsamlı bir ayrımcılık türüdür. Fiziksel görünümünden kasıt bu makalede kıyafet, saç biçimi ve kişinin fiziksel yani bedensel yapısındaki farklılıklardır. Çok milletli ülkelerde farklı kültür ve dine mensup insanlar; kendi kültürel kalıpları içerisinde yer alan kıyafetleri giyeceklerdir. Mesela, kırsal kesimde giyilen şalvar türü kıyafetler, şehirde hoş karşılanmaz hatta gözle görünen farklı davranışlara maruz kalabilirsin. Saç biçiminden dolayı da ayrımcılığa uğranabilmektedir. Mesela; uzun saçlı ya da dazlak olan biri toplum tarafından hoş karşılanmayabilir. O toplumun genel ahlakında erkek tıraşı belirlenmiş ise o saç biçiminden uzun ya da kısası hoş görülmeyebilir. Yada sakal tıraşı bir siyasi simge olarak görülür, muhalif taraf tarafından kötü muameleyle karşılaşabilir. *Top sakal, keçi sakal* gibi sakal çeşitleri bazı yerlerde kabul görmeyebilir ve o tür insanlar farklı değerlendirilebilirler. Fiziksel görünüm ayrımcılığının bir çeşidi de kişinin vücudunda ki eksikliklerden yada fazlalıklardan dolayı uğradığı ayrımcılıktır. Engeliler düşünülmeden kaldırımların, binaların, WC'lerin yapılması; onlara eğitim verilecek alanların normal insanlarınkinden daha az olması engelli ayrımcılığına girmektedir. *Tabaka ayrımcılığı*; kişinin sos yo ekonomik durumundan dolayı, statüsünden dolayı diğer insanlardan farklı davranılmasıdır. Kişi zengin olduğunda, toplumda saygın kabul edilen bir meslek sahibi olduğunda yada önemli bir kulüp üyesi ise, ya kendi kendisini diğer insanlardan soyutlayarak, üstün görerek kendisi bu ayrımcılığı yapar yada diğer insanlar onlara bu özelliklerinden dolayı farklı davranarak ayrımcılık yapmaktadırlar.

Aslında ayrımcılık türleri birbiri içine girmektedir, yani bir ayrımcılık örneğinde diğer ayrımcılığı da görülebilmekteyiz. Mesela; kişinin dininin gereği olan başörtüsü hem dini ayrımcılığa hem de fiziksel görünüm ayrımcılığına girmektedir. Her iki ayrımcılık türünde de kişinin özgürlüğü kısıtlanmaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Acar, Feride; Ayata, Ayşe Güneş; Varoğlu, Demet (1999), **Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık: Türkiye’de Eğitim Sektörü Örneği**, Ankara: T.C. Başbakanlık Yayınları.
- Akar, Nuray Yapıcı, Onur Dirlik, Aslihan Kiymalioglu, Ozlem Yurtseven, Huseyin Boz ,(2011), Uluslararası İnsan Kaynakları Yönetimi Alanındaki Güncel Eğilimlerin Stratejik Yaklaşımlar ve Bölgesel Modeller Açısından Değerlendirilmesi: 1998-2008 Kesitinde Bir İnceleme, **Business and Economics Research Journal**, 2 (4), 85.
- Akbulut, Süleyman (2012), **Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı**, Çayır, K., M. Ayan Ceyhan (der), (2012), *Ayrımcılık-Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Aksütoğlu, O., (1997), **İlkokul Öğrencilerinin Zihinsel Engelli Yaşlıtlarına Karşı Tutumu**, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Aktar, Ayhan (2010), **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktaş, Mert (2011), “Kültürel Değerler ve Kişi Örgüt -Kişi İş Uyumu İlişkisi: Kavramsal Bir Çerçeve”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 26
- Alkan, A., (1983), **Saldırganlık, Önyargı ve Yabancı Düşmanlığı**, İstanbul: Hil Yayınları.
- ALPER, Yusuf (2003), **Psikanaliz ve Aşk**, İstanbul: Çizgi Yayınevi.
- Arkonaç, Sibel Ayşen (1998), **Sosyal Psikoloji**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arslan, Ali (2005), “Tek Ve Çok Partili Dönemlerde Türk Siyasi Elitlerinin Toplumsal Profillerinin Karşılaştırmalı Analizi”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(2),15.
- Arslan, Şengül Altan (2000), **Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik**, Ankara: T.C. Başbakanlık Yayınları.

- Aylar, Ebru, (2012), “ Bir Örnek Olay İncelemesi: Sosyo-Kültürel Teori Bağlamında Geleceğe Yönelik Hedefler ve Öz-Düzenleme”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Eylül, 2(3).
- Balibar, E. / Wallerstein, I. (2007), **İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler**, İstanbul: Metis
- Barutçu, Faik Ahmet (1977), **Siyasi Anılar 1939-1954**, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Başak, Suna (2010), “Cinsiyet Rollerini Farklılaşması Ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği”, **Kamuda Sosyal Politika Dergisi**, Yıl 4, Sayı 12, Ankara.
- Baykal, Adnan N. (2005), **Yutucu Rekabet: Kanuni Devrindeki Mobbingden Günümüze**, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Berber, Şakir (2003), “Modern Bir Olgu Olarak Sosyal Sınıflar”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.9, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Berkowitz, Leonard, (1980), **A Survey of Social Psychology**, USA, Holt, Rinehart and Winston.
- Biberyan, Zaven (2000), **Babam Aşkale'ye Gitmedi**, İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Budak, Selçuk (2000), **Psikoloji Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat.
- Chomsky, Noam (2004), **İmparatorlar ve Korsanlar**, Çev., Fatma Ünsal, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları.
- Connel, R. W., (1998), **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar** (çev. Cem Soydemir), İstanbul, Ayrıntı Yayınevi.
- Connolly, William E. (1995), **Kimlik ve Farklılık**, Çev.: F. Lekesizalın, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Cüceloğlu, D., (1999), **İnsan ve Davranış**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çayır, K., (2012), “Gruplararası İlişkiler Bağlamında Ayrımcılık”, Çayır, K., M. Ayan Ceyhan (der), (2012), **Ayrımcılık-Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Çayır, Kenan, Müge Ayan Ceyhan (der) (2012), **Ayrımcılık-Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Çobanoğlu, Şaban (2005), **Mobbing ve Başa Çıkma Yöntemleri**, İstanbul: Timaş Yayıncılık.

- Davenport, Noa, Schwartz, Ruth, D., Elliott, Gail, P. (2003). **Mobbing: İşyerlerinde Duygusal Taciz**, (Çev: Osman Cem Önortay), İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Demirel, Özcan (2001), **Eğitim Sözlüğü**, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Düren, Zeynep (2007), “Kültürlerarası Yönetimde Koalisyon Gereği ve Sinerjik Arayışlar”, İ.Ü. **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: : 36 ((Mart 2007)).
- Engels, Friedrich (2006), **Die Rolle der Gewalt in der Geschichte**, www.mlwerke.de/me/me21/me21_405.htm (17.11.2012).
- Ergün, Mustafa ve Özsüer Suphi (2006), Vygotsky'nin yeniden değerlendirilmesi, **Afyon Karahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2.
- Erke, B., (1998), “**Orta Düzey Yöneticilerde Cinsiyet Farklılığına Bağlı Olarak Güç Tipi Tercihleri**”, İzmir: D.E.Ü., Yayınlanmamış tez.
- Erkul, Ali, “Eşitsizliğin Diğer Adı ‘Öteki’ Konusunda Tartışmalar”, **IV. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri**, Cumhuriyet Uni. Yay., 2003, s. 297- 316
- Etzioni, Halevy (1991), **The Elite Connection**, London: Polity Press
- Eyüpoğlu, D., ve diğ., (2000), **Bankacılık Sektöründe Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık**, Ankara: T.C. Başbakanlık Yayınları.
- Freedman, J.J., Sears, O.O., Carismith, J.M. (1989), “Cinsiyet Rollerini”, (çev: Ali Dönmez), **A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C.22, S.2.
- Giddens, Antony (1973), **Class Structure of Advanced Societies**, London
- Giddens, Antony (2000), **Sosyoloji**, Ankara: Ayraç Yayıncılık.
- Göregenli, Melek (2012), “Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık”, Çayır, K., M. Ayan Ceyhan (der), (2012), **Ayrımcılık-Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Güvenç, Bozkurt (1999), **İnsan ve Kültür**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harlak, Hacer (2000), **Önyargılar**, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Işık, Şehnaz (2012), “Kültürlerarası İletişim Bağlamında Cumhuriyet Üniversitesindeki Gençlerin Almanlara Yönelik Kalıp Yargıları”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2012, Cilt: 36, Sayı: 2,

- Işıksoluğu, Mehmet (1987), “Elazığ İl Merkezinde Liseli Öğrencilerin Ailede Cinsiyet Ayrımına İlişkin Tutum ve Davranışları”, **Fırat Üniversitesi Dergisi**,S.1.
- İnceoğlu, Metin (1993), **Tutum Algı İletişim**, İstanbul, Verso Yayıncılık.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1999), **Yeni İnsan ve İnsanlar; Sosyal Psikolojiye Giriş**, İstanbul, Evrim Yayınevi.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1999), **Yeni İnsan ve İnsanlar**, İstanbul: Evrim Yayınları.
- Karakaş, Mehmet (2006), “Yeni Yoksulluk Bağlamında Sosyal Kimlik ve Tüketimde Eşitsizlik”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 7/2 (2006).
- Kemerlioğlu, Eyüp (1990), **Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketlilik**, Erzurum.
- Kesken, Jülide (2011), “Örgütsel İşlev Bozukluklarına Psikodinamik Yaklaşım Ve Niteliksel Bir Araştırma Yöntemi Olarak Psikanaliz”, **Journal of Yasar University**, 2011 21(6)
- Koçoğlu, Yahya (2001), **Azınlık Gençleri Anlatıyor**. İstanbul: Metis Yayınları
- Krech, B., (1970), **Cemiyet İçinde Fert**, çev. Mümtaz Turhan, İstanbul: Milli Eğitim
- Küçükler, A., (2007), **Gençlerin Siyasal Ve Kültürel Tutumları -Ankara Örneği-**, Y. Lisans tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi
- Küçükkurt, F. Dalay, (2010), “Sinema Endüstrisinde Kadın(Lık) Kurgusu”, **Kamuda Sosyal Politika Dergisi**, Yıl 4, Sayı 12, Ankara.
- Külahçı, Ş.G., (1989), “İlkokul Türkçe Kitaplarında Cinsiyet Ayrımcılığı” , **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, 3(2).
- Leymann, H., Gustafsson, A. (1996).“Mobbing at work and the development of posttraumatic stres disorders”, **European Journal of Work and Organizational Psychology**, 5(2).
- Liberal Düşünce Topluluğu, (2005), **Türkiye’de Din Özgürlüğü Raporu**, <http://www.liberal.org.tr/incele.php?kategori=MTc=&id=Njcy> (17.03.2013)
- Madran, A. Demitaş, (2012), “Temel Beklenti Etkisi: Kendini Gerçekleştiren Kehanet”, Çayır, K., M. Ayan Ceyhan (der), (2012), **Ayrımcılık-Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

- Marshall, Gordon (1999), **Sosyoloji Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mazlumder, (2010), **Türkiye’de Dini Ayrımcılık Raporu**, [http://www.mazlumder.org/fotograf/yayinresimleri/dokuman/turkiyede_dini_eyrimcilik_raporu.pdf_\(11.03.213\)](http://www.mazlumder.org/fotograf/yayinresimleri/dokuman/turkiyede_dini_eyrimcilik_raporu.pdf_(11.03.213)).
- Morgan, Ciliffort T. (2000), **Psikolojiye Giriş**, Ankara: H.Ü. Psikoloji Bölümü Yayınları.
- Onur, Bekir (2000), **Gelişim Psikolojisi**, Ankara: İmge kitabevi.
- Ökte, Faik (1951), **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul: Nebioğlu Yayınları.
- Özerkmen, Necmettin (2004), “Uluslararası Eşitsizliği Derinleştiren Bir Süreç Olarak Ekonomik Küreselleşme”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 44(1).
- Özipek, Bekir Berat, (2008) “**Müslüman Çoğunluğun Din ve Vicdan Özgürlüğü Sorunu**”, Star Gazetesi-10 Haziran 2008
- Özürlüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması**, (2010), Ankara: Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı.
- Paker, Murat (2012), “Psikolojik Açıdan Önyargı ve Ayrımcılık”, Çayır, K., M. Ayan Ceyhan (der), (2012), **Ayrımcılık-Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Parekh, Bhikuh (2000), **Çok Kültürlülüğü Yeniden Düşünmek**,(çev: Bilge Tanrıseven), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Pir Sultan Abdal Kültür Derneği** (2005), Alevi Olmak, Ankara.
- Sağır, Meral ve Çivi Halil (1994), “Kentleşme Sürecinde Kız Çocukların Mirastan Eşit Pay Almaları”, **I. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri**.
- Senemoğlu, Nuray (2004), **Gelişim, Öğrenme ve Öğretim; Kuramdan Uygulamaya**, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Seyman, Yaşar (2010), “Kadınların Toplumsal Konumu”, **Kamuda Sosyal Politika Dergisi**, Yıl 4, Sayı 12, Ankara.
- Seyyar, Ali (2001), **Sosyal Siyaset Açısından Özürlülüğe Karşı Mücadele**, İstanbul: TÜRDAV.

- Somersan, Semra (2012), “Irkların Olmadığı Bir Dünyada Irkçılık”, Çayır, K., M. Ayan Ceyhan (der), (2012), **Ayrımcılık-Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Şerif, Muzaffer ve Şerif Carolyn W. (1996), **Sosyal Psikolojiye Giriş II**, çev. Mustafa Atakay, Aysun Yavuz, İstanbul: Sosyal Yayınlar..
- Tavşancıl, Ezel (2002), **Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi**, Ankara: Nobel Yayınları.
- Temizkan, Ömer (2011), **Öteki Tartışmaları Çerçevesinde Zygmunt Bauman’ın Öteki Yaklaşımı**, Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
- Toplum Özürlülüğü Nasıl Anıyor** (2009), Ankara: Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı
- Tufan, İsmail (20002), **Antikçağdan Günümüze Yaşlılık**, İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Tulgar, Ahmet (2004), “Evlenmek Değil Evlenebilmek İstiyoruz”, **Milliyet Gazetesi**, 4 Şubat.
- Turhan, Mümtaz (1983), **Cemiyet İçinde Fert**, İstanbul: M.E.B.
- Tutar, Hasan (2004). *İşyerlerinde Psikolojik Şiddet*, Ankara: Platin Yayıncılık.
- Türkdoğan, Orhan (1999), **Etnik Sosyoloji**, İstanbul: Timaş yayınları.
- Türkiye’de Engellilere Yönelik Ayrımcılık ve Hak İhlalleri 2011 Yılı İzleme Raporu**, (2011), İstanbul: Eşhid yayınları
- Türkiye’de Engellilik Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu**, (2010), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi
- Uygun, Selçuk (2006), “Üniversite Gençlerinin “Öteki” Kimliklere İlişkin Önyargıları”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl 8, sayı 29, 103-122.
- Ülgen, Gülten (1995), **Eğitim Psikolojisi**, Ankara: Lazer Ofset Matbaa Tesisleri
- Ünal, Ömer Faruk, (1999),“Göçmenler Sorunu Çok Kültürlü Toplum Tezi ve Avrupa”, **Journal of Qafqaz University**, Volume II, Number I, Bakü.
- Vatandaş, Celalettin (2002), **Küreselleşme Sürecinde Toplumsal Kimlikler ve Çok Kültürlülük**, Değişim Yayınları, Sakarya.

Vatandaş, Celalettin (2004), “Türkiye’nin AB Üyeliği ve Ulusal Kimliğin Sürekliliği Sorunu”, **Uluslararası Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu Bildirileri**, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Vatandaş, Celalettin (2007), “Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul.

Yılmaz, Abdullah, Derya Ergun Özler, Nuray Mercan (2008), “Mobbing Ve Örgüt İklimi İle İlişkisine Yönelik Ampirik Bir Araştırma”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Güz, 7(26).

Yürüşen, Melih (1996), **Etnik Sosyoloji**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

25 Haziran 1985' te Tortum, Erzurum'da doğdu. İlköğrenimini Evrenpaşa İlköğretim okulunda, ortaöğrenim ve liseyi Nenehatun Kız Lisesinde tamamladı. 2004 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümünde lisans eğitimine başladı. 2009 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalında yüksek lisans öğrenimine başladı. Şubat 2009 yılında yine Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı'na araştırma görevlisi olarak atandı. Halen bu görevi sürdürmekte olup, iyi derecede İngilizce bilmektedir.